

Stånga kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

ERLAND LAGERLÖF
BENGT STOLT

Stånga kyrka

Stånga kyrka

BURS TING, GOTLAND BAND VI:2

Av ERLAND LAGERLÖF

och BENGT STOLT

VOLYM 125 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1968

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Stånga kyrka, avslutad i maj 1968, har utarbetats av antikvarie Erland Lagerlöf (arkitektur, byggnadshistoria, kalkmålningar och medeltida inventarier) samt av docent Bengt Stolt (efterreformatorisk inredning och inventarier). Excerpteringen är utförd av fru Karin Svahnström. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Flykten till Egypten, detalj av långhusportalens västra kapitälband, 1300-talets mitt. Foto S. Hallgren 1966.

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1968

Innehåll

STÅNGA KYRKA

<i>Inledning</i>	89
<i>Kyrkogården</i>	89
<i>Kyrkobyggnaden</i>	91
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	122
<i>Kalkmålningar</i>	127
<i>Inredning och inventarier</i>	128

NOTER	160
-------	-----

KÄLLOR OCH LITTERATUR	163
-----------------------	-----

FÖRKORTNINGAR	164
---------------	-----

SUMMARY	165
---------	-----

Stånga kyrka

Av ERLAND LAGERLÖF och BENGT STOLT

STÅNGA KYRKA

Gotland, Gotlands län, Burs ting, Visby stift,
Sudertredingens kontrakt, annex till Burs

Inledning

Namnet Stånga är liksom andra gotländska sockennamn säkerligen av hög ålder och har hittills icke fått någon tillfredsställande tolkning. C J O Laurin, som 1842 skrev en avhandling om församlingarna »Burgs et Stånga», behandlar utförligt Burs, som han mycket riktigt sammanställer med den stora Burgen där, men yttrar sig försiktigtvis icke om namnet Stånga.

De medeltida namnformerna är i detta fall klara och entydiga. Den äldsta daterade skriftformen (1380) finns på en gravsten i Burs kyrka över en prost Johannes »prepositus in Stangghe»¹. Den skrivelse, som gutarna tillställde Erik av Pommern år 1412 angående årlig skatt, är bl a undertecknad av »Rodger i Stange domere i Bursething», men på hans sigill under brevet står »Rodger Stangum».² I minoriterbrödernas diarium från 13- och 1400-talen ingår en lista över personer som blivit begravda vid klostret, häribland en kvinna, »Buteydis de Stanga».³ Linköpingsförteckningen över biskopsvisitationer

från 1300-talet har också Stanga, men i en annan handskrift Stangum.⁴

Ordet stang f, 'stång', (isl stöng) böjdes i isländskan i pluralis: nom stangir (jämte stengr), gen stanga, dat stangum, ack stangir (jämte stengr). Härmed överensstämmer ovan nämnda former av sockennamnet i fråga. Stange är säkerligen uppkommet ur Stangir med bortafallet -r. Stanga är dock ej genitiv utan en ombildning efter en ortnamnsgrupp på -a, motsvarande svenskans Berga etc.

Att alltså ordet stang, 'stång', i någon speciell betydelse ingår i namnet är obestridligt. I fråga om svenska ortnamn såsom Stångby, Stånghem, Stångås, Stångån, Stångesäter, Gårdstånga, Röststånga etc har olika tolkningar förekommit, i det stång har ansetts betyda: råmärke, sjömärke (såsom t ex Stångudden (Stanguddn) i Närs sn Gotland), bro eller pålverk, mätstång för jord, och jaktredskap⁵. I fråga om vårt Stånga torde man kunna räkna med betydelsen 'stånger uppsatta som gränsmärke, råmärke'.⁶

Kyrkogården

Den gamla kyrkogården närmast kyrkan (fig 89) omges av en kallmur av kalksten med ingångar i söder, öster och väster. Ingångarna flankeras av murade och putsade stolpar från 1861 (räk). De täcks av plattor av sandsten krönta av sandstenskulor. Grindar av svartmålat smidesjärn anskaffades 1909 (räk). Utmed murens södra sträckning är en häck planterad på insidan. Lövträd, främst lindar, plan-

terades under 1800-talet senare hälft, bl a 1867 (räk). Vid en visitation 1890 lämnades följande omdöme om kyrkogården: »Kyrkogården lämnade tillräckligt utrymme, helst ingen motvilja mot jordande å dess norra sida ansågs förefinnas, samt vore väl hållen, hägnad och planterad med undantag af några luckor, som så småningom skulle med träd utfyllas, så att hela kyrkogården måtte framstå såsom en

Fig 87. Stånga kyrka från nordväst. Foto 1964. *Stånga Church from NW.*

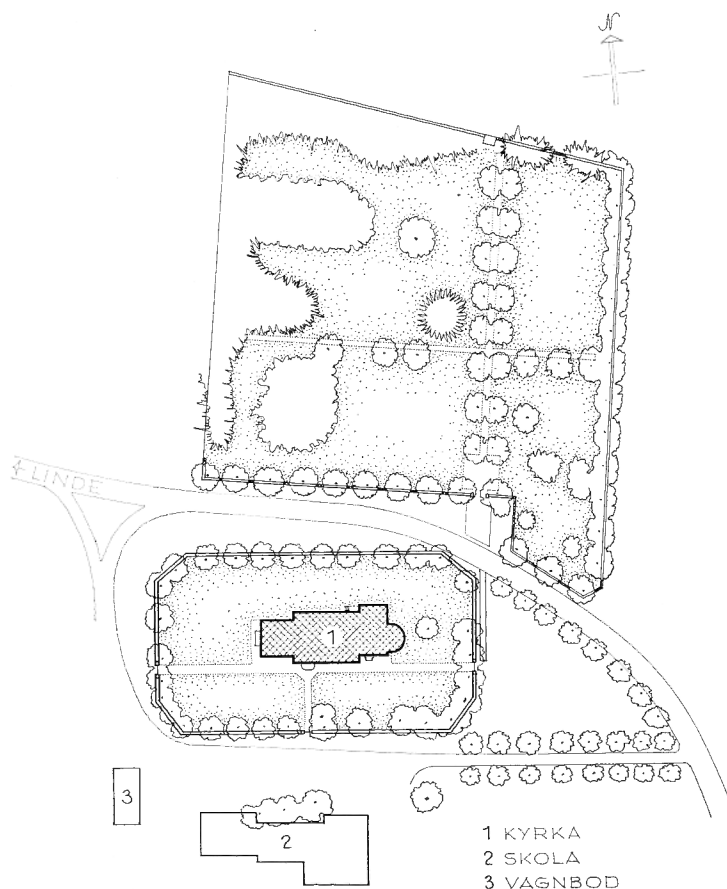

Fig 88. Kyrkan och kyrkogården från sydost. Efter tuschteckning av P A Säve 1864, ursprungligen ritad 1851.

The Church and churchyard from SE. After a pen drawing by P A Säve, 1864, drawn originally in 1851.

Fig 89. Situationsplan, 1 : 2000. Uppm J Söderberg 1966.

General plan.

rundt omkring beskuggad, stilla och fridfull ort.» Kyrkogårdsmuren omlades 1860–61 då även portstolparna tillkom. Vid detta tillfälle synes ett par stigluckor placerade på östra och södra sidan ha rivits. Dessa stigluckor, som troligen var medeltida, är synliga på en teckning av P A Säve efter F W Scholander, daterad 1851 (fig 88).

I jorden invid kyrkan, således på den gamla kyrkogården, har man vid upprepade tillfällen främst vid gravgrävning påträffat föremål, som kan hänföras till 1000-talet och 1100-talets början, brytningstiden mellan heden och kristen tid på Gotland.⁷ Sådana fynd har gjorts på flera gotländska kyrkogårdar; utom i Stånga även i Garde, Havdhem, Burs, Dalhem, Fröjel, Tingstäde m fl. Fynden av detta slag på kyrkogården i Stånga har varit anmärkningsvärt många, vilket torde innebära att kyrkan lagts på en plats som mycket tidigt använts för begravingar. De föremål som påträffats är av skiftande slag, dock företrädesvis smycken i form av djurhuvudformade spännbucklor, ornerade ryggnappsspännen, silverpärlor, hängprydnader, kedjegarnityr, enkelt kors av silver samt en knivskaft-hylsa av silver med utpräglad runstensornamentik.

Åren 1903–04 utfördes av rektor Hans Hansson en systematisk undersökning av fyra gravar på kyr-

kogården.⁸ De bestod alla av på kristet sätt åt öster orienterade skelett inom spikade träkistor med takformiga lock. I gravarna påträffades flera av de ovan nämnda föremålen.

Tidigare fanns en brunn på kyrkogården, möjligen en offerkälla. P A Säve omtalar 1851⁹ »en brunn med karme af stående huggna stenhällar och friskaste vatten». Var brunnen var belägen på kyrkogården saknas upplysningar om.

Den nya kyrkogården på andra sidan landsvägen norr om kyrkan (fig 89) omges av kallmur av kalksten i söder, öster och norr, medan den i väster hägnas av ett rödmålat trästaket. Ingång i söder med gjutna stolpar av samma karaktär som de på den gamla kyrkogården. Grindar av svartmålat smidesjärn.

Kyrkobyggnaden

Stånga kyrka består av ett nästan kvadratisk kor med absid, ett långhus med fyra höga valv uppburna av en kraftig mittkolonn av kalksten samt av ett mäktigt torn i väster (fig 90). Koret och absiden är romanska till sin utformning, men uppfördes 1864–65 med det ursprungliga koret från 1200-talet som förebild. Grundmurarna till ett romanskt långhus och ett torn frilades vid en undersökning i samband med en restaurering 1929 av arkitekten Sven Brandel (fig 136). Det nuvarande tornets nedre del synes ha uppförts omkr 1250, medan de övre våningarna samt det mäktiga långhuset tillkommit ca 100 år senare, således vid 1300-talets mitt under ledning av den tidens främsta byggnads- och skulpturhytta på Gotland, hittills benämnd »Egypticus».

Material

Kyrkobyggnaden är uppförd av grå, till övervägande delen tuktrad kalksten. Dessutom förekommer rödaktig kalksten samt grågrön sandsten i nedan angivna arkitekturdetaljer. I portaler, socklar och fönsteromfattningar är kalksten och sandsten huggen. — Hela kyrkobyggnaden är nu putsad. Senast förekom putsning vid en restaurering 1963. Långhuset och tornet har hörnkedjor av huggen kalksten med puts-

Denna nya kyrkogård, som närmast har karaktären av parkanläggning eller skogskyrkogård, projekterades 1922 av trädgårdskonsulent Erik Nilsson, Visby. Den invigdes högtidligen av biskopen den 1 juni 1924. I *Krönikebok* 1914–1951 berättar kyrkoherde Adrian Kronqvist om sockenbornas insatser i samband med den nya kyrkogårdens tillkomst: »De långa stentunarna i öster och söder hade tillkommit genom frivilligt arbete utan ersättning, i det att hemmansägarna i socknen hemkört stenen från stentrottet och socknens arbetare murat upp tunen, detta utan kostnad för församlingen. Villigheten att så bidra var glädjande stor.» Således ett vackert exempel på att sockenborna även under vårt århundrade med eget arbete bidragit till sin kyrkas angelägenheter, liksom man gjort sedan urminnes tid.

rand ca 21 cm från murhörnen samt hög sockel med skråkant, långhusets även med rundstav (fig 96). Korets och absidens socklar nyhöggs 1864. De är höga och har skråkant. Absidens ursprungliga sockel är dels återanvänd i den sakristia som uppfördes 1864, dels som trampsten framför korportalen (fig 98).

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, två i söder och en i väster. Som huvudingång tjänstgör långhusets stora ovanligt rikt utsirade portal. I vardagslag används dock huvudsakligen tornportalen i väster. — Korportalen är uppförd av grå kalksten till största delen nyhuggen vid ombyggnaden 1864 (fig 97), men synbarligen i direkt överensstämmelse med den ursprungliga romanska portalen. Den är rundbågig och ensprångig. I den inre omfattningen står på ömse sidor kolonnetter som uppbär veckkapitäl. Släta poster bär en tympanonsten med trepassformad kontur. Den höga tröskelstenen synes vara ursprunglig. En stor trampsten skjuter fram något utanför murens liv och framför denna ligger en sten vars ytersida är rundad, vilket tyder på att den varit sockelsten i den ursprungliga absiden (fig 98).

Fig 90. Kyrkan från söder före tornets renovering. Foto C F Lindberg 1875 (?).

Church from S before restoration of tower.

Dörr av stående ekbräder, försedd med rikt utformade svartmålade järnbeslag samt portklapp. Dörren tillkom sannolikt i samband med korets ombyggnad 1864–65.

Portalens inre smyg är rundbågig utan huggen omfattning. Bomrännor i både öster och väster, den västra längst, båda med träskoningar.

Tornets rundbågiga tresprångiga portal har stora överensstämmelser med korportalerna, men är betydligt större och rikare (fig 99). Den är uppförd av omväxlande röd och grå kalksten i dekorativt syfte. En enkel profilerad kapitällist skiljer arkivolterna från portalens nedre del. I det mellersta språnget uppbärs arkivolten av kolonnetter med baser och veckkapitäl. Kolonnetter och baser har förnyats i sen tid, troligen på 1890-talet. Vid en visitation 1896 antecknades följande i protokollet: »Åtskilliga i södra och västra portalerna bortfallna kolonnetter,

tillsammans 5 st, trodde kyrkorådet kunna innan nästblifvande visitation bli af nya ersatta.»

Tvådelad dörr av stående betsade ekbräder med rikt utformade svartmålade järnbeslag, utförd 1892 efter ritningar av arkitekt Gustaf Pettersson¹⁰ (räk).

Portalens inre smyg utan huggen omfattning är uppåt avslutad i en trubbig triangelbåge. Bomrännor i smygarna, den norra längst och försedd med träskoning, bommen kvar. — Vindfång av brunmålat trä med genombruten dörr och sidopartier, blyinfattat glas.

Långhusets södra portal är störst och märkligast, ett av Gotlands förnämsta kyrkliga monument (fig 100). Den stora rikt utformade fyrsprångiga portalomfattningen avslutas uppåt med en förhöjd vimpel. Materialet är till övervägande delen grå kalksten. I avtrappningarnas vinklar står kolonnetter, som i spetsbågen fortsattes i form av rundstavar

Fig 91. Kyrkan från nordost. Foto 1964. *Church from NE.*

Fig 92. Långhusets och korets södra fasader. Foto 1964.
South fronts of nave and chancel.

med samma mått. Den östra inre posten samt tympanonstenen täckes av en rikt ornerad mantel (fig 102), i tympanonfältet prydd med figurreliefer (fig 108): överst Marie kröning samt därunder fyra stående manliga figurer, två på varje sida, t v aposteln Johannes med sitt attribut, en kalk, i vänster hand samt aposteln Petrus med nyckel i vänster hand och bok i den högra. T h överst Johannes Döparen, som bär på ett fat med lammet och korsfanan i relief samt därunder aposteln Paulus med svärdet i höger hand och bok i den vänstra.

På de rikt figurprydda kapitälbanden återges Kristi barndomshistoria i hög relief. Framställningen börjar på det östra kapitälbandet (fig 102). 1. Bebådelsen (fig 103). — 2. Marias och Elisabets

möte. — 3. Kristi födelse, Maria liggande i en hög stolpsäng vid vars fotända Josef sitter på en låg bänk (fig 106). — 4. Konungarnas tillbedjan (ofullständig scen, Maria med barnet saknas). Denna del av reliefen har förmodligen borthuggits i samband med portalens uppsättande då det befanns att den måste föras längre in i muren än man ursprungligen avsett.¹¹ — Västra kapitälbandet (fig 101): — 5. Barnamordet (ofullständig scen, Herodes som ger befallning om barnamordet döljs nu av puts).¹² — 6. Frambärandet i templet. — 7. Flykten till Egypten, Josef leder åsnan som bär Maria och barnet. De följs av en tjänarinna som bär packningen (fig 107).

På de yttersta posterna figurreliefer inom edikulaliknande omfattningar: västra posten överst manlig

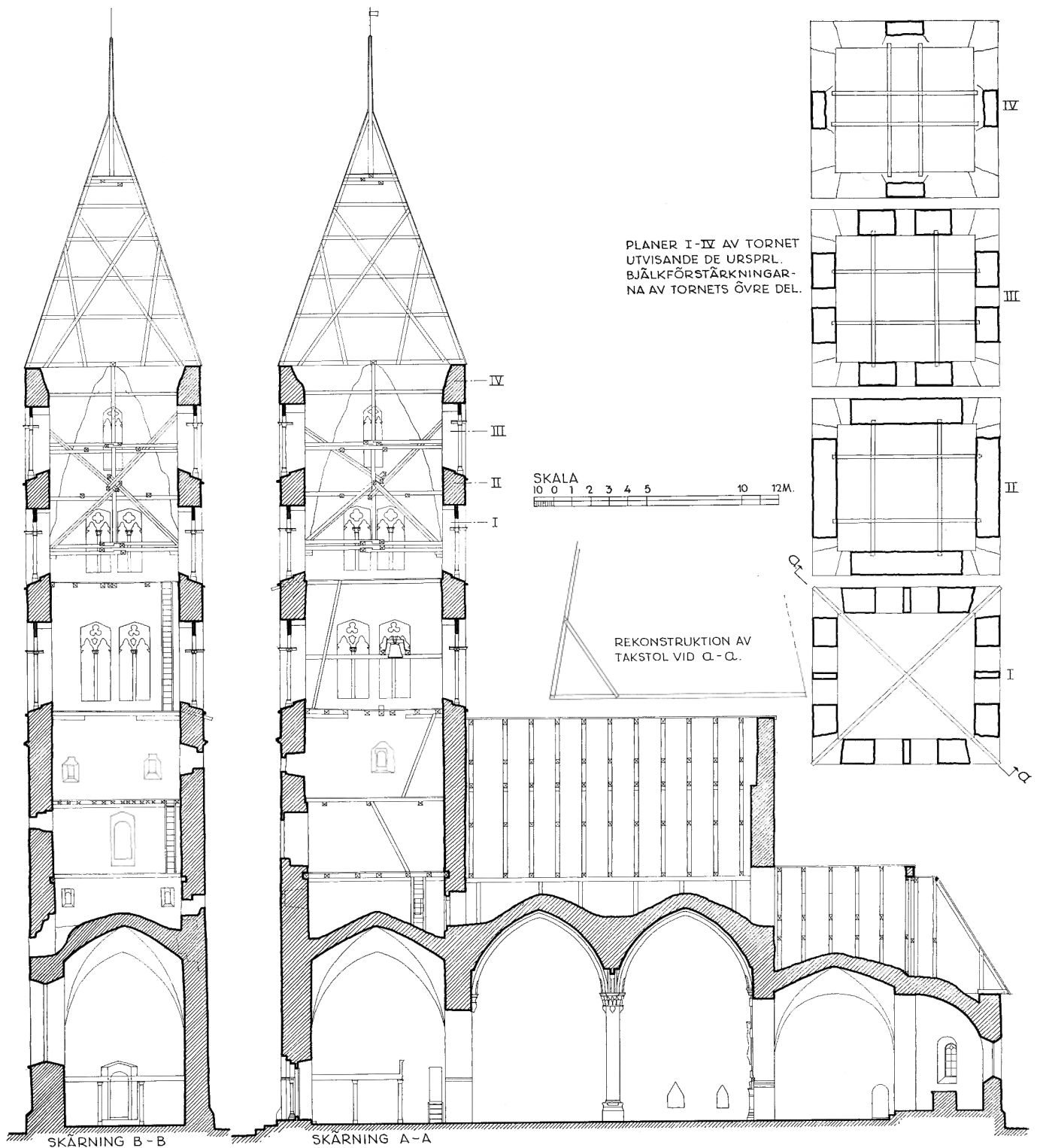

Fig 93. Längdsektion mot norr, sektion av tornet mot väster samt planer av tornets övre våningar, 1:300. Uppm J Söderberg 1940.

Longitudinal section looking N, section of tower looking W and plans of upper storeys of tower.

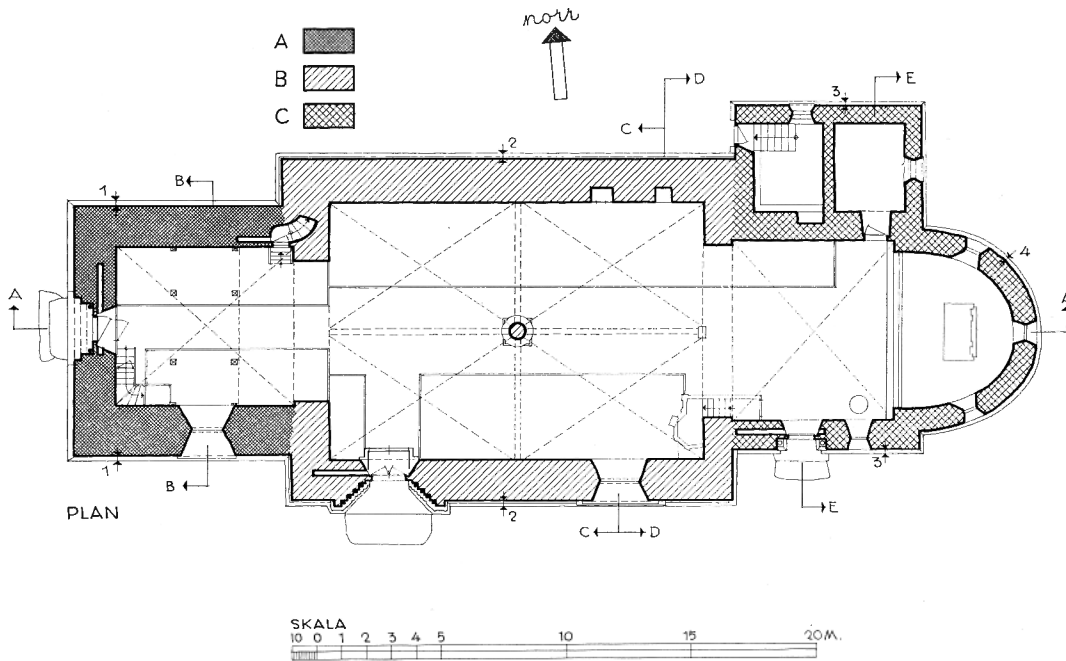

Fig 94. Plan samt sektioner genom långhuset mot väster och öster, genom koret och sakristian mot öster, 1:300. Uppm J Söderberg 1940, ändr 1966.

Plan and section of nave looking W and E, and of chancel and vestry looking E.

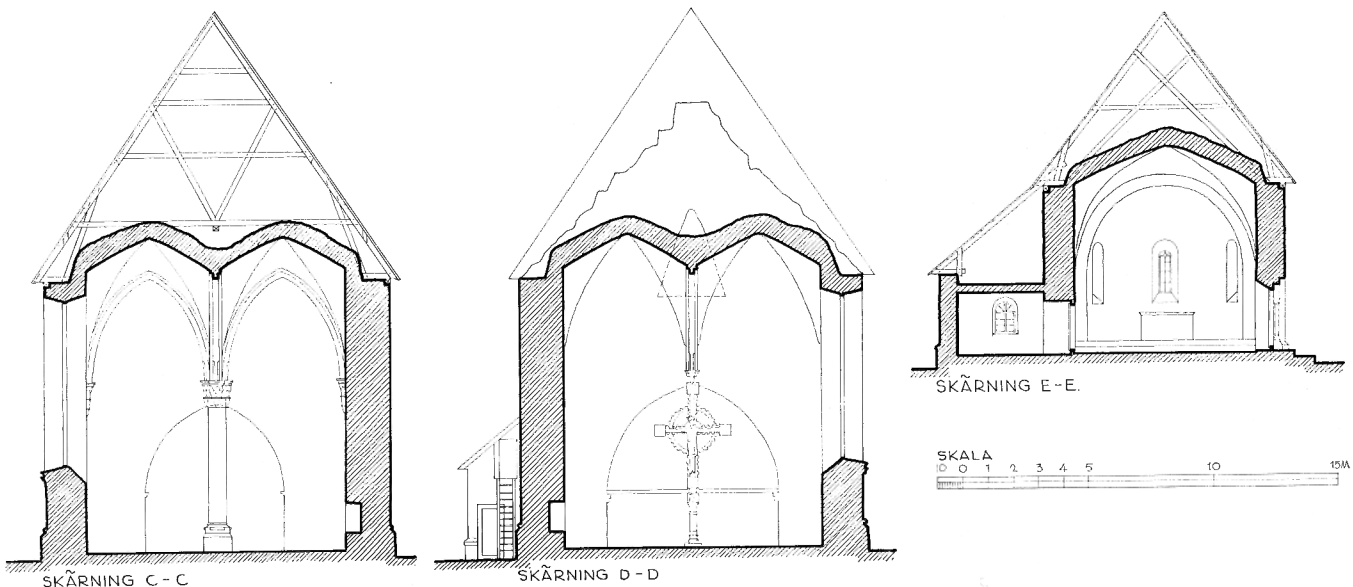
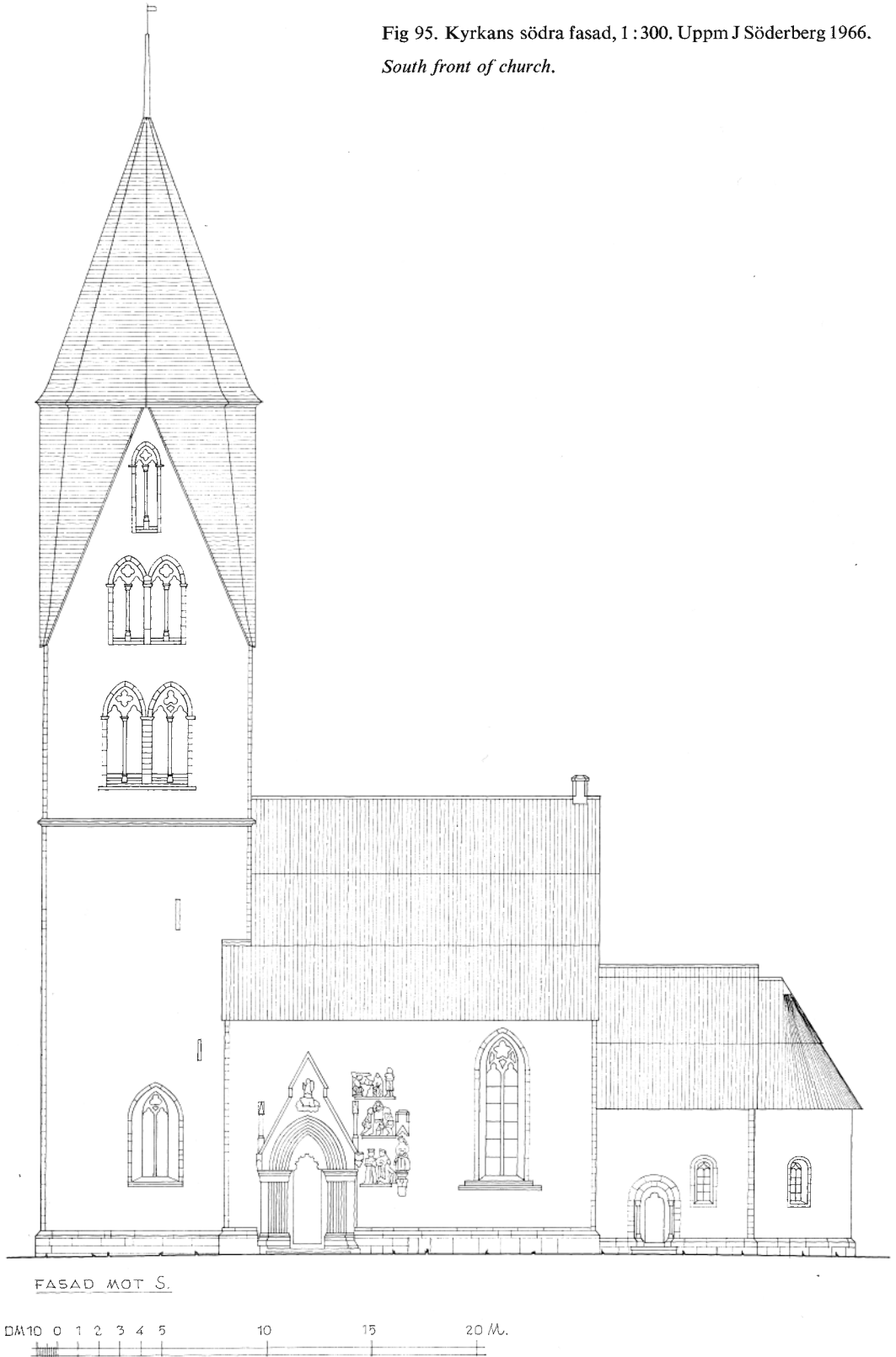

Fig 95. Kyrkans södra fasad, 1 : 300. Uppm J Söderberg 1966.
South front of church.

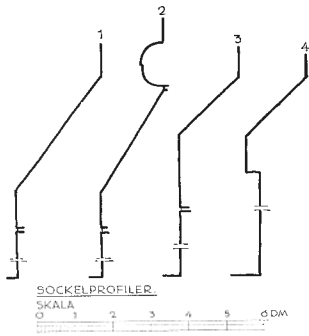

Fig 96. Tornets, långhusets, sakristians och absidens sockelprofiler. Uppm J Söderberg 1940.

Plinth profiles of tower, nave, vestry and apse.

figur i bröstbild, förmodligen ett helgon (fig 105), där under förmodligen ett kvinnligt helgon. På den östra posten inom liknande omfattningar: överst helig konung med svärd i höger hand, där under påve iförd hög tiara.

På ömse sidor om portalen strax ovanför kapitälbanden är nu svårt stympade vattenkastare inmurade.

De har förmodligen ursprungligen varit avsedda för tornet, men av okänd anledning inmurats här liksom de stora relieferna öster om portalen (se närmare härom under kapitlet Kyrkans byggnads-historia).

Vimpergen som täckes av hålkälade kalkstensplattor flankeras av rikt utformade prydnadstorn. Den är upptill förhöjd, vilket förmodligen måst göras för att bereda plats åt den stora skulpturgrupp som pryder mittfältet. Här framställs Kristi uppståndelse (fig 109), Kristus med korsgloria sittande på en sarkofag med höger hand höjd i en välsignande åtbörd och med vänster hand hållande en stav med korsfana. Vid hans fötter tre sovande soldater iklädda rustningar och med sköldar.

Omedelbart öster om portalen på långhusets södra mur finns en unik relieffris av monumentala mått synbarligen huggen av samma stenhuggarverkstad,

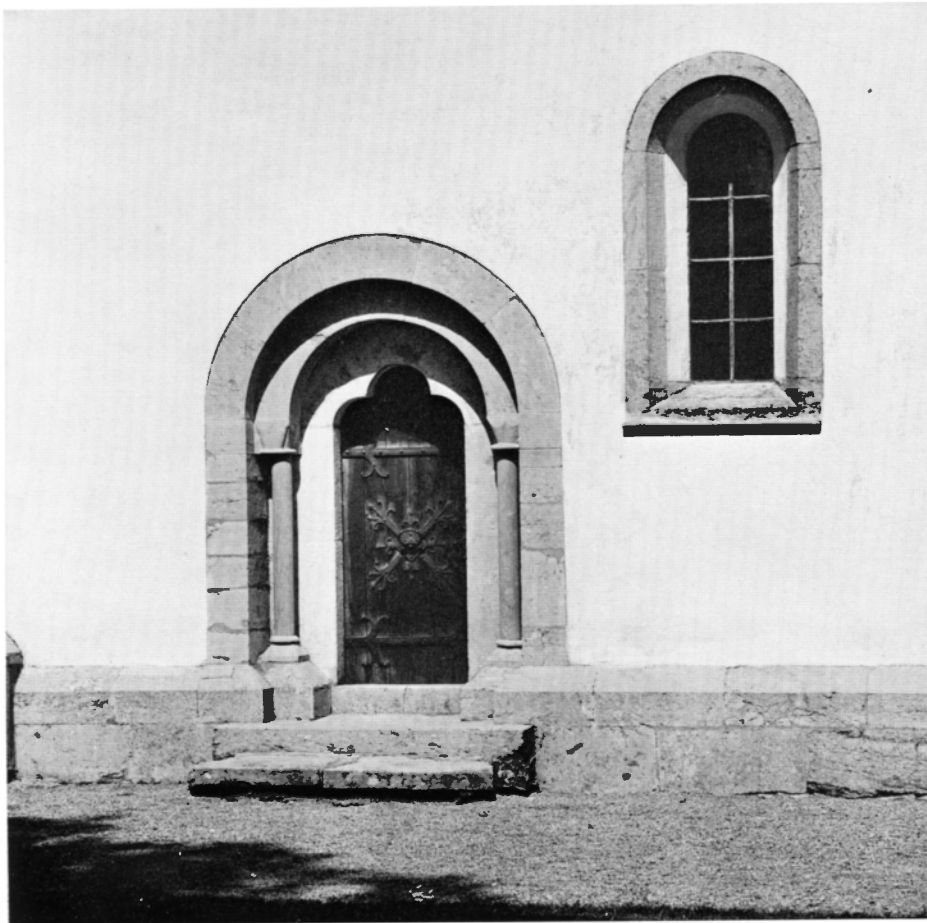

Fig 97. Korportalen och korets södra fönster, 1200-talets förra hälft, men ombyggt 1864–65. Foto 1966.

Chancel portal and S window of chancel, first half of 13th century, but rebuilt 1864–65.

som utfört portalen och övrig stensulptur som hör samman med långhuset (fig 100). Det är en ofullbordad framställning av Kristi barndoms- och lidandeshistoria, som av allt att döma skulle ha omfattat ytterligare några scener. Relieferna är placerade på profilerade lister av kalksten av samma utförande som återfinns under fönstren som solbänkar i de flesta kyrkobyggnader som tillskrivits denna gotländska byggnadshytt, så även här i Stånga under södra långhusfönstret bredvid relieferna (fig 92). Skulpturerna är placerade i tre plan, men har säkerligen ursprungligen varit avsedda att sammanställas på annat sätt och på annan plats (se nedan kapitlet Kyrkans byggnadshistoria). Materialet är grå kalksten.

De scener som framställs är följande: — 1. Konungarnas tillbedjan (fig 110–112), Maria mottager de tre konungarna tronande på en kragsten som

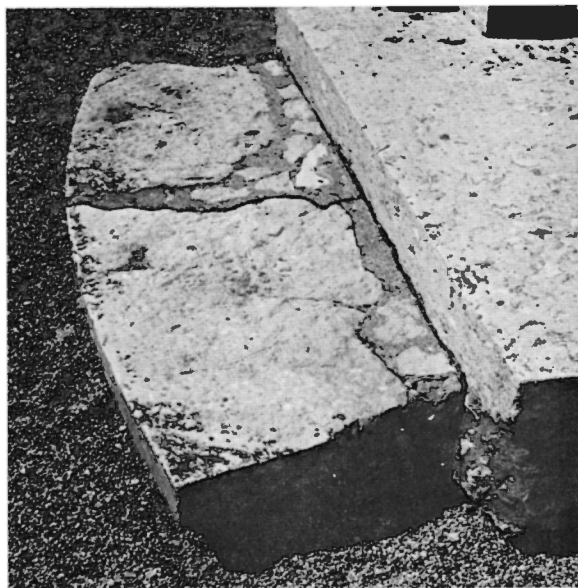

Fig 98 (ovan t h). Trampsten vid korportalen, ursprungligen sockelsten i den romanska absiden. Foto 1966.

Stone at chancel portal, originally plinth stone in the Romanesque apse.

Fig 99. Tornets västra portal, 1200-talets mitt. Foto 1966.

W portal of tower mid-13th century.

Fig 101. Långhusportalens västra kapitälband. Foto 1966.

W capital of nave portal.

Fig 100 (t v). Långhusets södra portal samt storfigurig relieffris öster om denna, 1300-talets mitt. Foto 1966.

(Left). S portal of nave and relief frieze with large figures to the E of portal; mid-14th century.

Fig 102. Långhusportalens östra kapitälband. Foto 1966.

E capital of nave portal.

Fig 103. Bebådelsen, detalj av långhusportalens östra kapitälband. Foto 1966.

The Annunciation, detail of E capital of nave portal.

Fig 106 (ovan t h). Kristi födelse, detalj av långhusportalens östra kapitälband. Foto 1966.

The Birth of Christ, detail of E capital of nave portal (Top right).

Fig 107 (nedan t h). Frambärandet i templet samt flykten till Egypten, detalj av långhusportalens västra kapitälband. Foto 1966.

Christ presented in the temple and the Flight into Egypt, detail from W capital of nave portal (Bottom right).

Fig 105 (t v). Apostel eller helgon på långhusportalens västra yttre post. Foto 1966.

Apostle or angel on outer W post of nave portal (Left).

Fig 104. Herodes, tillhörande scenen med Barnamordet på långhusportalens västra kapitälband. Figuren nu dold av puts. Gipsavgjutning av E Olsson. Foto 1966.

Herod from the scene depicting the Massacre of the Innocents on the W capital of nave portal. Figure now concealed under plaster. Plaster-of-paris cast by E Olsson. Photo 1966.

Fig 108. Långhusportalens tympanonfält, överst Marie kröning, t v Johannes och Petrus, t h Johannes döparen och Paulus. Foto 1966.

Tympanum of nave portal; top, Coronation of Mary; left, John and Peter; right, John the Baptist and Paul.

Fig 109. Kristi uppståndelse, relief i långhusportalens vimperg. Foto 1966.

Resurrection of Christ, relief on gable of nave portal.

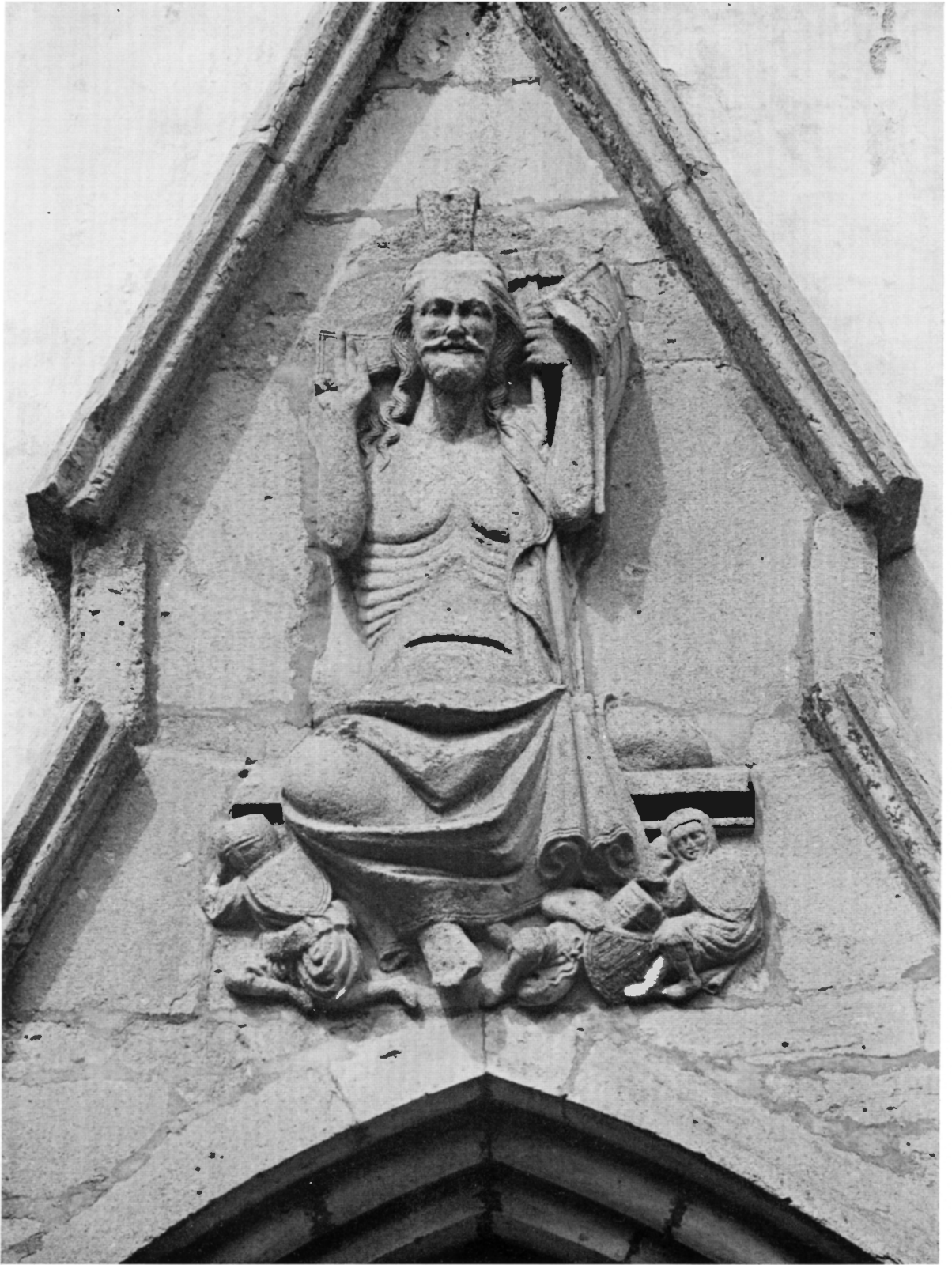

Fig 111–113. Konungarnas tillbedjan samt Kristi gisslande, detalj av fig 110. Foto 1966.

The Adoration of the Magi and the Flagellation of Christ, detail from fig 110.

Fig 110 (t v). Konungarnas tillbedjan samt Gisslandet, reliefer invid långhusportalen. Foto 1964.

The Adoration of the Magi and the Flagellation, reliefs at side of nave portal (Left).

Fig 114. Korsnedtagningen samt sörjande Johannes och en av rövarena, reliefer invid långhusportalen. Foto 1966.

The Deposition and John mourning, and one of the Thieves, reliefs by nave portal.

Fig 115. Sörjande Johannes, detalj av fig 114. Foto A Edle.

John mourning, detail from fig 114.

nedåt avslutas i ett groteskt gubbhuvud; ovanför Maria en tung rikt utformad baldakin som uppbär en åttkantig bas. Jesusbarnet som sitter i Marias sköte är oproportionerligt småfigurig. Maria håller i vänster hand en lilja, renhetens symbol. De tre konungarna kommer från vänster, den främste knäböjer, medan de båda andra står frontalt med gåvorna i händerna. Den mellersta håller sin vänstra arm höjd. — 2. Kristi gisslande (fig 113), Kristus endast iförd ländkläde och med händerna korsade över bröstet gisslas av två bödlar med stora groteskt utformade huvuden. — 4. Korsnedtagningen (fig 114), Kristus lyftes ned från korset av en man, Josef från Arimatea (Luk 23 v 50–53), vid korsets fot Nikodemus med lång tång varmed han drar ut spikarna. — 4. Sörjande Johannes (fig 115) samt en av rövarena vid Jesu kors med uppåtvänt ansikte. Dessa figurer som är placerade till höger om Korsnedtagningen har med all säkerhet varit avsedda för ytterligare en scen, troligen en korsfästelsescen (se vidare härom under Kyrkans byggnadshistoria).

Portalen och de nyss beskrivna relieferna öster om denna kan sägas utgöra huvudmonumentet bland

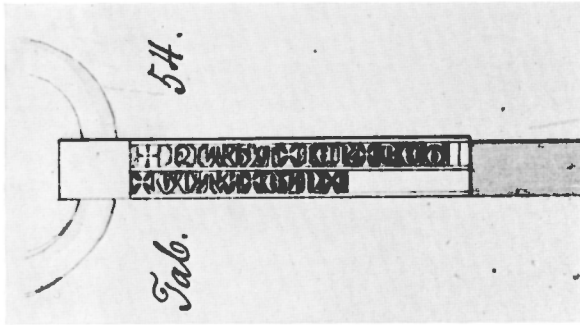

Fig 116. »Gutaalnen» med inskriften: »Hitta ier ret gota eln.» Efter teckning av C G Hilfeling 1800, KB.

The "Gutaaln" with the inscription "Hitta ier ret gota eln" (This is the right Guta ell), after a drawing by C G Hilfeling, 1800.

Fig 117. Alnlikare, »Gutaalnen», fastsatt på långhusportalens dörr, beslagen medeltida. Foto 1966.

Standard ell, the "Gutaaln", on door of nave, medieval iron-work.

den mångfald rikt skulpturprydda portaler, som tillkom på Gotland under 1300-talets andra och tredje fjärdedel.¹³ De har tillskrivits »Mäster Egypticus», men bör ha utförts av en stor skulpturverkstad under gemensam ledning. Man har nyligen kunnat påvisa att flera händer varit verksamma även vid utförandet av en och samma portal, vilket tyder på verkstadsarbeten.¹⁴ Så tycks förhållandet ha varit även i Stånga. Särskilt märkbart är detta i tympanonreliefen där de flankerande apostlarna ej synes vara utförda av samme mästare (fig 108). Apostlarna Johannes och Petrus på västra sidan överensstämmer i stil med kapitalbandens reliefer, medan Johannes Döparen och Paulus på östra sidan har fått oproportionerligt stora huvuden och även ur andra synpunkter t ex hår- och veckbehandling uppvisar avvikande utformning. Tympanonskivans reliefer är huggna på två klart urskiljbara block, av vilka det

ena omfattar Marie kröning samt de båda östra figurerna, det andra endast de två västra apostlarna. Man kan dock ej utesluta att hela västra sidan, således även Mariafiguren, huggits av samma hand, medan östra sidan med Kristusfiguren huggits av annan mästare.

Portalen och de stora relieferna på södra muren är delvis svårt skadade genom vittring (fig 106). De lagades i samband med en restaurering 1963 och fick vid samma tillfälle skydd i form av en utskjutande ränna ovanför portalen samt genom punktvis anbringad blyplåt. Någon preparering av stenen företogs däremot ej, med undantag för tvättning med vatten för att avlägsna lavar.¹⁵ Tre kolonnetter på östra sidan samt yttersta delen av basbandet på samma sida förnyades vid en renovering 1900 (räk). I räkenskaperna 1871 talas om »Oljesmörjning af Portalen». Förmodligen avsåg man att härigenom

Fig 118. Detalj av långhusportalens dörr med delvis medeltida beslag av järn. Foto 1967.

Detail of nave portal door with partly medieval ironwork.

höja portalens färgeffekt, men kanske trodde man sig också på detta sätt ge stenen skydd mot vittring. Inga ursprungliga färgspår har kunnat iakttagas på portalen eller på de stora relieferna på södra muren.

Framför portalen ligger ett stort antal trampstenar av varierande längd och bredd, alla av kalksten. Några synes ursprungligen ha varit gravstenar.

Dörr av stående ekbräder med konstfullt utformade beslag av svartmålad smidesjärn (fig 117), till största delen medeltida. Dörren tillkom sannolikt 1892 efter ritning av arkitekt Gustaf Pettersson (råk). På dörren är »Stångaalnen» fastsatt,¹⁶ en svartmålad järnten som avsmalnar nedåt och med följande inskrift (fig 116): »Hitta ier ret gota eln.» Mått 55,5 cm (14 + 14 + 14 + 13,5). Troligen från 1200-talet.

Portalens inre smyg, som uppåt avslutas med en trubbig triangelbåge, har på sidorna omfattning av huggen kalksten (fig 126). Bomrännor i båda smygarna, den östra längst, bommen används fortfarande. Vindfång av brunmålat trä (fig 124) med genombrutna dörrar och överstycke, blyinfattat delvis färgat glas. Vindfånget kröns av en kontursågad

prydnadslist, nygotik. Uppfördes 1892 efter ritning av arkitekt Gustaf Pettersson (råk).

Fönster

Kyrkans fönster är alla placerade på södra och östra sidan (endast absiden har ett fönster åt nordost). Eftersom portalerna återfinns på södra och västra sidan är således norra sidan fullständigt blind¹⁷ med undantag för tornets övre delar, som har ljudgluggar i alla väderstreck.

Korets och absidens fönster är alla rundbågiga med omfattning av huggen kalksten (fig 92). Alla dessa fönster härrör från ombyggnaden av koret och absiden 1864–65, men deras utformning återgår i stort sett på den ursprungliga romanska. Sannolikt har de dock gjorts något större, främst högre, än dessa.

Långhuset har ett enda stort fönster placerat på södra sidan med omfattning av huggen kalksten (fig 92). Det är tvådelat genom en mittpost av kalksten. De båda fönsterhalvorna avslutas uppåt i trepassformade bågar och krönes av ett fempass. Mas-

verket av cement samt mittposten förnyades troligen 1868, då även målade glas i grönt, blått, rött och violett insattes (räk).

Tornet har ett stort spetsbågigt fönster på södra sidan med mittpost och masverk, utvändig omfattning av huggen kalksten (fig 119). Detta fönster är samtidigt med långhusbygget och insattes således i samband med tornets påbyggnad vid 1300-talets mitt.

Sakristians fönster, placerat på östra sidan, är rundbågigt, samtidigt med sakristiebygget 1864. Ram och infattning är av trä.

De medeltida glasmålningar, som säkerligen ursprungligen fyllt alla fönster, är helt spolieade. Att så skett i koret är fullt naturligt. De sista resterna bör ha försvunnit i samband med ombyggnaden 1864–65. Vad de gotiska fönstren i långhuset och tornet beträffar har de målade rutorna uppenbarligen ersatts med enklare glas i samband med reparationer under 1700-talet och 1800-talets förra hälft. I kyrkans räkenskaper för år 1777 finns följande uppgift: »Gammalt Kyrko-Fönster bortsåldt». Troligen gällde detta målade medeltida rutor.

Yttertak

Takstolarna över koret och absiden tillkom i samband med ombyggnaden 1864–65, medan långhusets takstol förnyades 1929 dock med inslag av äldre material, bl a har några hanbjälkar tydliga spår av äldre användning. Alla kyrkans tak täcks nu av dubbla vattrandade bräder (faltak), vilka över långhuset är tryckimpregnerade. Koret och absidens tak var en lång tid (fram till 1929) täckta med spån, medan långhustaket täcktes med tegel, vilket första gången nämnes 1705 (inv).

I samband med en omfattande restaurering av kyrkan 1929–30 höjdes långhustaket avsevärt, ca 3,40 m, till sin ungefärligen ursprungliga höjd. I en inventariebok anmärktes år 1704 (N:1): »in Maaio bleef timbertaket på Stange Kyrkio nedtaget och lägre giordt». Förmodligen gäller detta långhustakets sänkande. Man har tidigare antagit att taket sänkts redan under senmedeltiden.¹⁸ På fotografier tagna före 1929 ser man takets märkligt trubbiga vinkel (fig 90). Tydliga spår efter detta tak finns också kvar på tornets östra yttermur. Av spår på

långhusets östra gavelröste framgår att även koret ursprungligen varit högre (ca 60 cm). Troligen sänktes det vid korets ombyggnad 1864–65.

Tornet

Som ovan nämnts är tornets nedre del troligen senromansk och skulle således utgöra kyrkobyggnadens äldsta bevarade del, om man bortser från det 1864–65 ombyggda koret. Det förenas med långhuset genom en vid spetsbågig tornbåge (fig 124), som är samtidigt med långhuset, således från 1300-talets mitt (beskrivning under bågar). Ringkammaren har kryssvalv med markerade grater, synbarligen sekundärt inslaget, förmodligen i samband med tornets påbyggnad vid 1300-talets mitt.

I ringkammarens nordöstra hörn finns en ganska högt placerad ingång till en trappa, som leder upp till tornets övre våningar. Ingången är rakövertäckt samt har omfattning av grå och röd kalksten. Dörr av brunmålade bräder. På insidan bomränna i västra smygen, bommen borta. En spiraltrappa, uppförd av kalksten och med spindel i samma material löper in i långhusets västra mur (fig 93). Den upplyses av smala ljusgluggar.

Våningen ovanför ringkammarens valv belyses av ljusgluggar i västra och södra muren (fig 94). De västra har utvändigt rundbågiga omfattningar av huggen kalksten. Den södra som är ovanligt långsmal kan även ha tjänstgjort som skottglugg, vilket i så fall skulle tyda på att tornet varit refugium i ofärdstider.¹⁹ Bjälkhål i norra och södra murarna tyder på att denna våning ursprungligen täckts av ett bjälktak. I östra muren finns en stickbågig öppning som leder in till långhusvinden. Den stänges med en enkel omålad dörr av furubräder.

Den andra tornvåningens golv utgörs av bräder på bjälkar. I västra muren en stor öppning med utvändigt rundbågig omfattning av huggen kalksten (se fig 87). Inre smygen avslutas uppåt med en stickbåge. Denna öppning har förmodligen tjänstgjort som varuintag varvid man brukat hissordningar (jfr Etelhem SvK Go V s 109). Troligen har denna tornvåning tjänstgjort som sädesmagasin eller möjligen som tiondelada. I södra muren finns en rektangulär, högt placerad ljusglugg.

Även den tredje tornvåningen har golv av bräder på bjälklag. I västra muren finns två ljusgluggar,

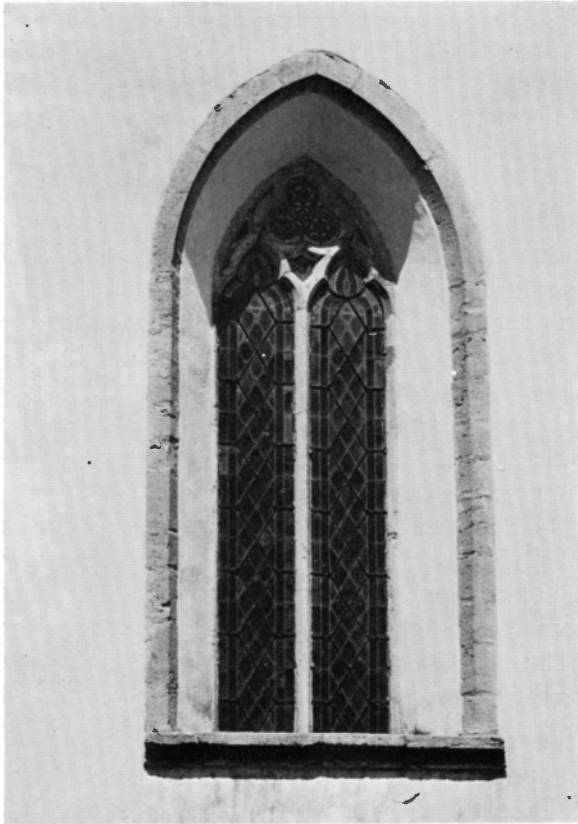

Fig 119. Tornets södra fönster, 1300-talets mitt. Foto 1966.
S window of tower, mid-14th century.

båda med rektangulär yttre omfattning (fig 93), i norra muren en med rundbågig yttre omfattning av huggen kalksten. Gluggarnas inre smyggar har brutits upp för att släppa in mera ljus. Detta har förmodligen skett i samband med tornets påbyggnad vid 1300-talets mitt.

Tornets fjärde våning, klockvåningen, tillhör den gotiska påbyggnaden. Den har stora höga ljudöppningar, två i varje väderstreck, var och en delad genom en smäcker kolonnett av kalksten, vilken uppstår ett knoppkapitäl samt ett rikt utformat masverk likaledes av kalksten (fig 120, 121) ömsom i form av ett trepass, ömsom ett fyrepass. Samtliga kolonnetter och kapitäl med undantag för de västra nyhöggs vid en omfattande restaurering av tornet år 1907 (räk). På södra sidan har även de övre delarna av omfattningen kompletterats med nyhuggna kalkstensblock

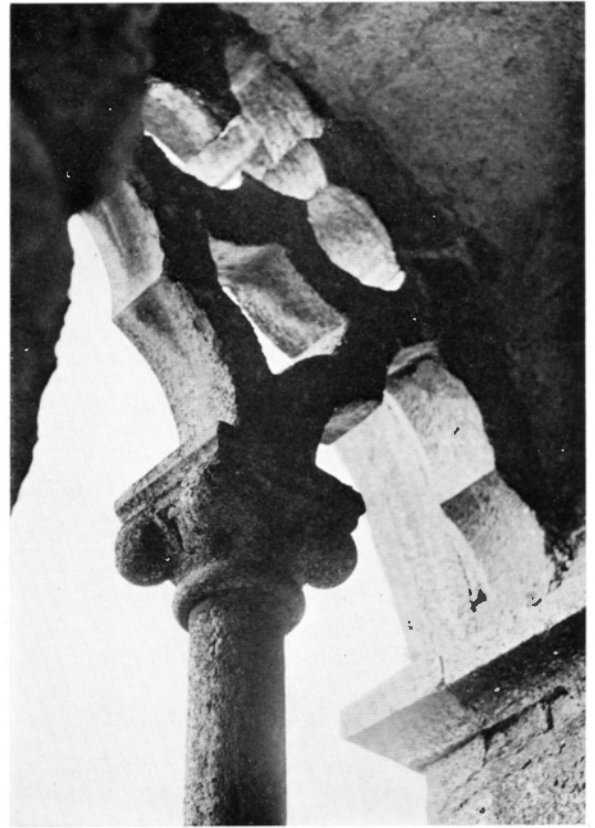

Fig 120. Detalj av fig 121. Foto 1966.
Detail from fig 121.

samt invändigt även med tegel. Kompletteringar av masverken har företagits i samtliga ljudgluggar.

Den femte tornvåningen med golv av bräder och plåt på bjälkar har stora ljudgluggar i två plan (fig 93), nederst två i varje väderstreck och av i stort sett samma utformning som de i fjärde tornvåningen. De översta ljudgluggarna står ensamma och är något smalare, men eljest av samma utformning.

Tornet täckes av en åttkantig huv (fig 91), som i de fyra hörnen dragits ned till femte våningens golvplan i spetsiga tvådelade kappor. Den är utförd av tjärade bräder på en kraftig bjälkkonstruktion och avslutas uppåt med en hjärtstock som krönes av en flöjel av kopparplåt med året 1760. Flöjeln förnyades 1953. Den ursprungliga flöjeln av samma utformning men av järnplåt förvaras i sakristian.

Tornhuvens nuvarande form torde i stort sett vara

Fig 121. Ljudöppningar i tornets västra mur; t h ursprunglig kolonnett och kapitäl. Foto 1966.

Sound opening in W wall of tower, right, original colonnette and capital.

densamma som den ursprungliga. Härpå tyder bjälkförstärkningarna i tornets övre del, vilka synes vara medeltida. Huvens övre del förändrades dock vid nyuppförandet 1760 då den gjordes åttkantig. I det närmaste överensstämmande huvformer finns på flera gotländska kyrktorn från 1300-talet, t ex Tingstäde (SvK Go I fig 125), Öja och Rone.²⁰

Reparationer på tornet och huvan omtalas i kyrkans arkivalier åtskilliga gånger under århundradenas lopp: »1707 om våren bleef Stange Kyrkio tårn innan före med nya band och rier förbättrat som de förige wore gandske bortrutne och fördärfwade...» (inv). 1725 anmärktes att »Klockholen wore mycket förfalne blef nu reparerade» (inv). Enligt räkenskaperna utbetalades 1760 en stor summa pengar »Til

thet i Herrans namn upbygde Nya Kyrkjo Tornet», varmed avses huvan (jfr årtalet på flöjeln). Även år 1841 omtalas kyrkotornets reparation (räk).

Sakristia

Sakristian norr om koret tillkom i samband med korets och absidens ombyggnad 1864 (fig 122). Den är uppförd av kalkstensflis, putsad och vitkalkad och har skråkantad sockel av kalksten. De västligaste sockelstenarna på norra sidan har en tydlig konvexitet, vilket tyder på att de ursprungligen hört till den absid som revs 1864. Pulpettaket som lutar mot norr täckes av tjärade bräder. I sakristiebyggnadens västra del är ett pannrum inrättat, vars golvnivå är

Fig 122. Sakristian från nordväst. Foto 1966.

Vestry from NW.

betydligt lägre än sakristians. Ingången från koret har rundbågig omfattning av kalksten, troligen återanvänt material från det romanska koret (fig 123). Dörr av dubbla stående bräder med järnbeslag, målade i klarblått med följande initialer i vitt: AMS:/UB. Rummets väggar är putsade och vitkalkade, det täckes av ett platt blåmålat trätak. I östra muren finns ett rundbågigt fönster (se beskrivning under Fönster).

Den nuvarande sakristian från 1864 föregicks av en äldre, troligen medeltida, som revs vid samma tillfälle. Den beskrivs av *Brunius* (III s 116) på följande sätt: »Å norra sidomuren (korets) nära östra ändan inleder en ingång till sakristian, som invändigt håller i söder och norr 10,6 samt i vester och öster 16,9 och har lika beskaffade och lika höga socklar som koret. Denne ingång är till det yttre rätvinklig och rundbågig, men till det inre snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, hvilken betäckes med

ett tunnhalv på vederlag i söder och norr, upplyses af ett litet fyrkantigt fönster åt öster och har luttak åt norr.»

Interiör

Kyrkans interiör domineras av det höga fyrvälvda långhuset med dess mäktiga mittkolonn (fig 124, 125). Långhuset förenas med det absidiala koret genom en vid triumfbåge och med den välvda ringkammaren genom en likartad utformad båge. Hela kyrkorummets väggar är putsade och vitkalkade med undantag för huggna stendetaljer som omfattningar och bågar. Putsen i långhuset och koret härrör från 1800-talet, medan ringkammarens puts synbarligen är medeltida. Vid en restaurering av kyrkan 1962–63 skrapades och borstades samt vitkalkades väggar och valv. En liten rest av den medeltida målnings-skruven kunde vid samma tillfälle framtagas på ringkammarens norra mur (se Kalkmålningar).

Bågar

Tornbågen är spetsbågig samt har omfattning av fint huggna kalkstensblock med ovanligt många väl bevarade stenhuggarmärken (fig 132, 133).²¹ Anfangslisterna av kalksten är profilerade med hålkäl och rundstav.

Triumfbågen, som är betydligt vidare än tornbågen, har likartad omfattning av huggen kalksten (fig 124) samt något rikare profilerad anfangslist på norra sidan; den södra är borthuggen.

Tribunbågen mellan koret och absiden har en hög rundbågig omfattning av slipad kalksten (se fig 125). Den tillkom vid korets och absidens ombyggnad 1864–65, varvid material från det medeltida koret delvis kom till användning.

Valv

Ringkammaren täckes av ett ribblöst kryssvalv av kalksten med i putsen markerade valvgrater. Valvet är synbarligen sekundärt inslaget, troligen tillkommet i samband med tornets påbyggnad vid 1300-talets mitt, då även fönstret i södra muren insattes.

Långhuset täckes av fyra kryssvalv av kalksten vilande på en mittkolonn; diagonalgraterna är markerade i putsen. Kolonnskäftet är uppbyggt av trummor av grå kalksten. Basen (fig 128) består av en kvadratisk bottenplatta samt en rund hålkälad vulst; i de fyra hörnen kvadratiske hörnstenar utan ornering. Kolonnen avslutas uppåt med ett rikt utformat kapitäl av kalksten med huggna bladornament (fig 127). Tydliga spår av färgläggning, blått och rött på vit botten, finns bevarade på kolonnens skaft, bas och kapitäl samt på valvens konsoler.

Valvkvadraterna uppdelas genom kraftiga gördelbågar av huggen kalksten med rätvinklig profil. Vid murarna avslutas gördelbågarna med konsoler ornerade med huggna bladornament (fig 130, 131) samt i väster vid tornbågen i form av en groteskt grinande ansiktsmask (fig 129). Liknande konsoler förekommer i flera av de kyrkor, som utförts av samma byggnadshyttia t ex Norrlanda (SvK Go IV, fig 150, 151).

Korvalvet, som tillkom vid ombyggnaden 1864–65, är ett kryssvalv med i putsen markerade grater, troligen direkt efterbildande det äldre romanska valvet.

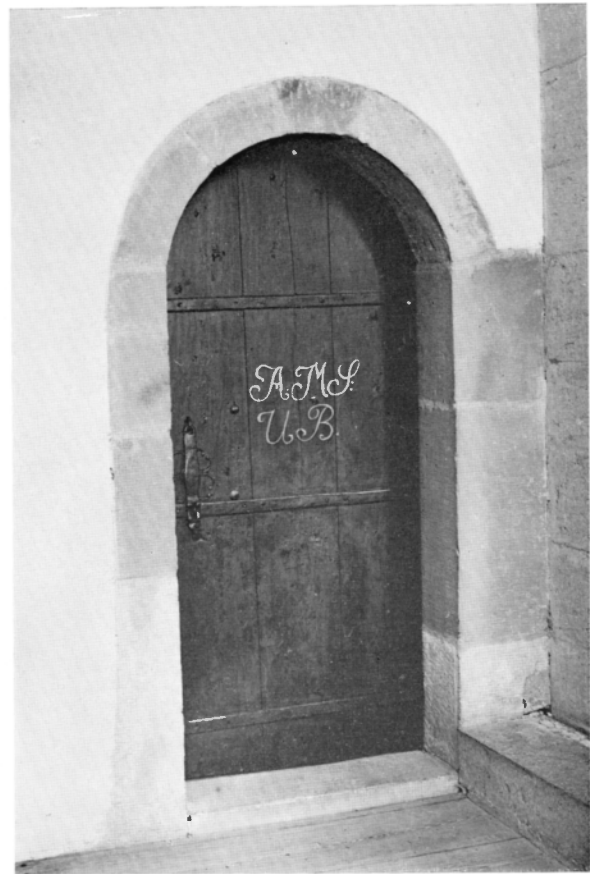

Fig 123. Sakristians ingång i korets norra mur, omfattning av huggen sandsten. Foto 1966.

Entrance to vestry in N wall of chancel, surround of tooled sandstone.

Golv

Golvbeläggningen i hela kyrkorummet består av o-målade furubräder utom i absiden omkring altaret där det är av kalkstenshällar samt inlagda gravstenar. Absidens golv ligger avsevärt högre än korgolvet (ca 40 cm) varför två trappsteg av kalksten leder upp till detta plan.

Uppgifterna om äldre golvbeläggning i kyrkan är mycket knapphändiga i arkivalierna. I räkenskaper för år 1825 meddelas dock: »Till Johan Bodin ss antagen förman vid Kyrko-Golfvets förnyande.» Sannolikt lade man detta år nytt trägolv i hela kyrkan.

Fig 124. Interiör mot väster. Foto 1966
Interior looking W.

Fig 125. Interiör mot öster. Foto 1968.
Interior looking E.

Fig 127. Långhuskolonnens kapitäl med huggen bladornamentik, kalksten. Foto 1966.

Limestone capital of nave column with leaf ornament.

Fig 126 (t v). Interiör mot väster vid 1800-talets slut. Foto C F Lindberg 1875 (?).

Interior looking W at end of 19th century.

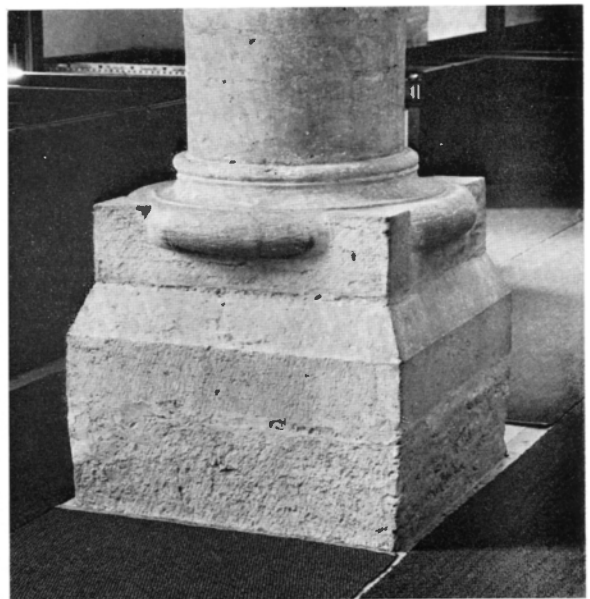

Fig 128. Långhuskolonnens bas. Foto 1966.

Base of nave column.

Fig 130. Konsol på långhusets södra vägg med huggen bladornamentik. Foto 1966.

Bracket in S wall of nave with leaf ornament.

Fig 129 (ovan t v). Valvkonsol på långhusets västra mur, nedåt avslutad i ansiktsmask. Foto 1966.

Vault bracket in W wall of nave, terminating in a mask.

Fig 131. Konsol på långhusets östra vägg ovanför triumfbågen. Foto 1966.

Bracket in E wall of nave, above the rood arch.

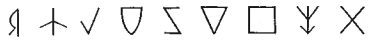

Fig 132. Stenhuggarmärken i tornbågen. Teckning av J Söderberg 1968.

Masons' marks in tower arch, drawing by J Söderberg, 1968.

Fig 133. Stenhuggarmärken i tornbågen, 1300-talets mitt. Foto 1966.

Masons' marks in tower arch; mid-14th century.

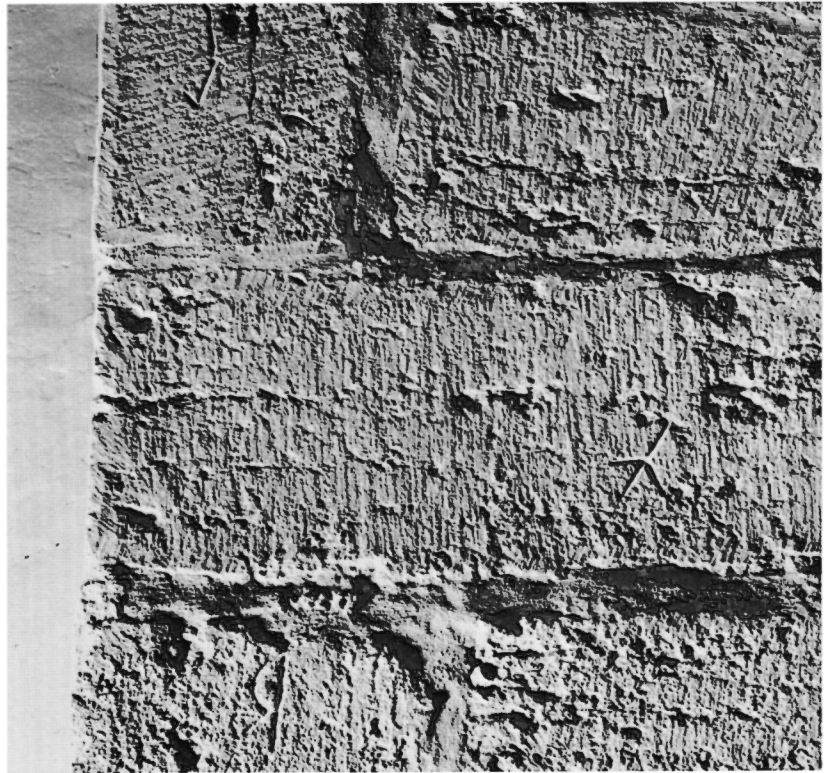

Fig 134. Nischer i långhusets norra mur. Foto 1966.

Niches in the N wall of the nave.

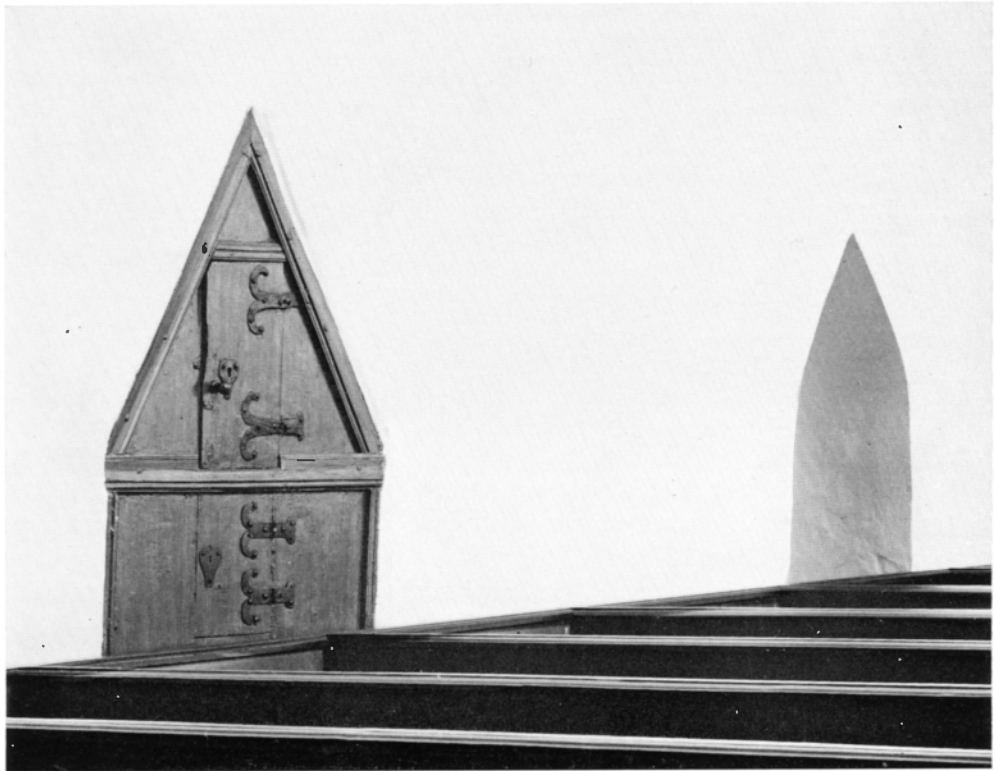

Fig 135. Kalkstenshäll med uttömnings-skål (piscina?), nu inmurad i korgolvet. Foto 1966.

Limestone slab with bowl (piscina?), now in floor of chancel.

Nischer

I långhusets norra mur finns två till synes ursprungliga nischer (fig 134), som uppåt avslutas i spetsiga triangelbågar.²² Det östra saknar omfattning men har bottenplatta av kalksten. — Nischens mått: H 125, B 65. Den västra har omfattning och dörrar med beslag av järn, brunmålat, 1700-talet. Mått: H 135, B 87.

En platta av kalksten (120 × 85 cm) i absidens golv försedd med rund urholkning på mitten (D ca 40 cm) har sannolikt tjänstgjort som bottenplatta

för piscina i en nisch, som förstördes vid korets och absidens ombyggnad 1864–65 (fig 135).

Före ombyggnaden hade koret sannolikt flera nischer. *Brunius* (III s 117) nämner dock endast en, placerad i absidens södra mur: »Åt söder märktes en stor sittnisch med stickbågig betäckning och i midten däraf ett litet rundbågigt fönster.» Sittnischer (sedile) av detta slag är relativt vanliga i de gotländska kyrkorna, alltid på samma plats i korets eller absidens södra mur.

Kyrkans byggnadshistoria

Stånga kyrka har liksom de flesta av de gotländska landskyrkorna en lång och komplicerad byggnadshistoria. Den första kyrkan på platsen var förmodligen av trä. Några spår av denna byggnad har dock ej påträffats. Dopfunten från 1100-talets senare hälft tyder på att det funnits en kyrka här innan man uppförde det ursprungliga romanska koret, som tillkommit vid 1200-talets början. Fynden på kyrkogården (se ovan) antyder att platsen även använts som kult- och begravningsställe under förhistorisk tid. Säkerligen övertogs den hedniska be-

gravningsplatsen sedan sockenborna kristnats, varefter man uppförde en träkyrka i omedelbar anslutning till denna. Detta bör ha skett på 1000-talet.

Stånga romanska stenkyrka bestod av ett nästan kvadratisk kor med absid av ungefär samma utformning som det nuvarande koret, vilket tillkom vid en ombyggnad 1864–65. Det nu rivna långhuset var rektangulärt, 11,8 m långt och 6,8 m brett. Dess grundmurar påträffades vid en utgrävning i samband med restaureringen 1929–30 (fig 136). Till denna kärnkyrka hörde också ett litet torn, som revs vid

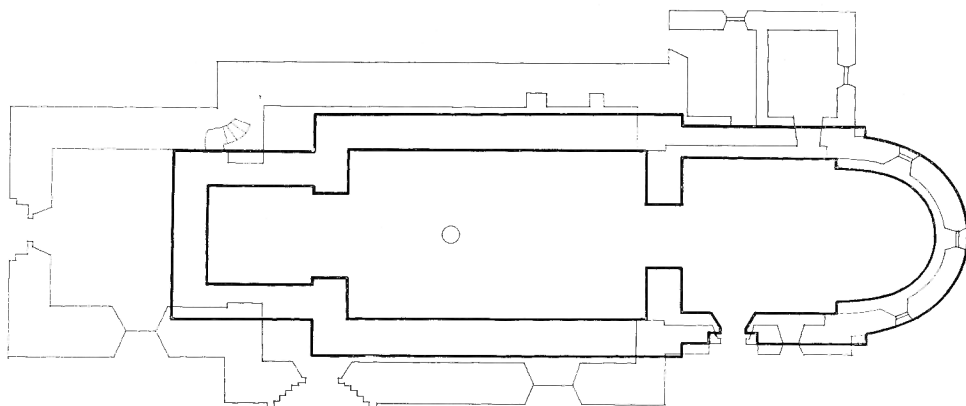

Fig 136. Rekonstruktion av den romanska kyrkans plan på grundval av en undersökning av S Brandel och A Kronqvist i samband med restaureringen 1929–30, 1: 300. Uppritat av J Söderberg.

The foundations of the Romanesque nave, revealed in an investigation by S Brandel and A Kronqvist in conjunction with the restoration of 1929–30, 1: 300. Drawing by J Söderberg.

1200-talets mitt då det nuvarande tornet troligen började uppföras. Det är således ej så mycket av den romanska kyrkan som är bevarat ovan mark. Med ledning av korportalens utformning, ensprångig med två flankerande kolonnetter och veckkapitäl, kan dock denna del av den romanska kyrkan tidsfästas till 1200-talets förra hälft.

I motsats till förhållandet i de flesta andra gotlandskyrkor bevarades här i Stånga det östra partiet av den romanska kyrkan. Nästan undantagslöst brukar eljest koret först ersättas med ett större gotiskt kor och först därefter övriga byggnadsdelar. Möjligen kan förklaringen vara att det romanska tornet på grund av sättningar eller av andra orsaker hotat störta samman och att man därför tvingades att riva denna byggnadsdel. Härvid måste långhuset förlängas något åt väster för att nå förening med det nya, betydligt större tornet. Detta bör ha skett vid 1200-talets mitt. Det kan dock ej uteslutas att även tornets nedre del uppförts under 1300-talet, även om åtskilliga byggnadsdelar, bl a portalen och ljusgluggarnas rundbågiga omfattningar, har en utpräglad romansk utformning. Dessa skulle i så fall ha övertagits från det romanska långhuset och tornet som samtidigt revs.

Vid 1300-talets mitt var församlingen redo för en ny byggnadskampanj. Man fann nu långhuset för litet och trångt. Detta revs och i dess ställe uppför-

des ett högt fyrvälvt långhus med en monumental portal på södra sidan, det nuvarande. Samtidigt höjdes tornet åtskilligt och försågs med höga, rikt utformade ljudgluggar i alla väderstreck. Den byggnadshytta som församlingen anlätade vid sitt stora nybygge var den tidens förnämsta på Gotland. Den har hittills sammanfattats under anonymnamnet »Egypticus»,²⁴ men bör således omfatta en stor verkstad med både murmästare och stenhuggare, kanske också mästare som utförde kalkmålningar och glasmålningar.²⁵

Något oväntat bör ha inträffat i samband med det stora gotiska nybygget. Särskilt märkbart är detta om man betraktar den stora sydportalen, som i sitt nuvarande skick gör ett egenartat intryck. Delar av kapitälbanden har dolts i muren, vimpergen har måst höjas för att rymma den stora skulpturgruppen, vattenkastare har placerats på ömse sidor om portalen och en storfigurig unik relieffris är inmurad i långhusets södra fasad omedelbart öster om ingången (fig 100). Troligen tvingades man avbryta arbetet tidigare än beräknat och måste därför vidtaga de nödgärder, som fortfarande präglar portalen. Om detta avbrott var betingat av penningbrist, mästarens död, krigshandlingar (1361) eller andra orsaker, lär vi aldrig få kännedom om.

Märkligt är också det förhållandet att man presat in det höga gotiska långhuset mellan det roman-

ska koret och tornet. När den stora gotiska byggnadskampanjen projekterades, tänkte man sig säkerligen en helt annan lösning. Man planerade utan tvivel att uppföra en stor gotisk kyrkobyggnad, som skulle omfatta både kor och långhus, möjligen också ett helt nytt torn. När man sedan av okända orsaker tvingades skrinlägga en stor del av de djärva byggnadsplanerna blev resultatet av naturliga skäl en halvmesyr. En stor del av den stensulptur, som beställts för det planerade bygget, hade färdighuggits och levererats och måste infogas i det långhus som uppförts med reducerade mått. Detta innebar naturligtvis stora svårigheter, vilket också är tydligt märkbart i södra fasadens utformning.

Man har dock även förmodat att de stora relieferna öster om portalen skulle ha varit avsedda för en annan större kyrkobyggnad och att de av en slump hamnat i Stånga. Detta är tänkbart och Källunge kyrka, som Bengt G Söderberg föreslagit som lämplig placeringsort för de stora figurrelieferna, skulle onekligen ha fått de monumentala mått dessa skulle kräva.²⁶ Det kan dock synas mest naturligt att antaga att relieferna verkligen avsetts för Stånga kyrka, d v s om man tänker sig en annan placering än den nuvarande, som förefaller onaturlig. Några viktiga komponenter i portalen utöver sidoskulpturerna har uppenbarligen avsetts att inpassas på annan plats i kyrkobyggnaden. Detta gäller de nu delvis förstörda vattenkastare, som flankerar portalen i höjd med kapitälbanden. De har utan tvivel varit avsedda för tornet. De likartat uppförda tornen i Dalhem, Gothem och Öja av samma byggnadshytta har alla vattenkastare. Det är tänkbart att även de stora relieferna ursprungligen var avsedda för tornet, där de i så fall skulle ha placerats på västfasaden strax ovanför portalen. Att på detta sätt dekorera en västfasad var vid denna tid vanligt på kontinenten²⁷ och i England och med tanke på de livliga kontakter Gotland hade med dessa områden är det ej märkligt att man även här skulle ha använt sig av samma dekoreringsprinciper. Det ovanligt utformade tornet i Lärbro (SvK Go II s 98 f) med dess stora västportal utfört av samma byggnadshytta, talar för detta antagande. Eftersom dock sydfasaden i den gotländska landskyrkan nästan undantagslöst är skådesidan dit portaler och fönster koncentreras är det tänkbart att de stora

relieferna verkligen avsetts för sydfasaden, men i så fall på en mur med de större ytor, som ursprungligen planerades.²⁸

Det står alldeles klart, och har sedan länge uppmärksammat, att denna stora bildfris ej är fullständig. Ytterligare några scener var planerade men har av okända orsaker ej utförts. Sålunda synes kompositionens kärna att saknas, nämligen en framställning av Kristus på korset, till vilken några av de överst placerade figurerna skulle ha hört. Två av relieferna som nu är placerade invid Korsnedtagningen, nämligen den sörjande Johannes och en av rövorna, har säkerligen varit avsedda för scenen med Kristus på korset. Rövaren har sitt ansikte vänt uppåt, troligen skulle det ha varit vänt mot den avsedda Kristusfiguren. Denna relief kan således även ursprungligen ha varit tänkt för sin nuvarande uppställningsplats. Johannes däremot är i den samtida konsten nästan undantagslöst placerad på Kristi vänstra sida, medan Maria står på hans högra sida. Om reliefen ursprungligen varit avsedd för en Golgatas scen bör den således ha varit placerad på korsets andra sida medan Maria skulle ha intagit den plats Johannes nu har. För att vinna symmetri skulle reliefsviten dessutom kompletteras med tre scener, troligen hämtade ur Kristi lidandes historia (fig 137).

Ombyggnaden 1864–65

Den ombyggnad av kyrkan som utfördes 1864–65, omfattande koret med absid samt sakristian, hade länge förberetts. Oroväckande sprickbildningar i valven, förmodligen orsakade av sättningar, hade observerats sedan lång tid tillbaka. Redan 1688 uppges i en inventariebok att »walfwen öffwer altaret» blev reparerade, vilket troligen innebär att man redan vid denna tid hade funnit sprickbildningen så besvärande att man måste företa förstärkningar. — Vid en visitation 1802 observerades åter sprickor i korvalvet: »Kyrkan besiktigades och befanns å densamma stora och betydliga bristfälligheter, i synnerhet i båda främsta Hvalfven, som på flere ställen voro remnade och tarfva en lika snar som kostsam reparation, till hvars verkställande beslöts, att en kunnig Byggmästare anmodas, att med första uppe Förslag till nödiga Byggnadsmaterialier, som böra anskaffas.» Några nämnvärda åtgärder synes dock ej ha företagits vid denna tid. Först på 1850-

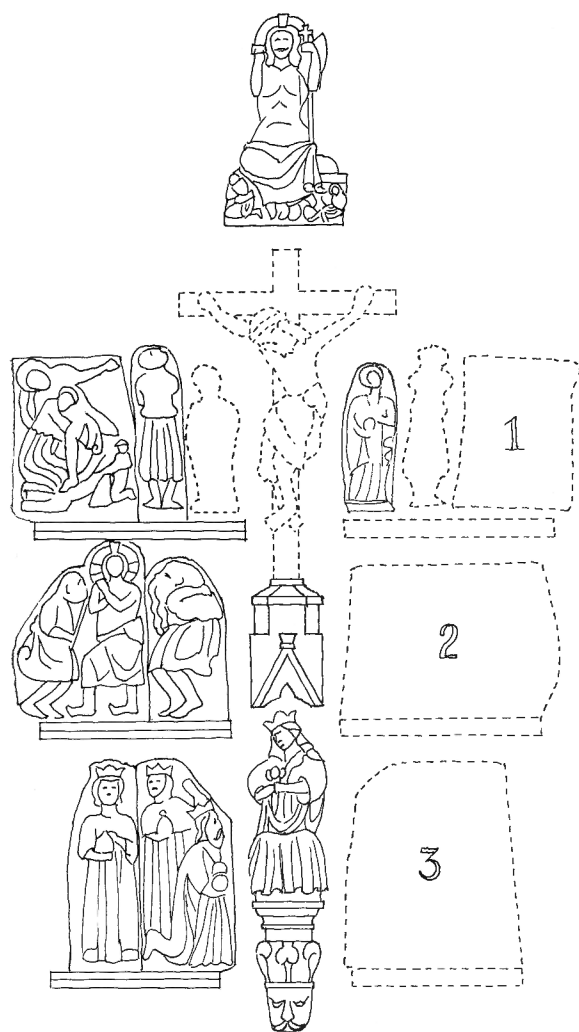

Fig 137. Försök till rekonstruktion av den ursprungliga tilltänkta relief-frisens komposition och uppställning. Enligt det vanliga ikonografiska programmet skulle de ej utförda scenerna ha kunnat vara: — 1. Gravläggningen. — 2. Korsbärandet el törnekröningen. — 3. Flykten till Egypten. Utförd av E Lagerlöf och A Tuulse, ritad av J Söderberg 1968.

Attempt to reconstruct the composition and design of the original frieze. According to the usual iconographical programme the scenes not executed should have been: 1. The Burial. 2. Christ with the Cross, or Crowned with Thorns. 3. The Flight Into Egypt. By E Lagerlöf and A Tuulse, drawings by J Söderberg. 1968.

talet, då man insåg att korvalvet kunde störta samman, började man på allvar ta itu med problemet. 1856 företogs grundmursförstärkningar för att om möjligt stoppa sprickbildningen (vis prot). Detta

visade sig dock ej vara tillräckligt. Mer drastiska åtgärder var nödvändiga och församlingen tillkallade experter, som fick till uppgift att framlägga förslag till en omfattande reparation. 1857 föreslog Konduktören Stenhammar²⁹ vid ÖIÄ att fyra »Stödjepelare» skulle muras upp vid absiden och att koret skulle täckas med spån för att minska trycket på murarna (st prot). Ett annat förslag framlades 1862 av byggmästaren O Lindqvist. Han förordade att korets murar skulle sammanhållas med järnstänger både mellan norra och södra muren och från öster till väster »emedan hela Chorbyggnaden dessutom lutar ut ifrån Skeppet.» Församlingen ansåg med rätta att dessa åtgärder skulle förstöra kyrkans utseende och avvisade förslagen.

I stället vände man sig på nytt till Överintendentens ämbetet, som nu förordade att koret och absiden samt sakristian skulle rivras och ersättas med nyuppförda byggnadsdelar, dock »efter alldeles samma former och mått i plan och höjd». Trots de stora kostnader ombyggnaden skulle medföra (11.577 Rdr, 16 öre Rmt) måste församlingen tillstyrka detta förslag som det mest realistiska. Ett statsanslag å 2.000 Rdr utverkades och möjliggjorde förslaget förverkligande.

Lyckligtvis finns en noggrann beskrivning av det gamla koret, vilket gör det möjligt att kontrollera om det återuppfördes i enlighet med föreskrifterna, nämligen C Brunius,³⁰ Gotlands Konsthistoria III, s 116: »Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 21,0 (fot = 6,3 m) samt i vester och öster 20,3 (= ca 6,1 m) och håller i murtjocklek 4,3 (ca 1,3 m), har socklar, hvilka utgöras af en vanlig skråkant. Ett korshvalf med rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor bildar betäckningen. Korets höjd ifrån golvet till takhvalfvets slutsten utgör 28,7 (ca 8,6 m). Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en liten ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga och kapitälerna veckprydda. Kransar saknas. Vestra kolonnens bas är skråkantig och öfvergår från fyrkantig till rund och har öfverst en ring. Af östra kolonnen äro basen och skaffet förstörda. Posterne äro mycket breda och stå på hög tröskel. På kapitälerna och murhörnen hvilat skarpkantiga rundbågar samt på posterna ett trebladigt dörrfält. Inre omfattningen är sned-

smygig och lågrakspetsig. På östra sidan om ingången märkes ett litet fönster, hvilket har rundbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda smyggar. — Trenne trappsteg uppföra från koret till utsprånget, som betäcker af ett halft kupolhvalf och håller i bredd 18,2 (ca 5,5 m) i djup 13,3 (ca 4,0 m) samt i höjd under tribunbågens slutsten 18,7 (ca 5,6 m). Socklarne äro till form och höjd lika med korets och sakristians. Åt sydost liksom åt öster finnes ett rundbågigt fönster, och ett sådant åt nordost är igenmuradt. Dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga. Åt söder märkes en stor sittnisch med stickbågig betäckning och i midten deraf ett litet rundbågigt fönster.»

I stort sett synes det nya koret överensstämma med det medeltida. Avvikelse finns dock. Således anges korets inre bredd av Brunius till 21 fot (ca 6,3 m) medan den nuvarande inre bredden är 7,2 m, en avvikelse på ca 90 cm. Vad längden beträffar är skillnaden mindre 20,3 fot (ca 6,1 m) mot nuvarande 6,5 m. Höjden från golvet till valvhjässan var ursprungligen 28,7 fot (ca 8,6 m) och är nu 8,1 m. Murtjockleken är ungefär den samma 4,3 fot (ca 1,3 m) mot nuvarande 1,2 m. Vad portal och fönster beträffar synes de ha utförts i stort sett i överensstämmelse med de ursprungliga; dock har fönstren troligen varit mindre. Intressant är Brunius uppgift om en sittnisch i absiden »med stickbågig betäckning och i midten deraf ett litet rundbågigt fönster». Ett så lågt placerat fönster är högst ovanligt. Möjligen kan det förklaras därigenom att det tjänstgjort som hagioskop.³¹

Ombyggnaden gällde också sakristian, eftersom den låg i förband med koret. I detta fall var det fråga om en total ombyggnad utan hänsynstagande till den tidigare utformningen (jfr beskrivningen av sakristian ovan). Den förlängdes i öst-västlig riktning med ca 1 m. Tunnvalvet slopades och i dess ställe inlades platt trätak. Sakristians slutliga förändring företogs dock först 1913 då dess västra del avskildes och gjordes till pannrum (räk).

Restaureringar

Kyrkan har efter reformationen genomgått betydande reparations- och restaureringsarbeten, även vid sidan av den omfattande ombyggnaden av koret och absiden 1864–65.

Av kyrkans handlingar att döma var åren 1688–91 en period av livlig byggnadsverksamhet. Sakristian renoverades helt, valven över altaret (korets och absidens valv) blev förstärkta, kyrkan vitlimmades och målades invändigt, den medeltida altarprydnaden ersattes med en altaruppsats av sten och nytt altarskrank tillverkades (vis prot).

Nästa större reparation utfördes 1807 då kyrkan rappades och vitkalkades ut- och invändigt. Samtidigt flyttades triumfkrucifixet från sin ursprungliga plats i triumfbågen till korets norra mur tillsammans med dopfunten, som en tid stått under krucifixet i triumfbågen.

1907 utfördes på tornet omfattande reparationsarbeten, främst på ljudgluggarna, vars omfattningar, särskilt de på södra sidan, var svårt skadade. Nyhuggna kolonnetter med kapital och baser samt masverk av kalksten insattes i samtliga ljudgluggar som förlorat de ursprungliga; ett omfattande och dyrbart arbete.

1929–30 utfördes en genomgripande yttre och inre restaurering efter förslag av arkitekt Erik Fant.³² Härvid höjdes långhusets yttertak ca 3,5 m till sin beräknade ursprungliga höjd samt täcktes med vattmandade bräder. Interiörens väggar och valv vitkalkades och nytt golv av trä inlades i hela kyrkan. I samband härmed gjordes en byggnadshistorisk undersökning i långhuset, varvid man påträffade grundmurar till ett äldre, romanskt långhus och ett äldre torn (fig 136). Inredning och inventarier renoverades av konservatorn C W Pettersson och triumfkrucifixet återfördes till sin ursprungliga plats i triumfbågen.

1962–63 genomgick kyrkan en omfattande men skonsam restaurering främst av underhållskaraktär. Hela exteriören putsades och vitkalkades med undantag för hörnkedjor och omfattningar. Den stora portalen på långhusets södra sida samt skulpturfri-serna öster om denna genomgick en behövlig renovering. Den svårartade vittringen hade framskridit i rask takt och lagningar var nödvändiga särskilt på det östra kapit. lbandet och på de stora relieferna. Man övervägde t o m att ersätta relieferna med nyhuggna kopior i samma material och att försöka anbringa originalen på skyddad plats, t ex på långhusets norra innervägg.³³ I stället skyddades särskilt utsatta partier genom påläggning av blyplåt. Dessutom

förlängdes långhusets tak nedåt med en utskjutande list samt ränna till skydd mot dropp.

Interiörens väggar och valv omkalkades, varvid rester av medeltida kalkmålningar på ringkammarens norra vägg framtoogs (fig 138). Inredningen såsom bänkar, predikstol, altarpupp och läktare renoverades genom tvättning och retuschering. Triumf-

krucifixet genomgick en omfattande konservering, varvid den medeltida färgen i görligaste mån framtoogs under påmålningar från 1700-talet och från 1929. — Votivskeppet lagades och tvättades. Arbetet utfördes under ledning av konservator Erik Olsson, vars utförliga restaureringsrapport av den 3/9 1963 förvaras i ATA.

Kalkmålningar

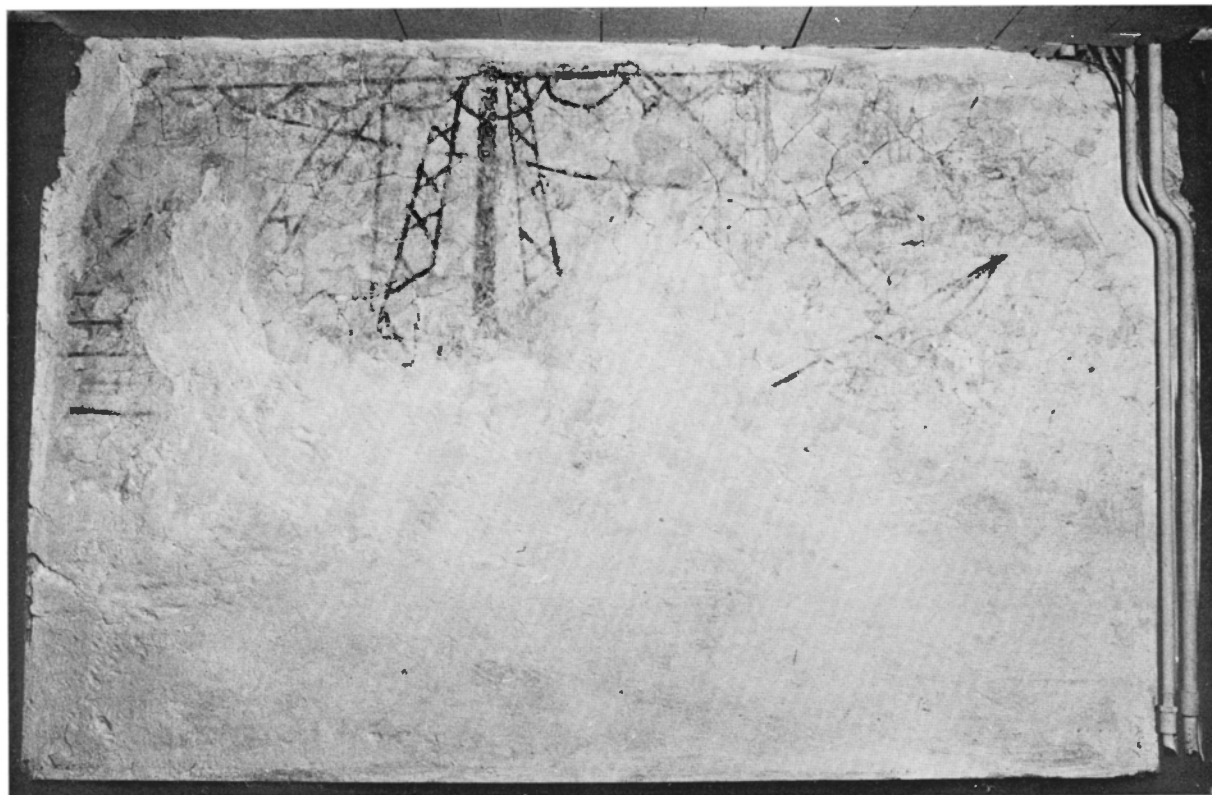
Av kyrkans en gång säkerligen rika medeltida målningsskrud återstår endast en liten rest, som framtoogs vid restaureringen 1962–63. Det är en fragmentarisk framställning av ett fartyg (fig 138) placerat på ringkammarens norra mur. Målningen har troligen utförts på 1400-talet.

På 1700-talet försågs absiden med ornamentala målningar i tidens stil. Vid en visitation 1756 anmärktes följande: »Denna Mannen Lars Jacobsson

Bogs i Stange har til Kyrckans prydnad år 1753 bekostat en ny wacker målning på Muren bak om Altar-Tafflan, och gifwit Mästaren ther före 12 Dr hwilket så wäl til hans beröm, som upmuntran för andra til slika frikostigheter mot Guds Hus, här infördt warder.» (vis prot). Enligt räkenskaperna hette mästaren Nils Salin. Denna målning spolierades naturligtvis helt vid korets och absidens ombyggnad 1864–65.

Fig 138. Fragment av kalkmålning på ringkammarens norra mur. Foto 1966.

Fragment of mural on N wall of ringing chamber.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbord (fig 139), murat och fristående, vitputsat. Altarskivan är av grå slipad kalksten, hålkälad och saknar invigningskors. Skivans mått 207 × 111, Tj 14. Altarets totala höjd ca 110.

Altaret som saknar nisch och relikgömma, torde vara samtida med korets ombyggnad 1864–1865.

I långhusets sydöstra hörn står ett ursprungligt sidoaltare, på vilket predikstolens korg nu vilar (fig 146). Det är murat, putsat och vitkalkat samt har i det nordvästra hörnet hörnkedja av huggen kalksten. Altaret täckes av en hålkälad altarskiva av grå kalksten (170 × 95). På framsidan en stor nisch, som stänges med en järnbeslagen lucka (65 × 45, Dj 50).

I korgolvet nordväst om altaret ligger en altarskiva av grå kalksten. Den är i två delar och försedd med fem ristade, likarmade kors. Mått 173 × 105. Skivan har antagligen tillhört ett nu försvunnet sidoaltare.

Altaruppsats av skulpterad, målad och förgylld sandsten (fig 139). I mittfältet är infattat ett medeltida starkt övermålat krucifix av trä, som troligen ursprungligen hört till ett altarskåp från 1400-talet (fig 140). Fältet flankeras av två fristående manliga figurer i genombrutna nischer, begränsade av kolonnetter och sidostycken. Skulpterat understycke med änglahuvuden, kartuscher och fruktknippen. Altaruppsatsen krönes med Karl XII:s namnchiffer. Färger: rött, blått, vitt, guld.

Inskrifter i svart: I bok, som hålles av den fristående figuren t v: »Lagen är / gifwen ge / nom / Mosen», av figuren t h: »Nåd och san / ning är kom / men genom / Jesum Christum»; under kolonnetterna, t v »Sij», t h »meñskian»; mellan dem under mittfältet: »Jesu Christi Guds Sons / blod renar oss af alla synder.» På understycket inom kartuscher t v »J:L: (Johan Lutteman) / P:P», t h »E:L (Erasmus Lutteman) / P:L:», över kartuscherne »hust: A:H: D» resp »hust:W:N:D:»; mellan dessa inskriptioner på understyckets övre list: »Thenna Altaretafla är giord Anno 1690, målad 1728. Måhlningen bekostade Kyrkiowärden Lars Jacobson och des Son Jacob Larson, Bogs.»³⁴

Altaruppsatsen tillhör den stora grupp sandstensuppsatser, som utfördes vid stenhuggarverkstäderna i Burgsvik under 1600-talets senare hälft.³⁵

Altarskrank av målad furu (se fig 125), indelat i rektangulära fält. Överliggare med tandsnitt. Utfört vid restaureringen 1929–30 efter ritningar av arkitekt Erik Fant. Knäfallsdynan med flamskvävnad i samma mönster som en äldre vävnad, använd som stoppning i den äldre altarringens knäfallsdyna och påträffad vid restaureringen 1930 (se nedan).

Det nuvarande altarskranket ersatte ett från 1865–67 (räk), detta i sin tur ett äldre altarskrank, på vilket enligt inv 1830 var målat »Anno 1700».

Bekännelsepall av målat trä (fig 141) på två kontursågade ben. Framsidan krönes av en överliggare prydd med äggstav och tandsnitt, på sidorna kontursågade vingar utformade som drakar. På det listomramade mittfältet en figurmålning i bjärta färger: Kristus kröner en knäböjande figur. Därunder inskriften: »War trogen in til döden. Så skal iagh / Gifua tig Lifsens Krona. IOH. 2.V.II.» På undre partiet: »Jacob Lars son. Walbor Nils doter. Bogges. Bekostat denna Pall anno. 1741.» På baksidans mittfält enkel dekor av vita moln på mörk botten, där ovanför inskriften: »Herre uplåt mina läppar, at min mun må / förkunna tin priis. Psalm. 51 v 17. / 1741.» H 107, största B 94. Pallen, som är mycket lik motsvarande pall i grannkyrkan Lye (SvK, Go V fig 68), säges vid vis 1743 vara skänkt av kyrkvärden Jacob Bogs.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix av skulpterad, målad och förgylld ek, bestående av Kristusfigur på kors med ändplattor och ring samt piedestal; en ovanligt fullständigt bevarad enhet (fig 142–145). Kristusfiguren har ljusröd karnation med inslag av gråvitt, hår och skägg är förgyllda, ländklädet är förgyllt samt har blå flikar, korset är förgyllt med grön mittstav. Ändplattornas ramar samt de snidade figurerna på dessa är förgyllda mot blå bakgrund. Korsets baksida är rödbrun med vit marmorering. De kvadratiske änd-

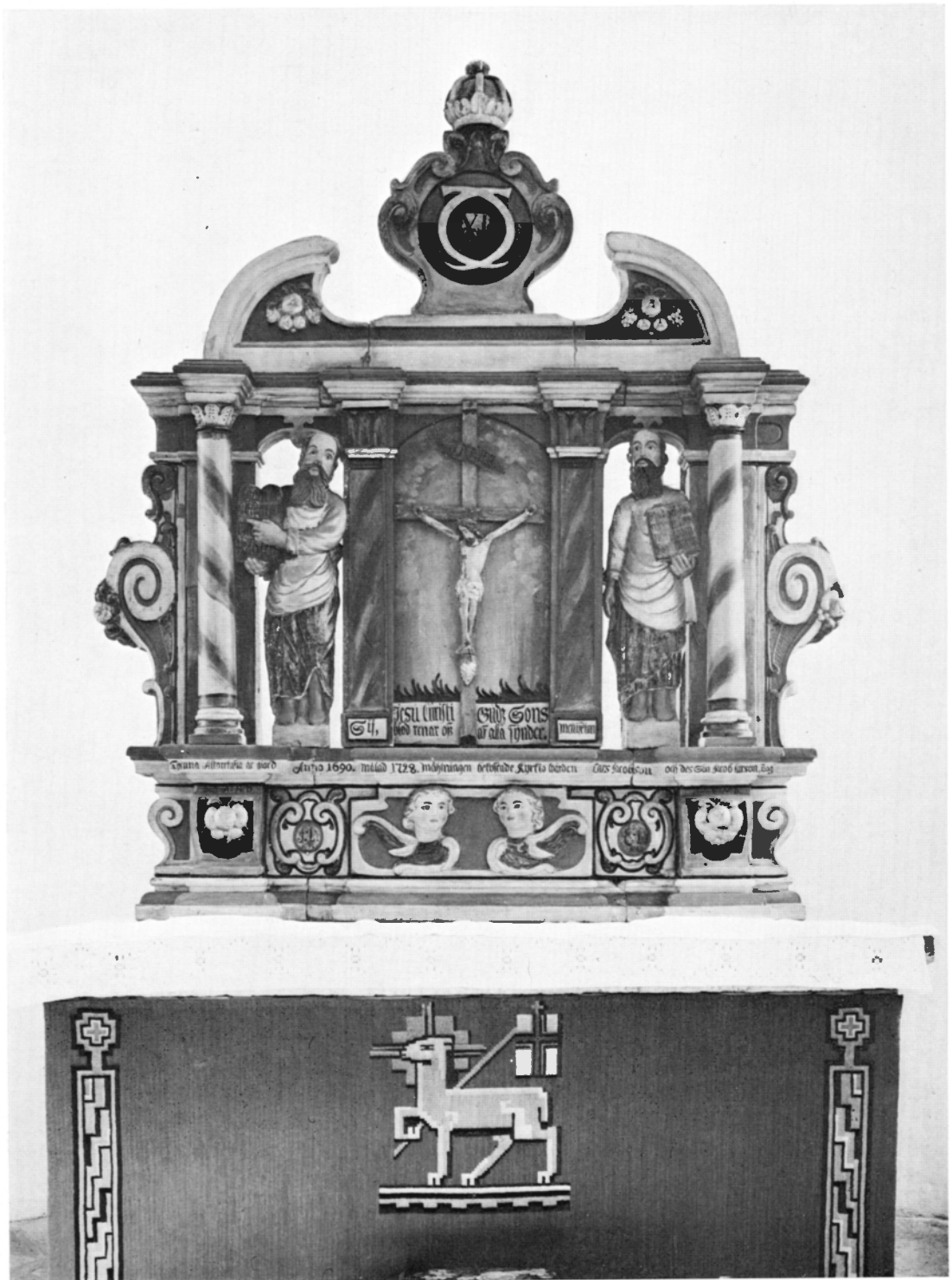

Fig 139. Altaruppsats av sandsten, tillverkad i Burgsvik 1690, målad 1728, antependiet komponerat av Sofia Widén 1930. Foto 1966.

Sandstone reredos, made at Burgsvik in 1690, painted in 1728.

Fig 140. Kristusbild från 1400-talet, inkomponerad i altaruppsatsen (fig 139), korset sekundärt. Foto 1966.

Figure of Christ, 15th century, fitted into the reredos (fig 139), cross secondary.

plattorna har i mittfältet skulpterade och målade figurer, evangelistsymbolerna: Lukas-oxen (fig 144), Markus-lejonet, Johannes-örnen och Matteus-ängeln, samtliga med språkband på vilka troligen deras namn ursprungligen varit målade.

Krucifixet vilar på en trabes (rekonstruktion från 1930, se nedan) samt på en ursprunglig snidad och målad piedestal (fig 145). Överst liggande krönt lejon på ett postament på vars framsida en myntöppning är anbringad. Piedestalen har således även tjänstgjort som offerstock. Postamentet avskiljes från skaftet genom en vulst prydd med snidad flätornamentik. På skaftet snidade växt- och liljeorna-

ment. Nedre delen av piedestalen samt en bas av kalksten härrör från rekonstruktionen 1930. På en platta bakom lejonet finns följande målade inskrift: »Hans L:s Bog / och hust. E L:D: be / kostat thenna / målning. 1728.»³⁶ Piedestalen är målad i brungult, rödbrunt, vitt och grönt.

Krucifixet med dess piedestal synes ha tillkommit omkring 1250 och har således ursprungligen tillhört den romanska kyrkan. Det har tillskrivits »Hejnummästarens» verkstad.³⁷

Ända fram till 1807 var triumfkrucifixet och piedestalen kvar på den ursprungliga platsen i triumfbågen. Vid den omfattande reparation av kyrkan, som

genomfördes detta år, flyttades det till korets norra vägg tillsammans med dopfunten, som varit placerad framför piedestalen. Detta skedde inte utan protester från sockenborna, som ogärna företog större förändringar i sin kyrka. I Inventariet 1830 anmärktes följande: »Crucifixet, ett colossalt arbete i träd till 9 aln höjd, ifrån äldre tid placeradt tillika med Dop-Funten midt i den främsta hvalfbågen, som skiljer choret och kyrkan, så att ingången i choret tillspärrades och presten för altaret knapt syntes, åtminstone ej ifrån den mellersta bänkraden; hvarföre och med församlingens slutliga bifall, som dock hade sina omvägar för att vinnas, vid reparationen år 1807 Chrucifixet med Funten flyttades till den plats de nu innehafva ofvanför Chorbänken vid Sacristiedörren.»

Vid restaureringen 1929–30 återuppsattes krucifixet i triumfbågen efter anvisningar av professor Johnny Roosval.³⁸

Krucifixet renoverades 1963 av konstnären Erik Olsson som i sin rapport till Raä (3/9 1963) lämnat en utförlig redogörelse för krucifixets tillstånd. Av denna framgår att det övermålats flera gånger, dels 1728 samtidigt med piedestalen (jfr inskriften ovan), dels 1929 då det målades av konservator C W Pettersson. Under dessa övermålningar fanns rester av originalfärgen, som nu framtog och bättrades.

Predikstol

Predikstol av snidat och målat trä, består av korg med ljudtak samt trappa (fig 146–148). Den är placerad på ett medeltida sidoaltare (se altaranordning) i långhusets sydöstra hörn. Korgens och trappans barriär indelas av kolonnetter målade i svart med blad- och blomornament i silver och guld. De upphöjda listomgivna fyllningarna har på mitten förgyllda åttauddiga stjärnor mot mörkblå fond. Nederst på korgens och trappans barriär en snidad list med växtornament i relief målade i många färger. — Det åttkantiga ljudtaket kröns av en genombruten pinakel, som uppbärs av kontursågade voluter. På taklisten snidade och målade gavelstycken, det mellersta försett med Fredrik I:s namnchiffer under kunglig krona. På ryggstyckets listomgivna fält en målade strålsol med det hebreiska Gudsnamnet. Under ljudtaket hänger en försilvrade duva. Trappan avslutas nedåt med en dörr, vars omfattning kröns av

ett kontursågat gavelstycke med årtalet 1723 (fig 147). På dörrens insida följande målade inskrift: »Erasmus Lütteman Pastor / här är, som för thenna/ prädikstol dragit besvär. / Att Christian Fedder then / nü hafwer bügt = och Jo / han Hernell med målning/ beprüdt.x Församling med / Kyrckian thet hafwer betalt / Gud låte i nåder behaga sig / alt!!!/ =1723/ × 1726/ i sept.» På den undre spegeln: »Kürckio Wärdare / Lars Jacobson Bogh / Päüel Hansen Tiengwede / Hans Hanson Smitsarfüe / Andreas Olüfson Sütarfüe.» Inskriften upplyser sålunda om predikstolens upphovsman, den kände kyrksnickaren Christian Fedder,³⁹ som även utfört predikstolarna i Gothem och Källunge, samt om dess målare Johan Hernell,⁴⁰ livligt verksam på Gotland under 1700-talet både som målare och snickare (nummertavlor).

En äldre predikstol omtalas 1691, då den flyttades i samband med att man tillverkade ett »Nytt Choor» (korstol eller möjligen korskrank). Denna predikstol försågs år 1694 med en »Himmel» (ljudtak, inv).

Fig 141. Bekännelsepall, skänkt 1741. Foto 1966.

Confessional stool, presented in 1741.

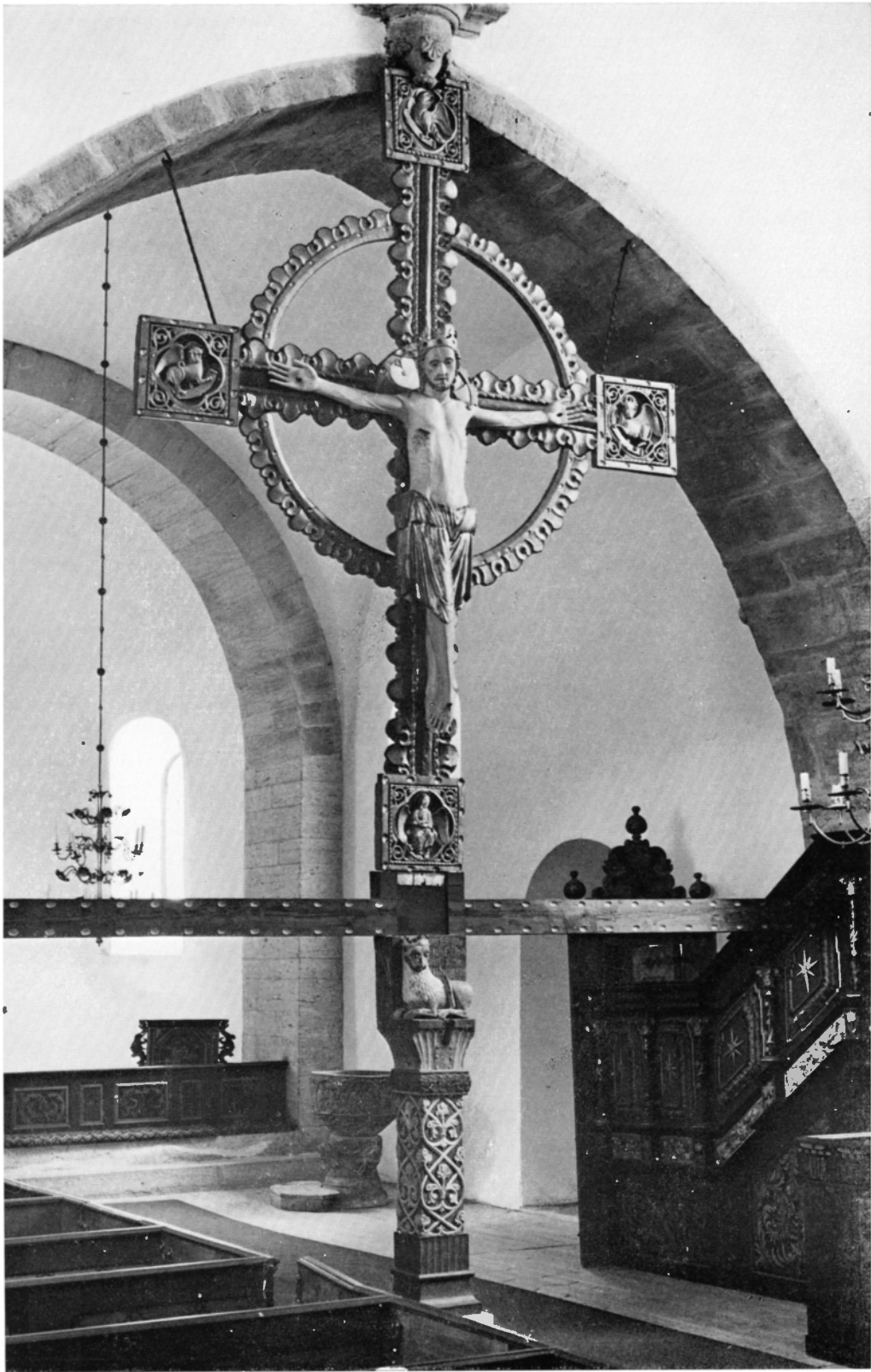

Fig 143. Triumfkrucifixet, detalj av
fig 142. Foto 1966.

Detail of rood, fig 142.

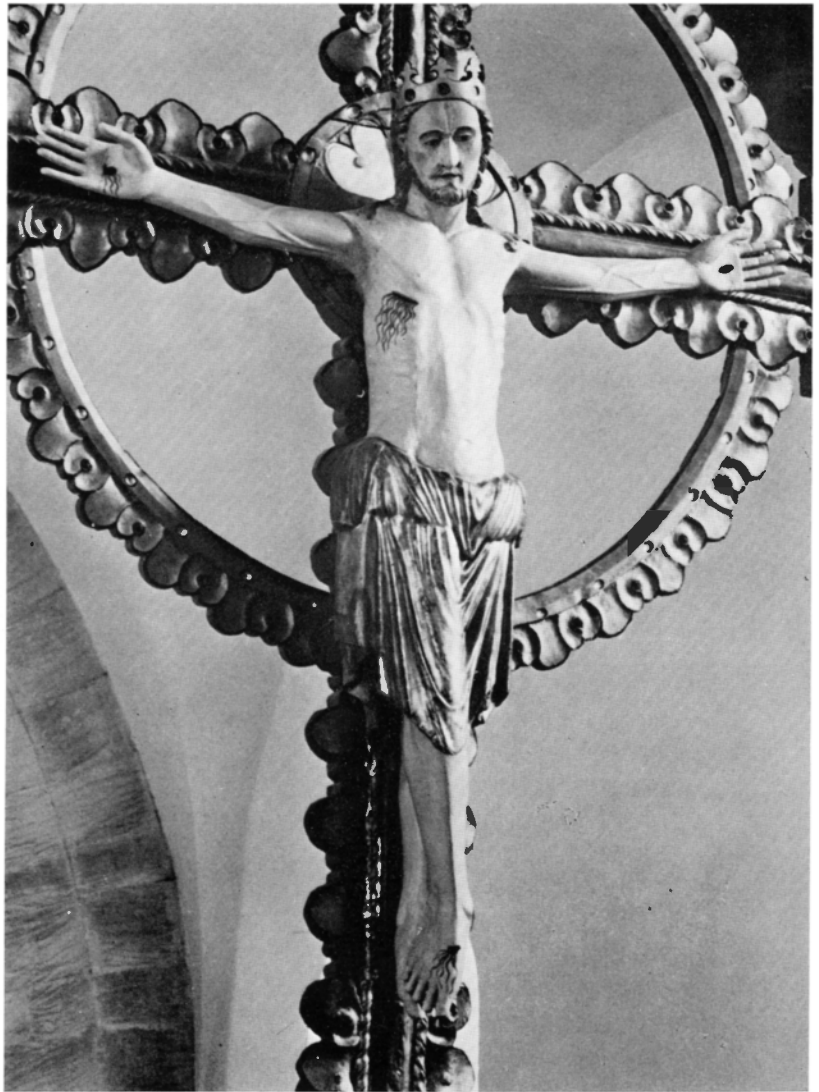

Fig 142 (t v). Triumfkrucifix med ursprunglig krucifix-
pedestal, 1200-talets mitt. Foto 1966.

Rood with original crucifix pedestal, mid-13th century.

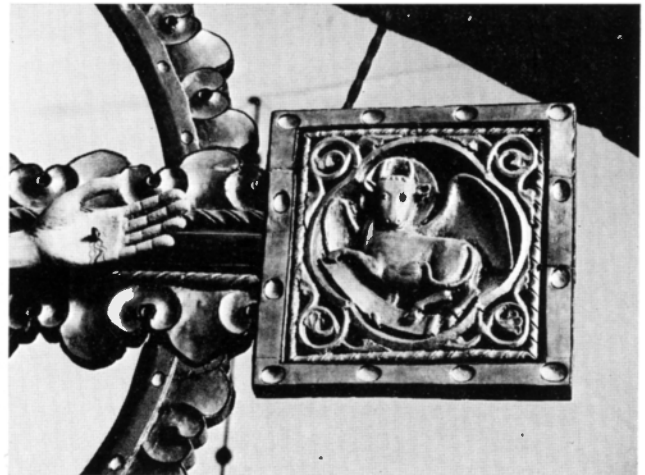
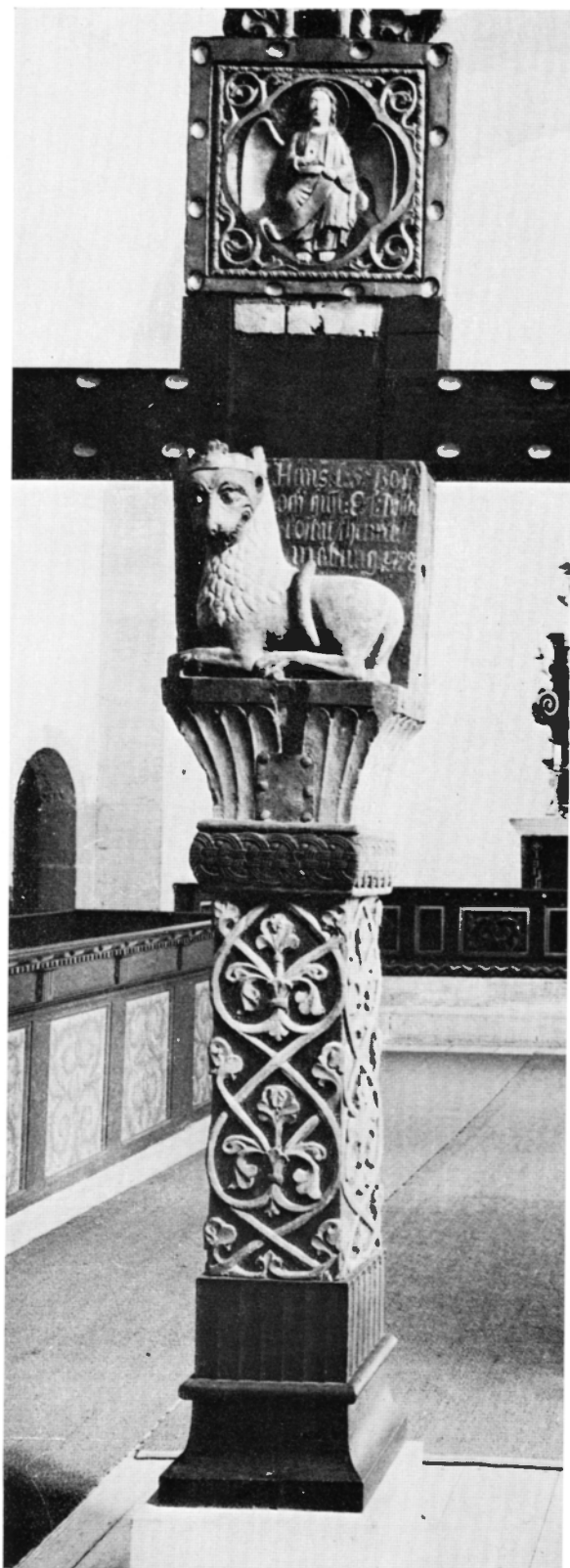

Fig 144. Detalj av triumfkrucifixet, högra korsarmen.
Foto 1966.

Detail of rood, right arm of cross.

1867 beströks predikstolen med en ljusbrun färg, som helt dolde 1700-talsmålningen. Denna övermålning avlägsnades vid restaureringen 1929–30.

Timglas med ställ av ornerad mässingsplåt för två glas på rödmålad vriden ståndare av järn. Förmodligen anskaffat i samband med predikstolens tillkomst på 1720-talet. Mått: Ståndarens H 34 cm, ställets H 19 cm. — Ett äldre nu förkommet »thime glaas» inköptes 1593 (inv).

Bänkinredning

Bänkinredningen är sluten (se fig 124, 125), delad i fyra kvarter. Det främsta kvarteret på södra sidan (mansbänkarna) är ca 10 cm högre än övriga bänkar. Överliggaren är prydd med snidade ornament i form av äggstav och tandsnitt. Ramverket är målat i mörkbrun ströppelmålning, medan dörrarnas fält inom blå lister har målade akantusornament i rött och grönt på gulgrå botten. Förmodligen tillkom största delen av denna bänkinredning 1693, då »wardt de nye bäncker giordhe i Kyrckian» (inv). De målades samtidigt som predikstolen och korbänk 1726 av Johan Hernell (inv), övermålades med ljusbrun färg 1867 (räk) och befriades från övermålningen vid restaureringen 1929–30. Vid den sistnämnda restaureringen gjordes bänkarna bekvämare genom att man lutade ryggstöden bakåt.

Korbänk med två säten av samma utförande som bänkinredningen. Tillkom enligt inventarium 1691 och målades av Johan Hernell 1726. — Kyrkan hade tidigare en skriftestol,⁴¹ även den målades av Johan Hernell 1726 (räk). Förmodligen hade den tillverkats under 1600-talet.

Fig 146. Predikstol tillverkad av Christian Fedder 1723, målad av Johan Hernell 1726. Foto 1966.

Pulpit made by Christian Fedder, 1723, painted by Johan Hernell, 1726.

Fig 145. Krucifixpedestal (offerstock) från 1200-talets mitt, basen tillkom vid restaureringen 1929–30. Foto 1966.

Pedestal of rood (poor-box) from middle of 13th century, the base was made in conjunction with restoration 1929–30.

Fig 147. Predikstolens dörr och trappbarriär. Foto 1966.
Door and balusters of pulpit.

Läktare

Orgelläktare av trä i tornkammaren över hela kyrkans bredd, vilande på åtta träpelare (fig 126). Rak bröstning med nygotiskt bågverk, fält med bräd-fyllning.

Färger: grågrön marmorering, pelarna med ocker-gula kapitäl, bröstningens fält tegelröda, lister förgyllda.

Läktare uppfördes under 1730-talet och målades 1740 av Johan Hernell.⁴² Den byggdes om på 1800-talet, troligen i samband med att orgeln anskaffades. Färgsättningen är från restaureringen 1929–30, då läktaren minskades något.

Orgel

Orgelverk med sju stämmor, en manual, bihangspedal och mekanisk traktur, byggt 1871 av P L Åkerman, Stockholm.⁴³ Gåva av länsman L N Åkerman, Österlings.⁴⁴ Fasaden är nygotisk (fig 150), indelad i fält, i de övre av dessa blindpipor av metall. Gråbrun marmorering, undre fält rödbruna, krönlister förgyllda. Fasaden krönes av en förgylld krona.

En föregångare till orgeln var det psalmodikon, som inköptes 1841–42 (räk). Ej bevarat.

Nummertavlor

Nummertavlor: — 1 (fig 149). En för fem psalmer av snidat och målat trä med ramlist i form av en

lagerstav, överstycke krönt med krona. Svängbar. Färger: blågrått, vitt, guld, grönt. H 95, B 58. I ko-
ret. Enligt inventarium 1942 funnen vid restaure-
ringen 1929–30 och restaurerad av C W Pettersson.
— 2. Av snidat och målat trä med plats för sex psal-
mer med förgyllt ramverk. Vridbar kring en rund
trästång. H 130, B 55. Nämnas vid en visitation 1874

Fig 149. Nummertavla av snidat och målat trä, 1700-talets slut. Foto 1966.

Hymnboard of carved and painted wood, end of 18th century.

Fig 148. Predikstolsdörrens insida med målad inskrift. Foto 1966.

Inside of pulpit door with painted inscription.

som tillkommen sedan senaste visitationen 1864,
skänkt av färgaren J L Sandbäck, Strömme. An-
vändes före restaureringen 1929–30. Nu på sakri-
stievinden. — 3. Med plats för fem psalmer. Enkel
svart ramlist på tre sidor. H 37, B 32. Å sakristians
vind.

Fig 150. Orgelfasad i nygotik tillverkad 1871. Foto 1967.
Neo-Gothic organ front, made in 1871.

Dopredskap

Dopfont av grå sandsten (fig 151–161) bestående av cuppa med uttömningshål samt skaft och fot i ett block. Cuppans och skaftets utsidor är fyllda med figurscener och ornament i ganska hög relief. Cuppans scener omramas av rundbågiga arkader uppburna av låga kolonnetter, i svicklarna figurframställningar i bröstbild, i allmänhet änglar (fig 155). Cuppans övre scener avgränsas från de nedre genom en vulst i form av ett rep med knutar. Cuppans övre scener är följande: — 1. Bebådelsen (fig 153), ängel med språkband vänd mot den sittande Maria, som lyfter båda händerna, mellan dem en nedåtriktad Gudshand. — 2. Kristi födelse, Maria liggande i säng med nedhängande draperier. Vid dess högra

ända står en kvinna som lyfter det nyfödda barnet, vid fotändan en tillbedjande ängel.⁴⁵ — 3 (fig 151). Knäböjande man (Staffan?) pekande uppåt, i vänster hand en klubba. Fyra djur i burliknande inhägnad samt där ovanför man med svärd som i vänster hand har ett avhugget huvud (Johannes Döparens halshuggning?). — 4. Herodes gästabud (fig 154). Scenen återger Staffans legendens berättelse om den stekta tuppen som flyger upp och gal: *Kristus natus est* (Kristus är född). Till höger Staffan (eller Staffan),⁴⁶ som senare led martyrdöden genom stannande. — 5–6. Konungarnas tillbedjan (fig 152, 156). Tronande Maria med barnet på sitt knä. Hon håller i sin högra hand en liljespira (?). Det

Fig 151. Dopfunt av sandsten från 1100-talets slut, tillskriven stensemästaren Hegvald. Foto 1966.
Sandstone font, end of 12th century, attributed to Master Mason Hegvald.

Fig 152. Dopfunten cuppa med två scener, Konungarnas tillbedjan samt Herodes gästabud. Foto 1964.

Bowl of font with two scenes, the Adoration of the Magi and Herod's Supper.

krönta Kristusbarnet har i vänster hand en korsstav. Den främste kungen (som ryms inom denna scen) överlämnar sin gåva, i vänster hand en stav. I nästa fält ses två av kungarna vandrande med gåvor i händerna, stödda på stavar.

Scenerna under cuppan är följande: — 7. Barnamordet. Soldat med lyftat svärd tar barnet från en kvinna, vars hår står på ända på grund av hennes stora rädsla. — 8. Flykten till Egypten (fig 157). Maria med barnet ridande på liten häst med flätad man (ett russ). I vänster hand håller hon en liten korsstav. — 9. Skördeundret (fig 158). Josef, som även hör samman med föregående scen eftersom han leder hästen i ett rep, lyfter vänster hand i en befallande åtbörd mot en man som arbetar med skära.⁴⁷ — 10–11. Fyra sittande män, två i varje scen. Det ena paret med dukliknande tygstycke i händerna, det andra (krönta) med språkband (fig 159).⁴⁸

På skaftet tre odjurshuvuden, lejon, som i sina käftar håller mindre fyrfotad djur (fig 160). Det fjärde huvudet är en människas, möjligen en kvinna (fig 161). Skaftet avgränsas nedåt mot foten av en bred flätad ranka i relief.

Vid cuppan mynning finns flera cirkelrunda fördjupningar, vilka förmodligen använts för att fästa

ett dopfuntslock, som dock ej är bevarat. — Funtens mått: H 105, cuppan D 75.

Funten är ovanligt väl bevarad, vilket tyder på att den ej som många andra Gotlandsfuntar en tid varit placerad utomhus. Spår av bemålning, rödbrunt, gult, blått, grönt och ljusrött, härrör från 1728 då funten målades samtidigt med triumfkrucifixet (inv). Spår av vitt ovanpå bemålningen tyder på att funten en tid, troligen under 1800-talet, varit vitkalkad.

Funten i Stånga är ett av de bäst bevarade verken av den mästare, som efter en inskrift på dopfunten i Etelhem (SvK Go V s 150) fått namnet »Hegvald», verksam vid 1100-talets slut. Funtarna i När och Vänge (SvK Go IV s 440 f) står stångafuntens närmast.⁴⁹

Dopfunten har ursprungligen varit placerad i långhusets västra del,⁵⁰ förmodligen på den plint som vid restaureringen 1929–30 påträffades under trägolvet strax öster om södra ingången, där den fortfarande kvarligger (jfr nedan). Efter reformationen, troligen under 1600-talet, flyttades den fram till triumfbågen där den placerades framför triumfkrucifixets piedestal. När korset år 1807 flyttades till korets norra vägg (se triumfkrucifixet) följde dopfunten med. I samband med restaureringen 1929–30

Fig 153. Bebdelsen,
scen på dopfontens
cuppa. Foto 1966.

*The Annunciation, scene
on bowl of font.*

Fig 154. Tuppundret vid
Herodes gästabud, scen
på dopfontens cuppa.
Foto 1966.

*The Miracle of the Cock,
scene on bowl of font.*

155

156

157

158

Fig 158. Skördeundret, scen på dopfontens cuppa, nedre registret. Foto 1966.
The Harvest Miracle, scene on bowl of font, lower register.

159

Fig 155 (ovan t v). Ängel i svickel på dopfontens cuppa. Foto 1966.

Angel in spandrel on bowl of font.

Fig 156 (nedan t v). Två av figurerna i Konungarnas tillbedjan, scen på dopfontens cuppa. Foto 1966.

Two of the figures in the Adoration of the Magi, scene on bowl of font.

Fig 157 (nedan t v). Flykten till Egypten, scen på dopfontens cuppa, nedre registret. Foto 1967.

The Flight into Egypt, scene on bowl of font, lower register.

Fig 159 (t h). Två konungar med språkband, scen på dopfontens cuppa, nedre registret. Foto 1966.

Two kings with a scroll, scene on bowl of font, lower register.

Fig 160. Dopfuntens fot med fabeldjur. Foto 1964.

Foot of font with fabulous animals.

flyttades den till sin nuvarande plats vid korets södra mur.

Dopfuntsplint av grå kalksten, rektangulär, med rämnor utmed kanterna och mot ett utrinningshål i en cirkelrund fördjupning på stenens mitt (fig 162). Ligger i golvet strax öster om södra långhusportalen, möjligen på ursprunglig plats. Mått: 220 × ca 150.

Dopfuntsbas av grå kalksten, cirkelrund, med uttömningshål på mitten. Har troligen varit placerad ovanpå den rektangulära plinten. Ligger nu under trägolvet i koret invid sakristieingången, dit den förmodligen flyttades 1807. Mått: D 132, Tj c 20.

Dopfot av mässing, runt, med brett brätte och flat skål. I skålens botten relief med framställning av syndafallet, runt denna fyra gånger upprepad inskription: »WISBHN BIRAB». Inskriften i det närmaste oläslig, den angivna läsarten efter Säve.⁵¹

Jfr dopfatet i Burs (fig 72). »Bekken til funten» är i inventariet 1594 tillskrivet med annan hand; därefter tillagt »borto» och raden överstruken.

I 1582 års inventarium upptages »en messin handfaedt (bruges uti prestegaarden)», där det också står upptaget som »Eth handefat, som er kommet från Stange kirke».

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver (fig 163). Enligt stplr tillverkad 1807 av Magnus Söderberg, mästare i Visby 1779–1834. — H 28,5, fotens D 14,5, cuppens D 13,2.

Patén av silver med förgyllt översida. Enligt stplr tillverkad 1785 av Johan Lindbom, mästare i Visby 1784–1803. Kalk och patén inköpta 1807, sedan äldre kalk och patén stulits i mars 1803 (räk).

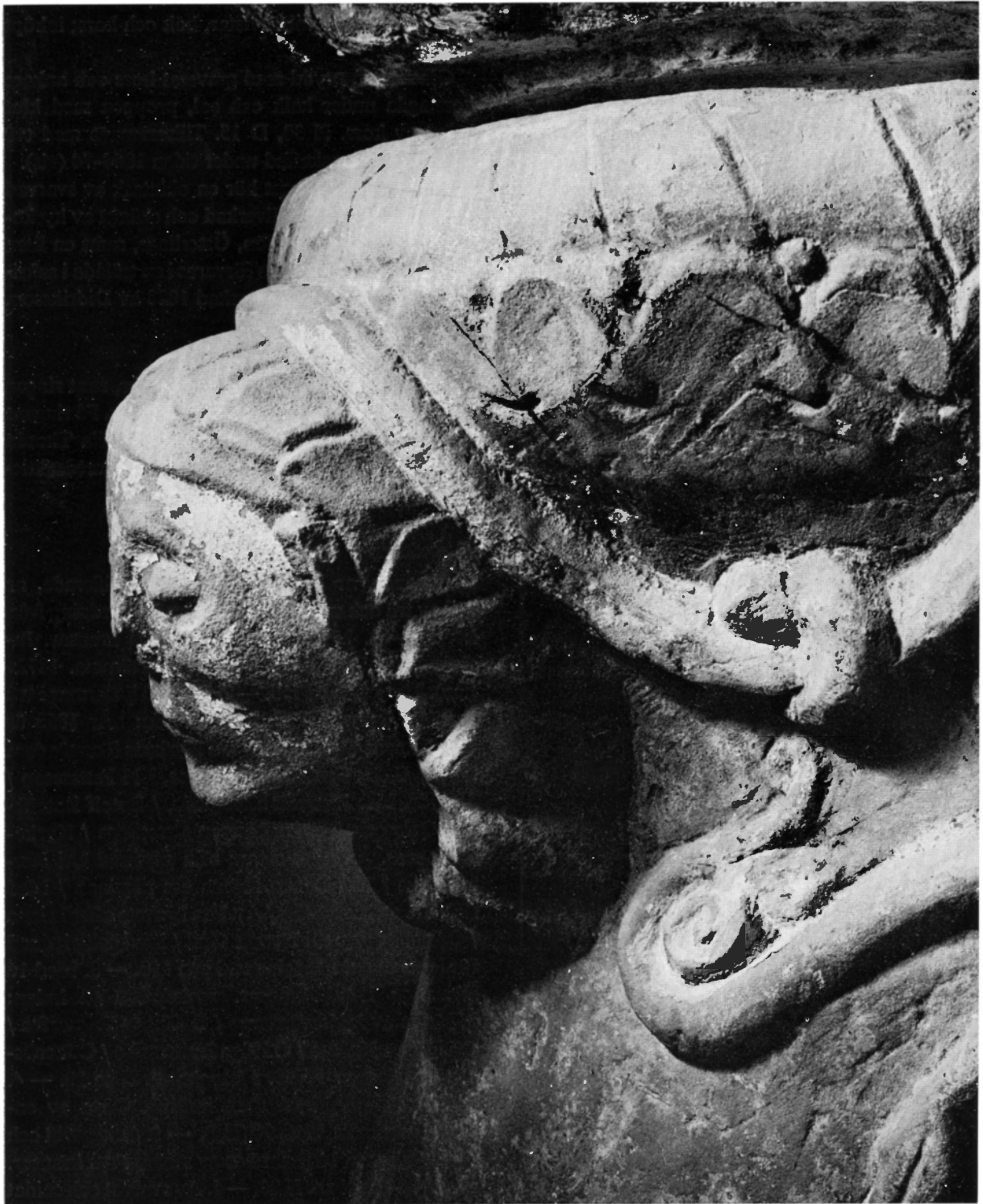

Fig 161. Kvinnohuvud (?), detalj av dopfontens fot. Foto 1964.
Head of woman (?), detail of foot of font.

Fig 162. Rektangulär dopfuntsplint med huggna rännor, ligger nu i långhusets golv omedelbart öster om portalen. Foto 1966.

Rectangular plinth of font with tooled grooves, now in floor of nave, immediately E of the portal.

Sockenbudstyg av tenn, bestående av kalk och paten, utan stplr. Kalkens H 12,4, patenens D 8,8.

Oblatask av nysilver, oval med rest kors på locket,

med ingraverade palmkvistar, bok och kors; inköpt 1905 (räk).

Glaskaraff, prydd med graverat kors och ankare korslagda under kalk och sol, proppen med klot krönt av kors. H 38, D 15. Tillsammans med två andra dylika anskaffad under tiden 1864–74 (vis).

Till sockenbudstyget hör en oblatask av svarvad björk, H 6,5, D 6,7, tillverkad och skänkt av kyrkovärden Petter Didriksson, Österlings, samt en liten glasflaska. Alltsammans förvaras i en trälåda i sakristian, enligt inskrift tillverkad 1888 av Didriksson.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver med flikar, runt ringen besatt med rubiner, smaragder och safirer. På ringens insida inskr: »Till Stånga kyrka från Edla Thorén 1950.» Tillverkad av C G Hallbergs guldsmedsaktiebolag. H 8, ringens D 5,3.

Ljusredskap

Ljuskronor, nr 1–4 av mässing, elektrifierade, nr 5–7 av trä och metall, oelektrifierade, i ordning från koret: — 1. Med 14 ljusarmar i två kransar. Inskription: »Skänkt av J Nilsson, Strömma. 1872» (inv). I koret. H ca 115. — 2. Med 16 ljusarmar i två kransar. Inskrift å kulans ena sida: »År 1855 är denna krona förfärdigad / Då Kyrkans föreståndare voro / S W Gustafson v Pastor,⁵² H Pettersson / Liffride, Nils Jacobsson Hägvide, / Botolf Botolfs-son Qvie och / Didr: Larsson Österlings / Kyrkovärdarne». Å andra sidan: »En prydnad Uti Herrans hus / Må Denna Krona oss påminna / Med sina sköna högtidsljus / Att låta hjertats offer brinna / Och stiga upp till Herran Gud / Med helig lydnad för hans bud». I långhuset. H ca 110. — 3. Med 16 ljusarmar i två kransar. Inskription på kulan: »Skänkt av kyrkovärdarne / O Olsson Frigarsarve / O Nilsson Maldes / C Hägg Smittsarve / C Jacobsson Starrlause / 1903». I Långhuset. H ca 90. — 4. Lik föregående, men utan inskrift. Gåva av enskilda personer. H ca 90 (inv). — 5. Av svarvat och snidat trä med 14 ljusarmar av metall i två kransar. Färg röd och brun. H 83. — 6. Av svarvat och snidat trä med 12 ljusarmar av metall i två kransar. Färger: rött, blått och vitt. I tornbågen. H ca 60 cm. — 7. Av svarvat och snidat trä med 7 ljusarmar av metall.

Fig 163. Nattvardskärl av silver, tillverkade 1807 av Magnus Söderberg, mästare i Visby. Foto 1966.

Silver communion vessels, made in 1807 by Magnus Söderberg, master in Visby.

Färger: blått, rött och brunt. Över orgelläktaren. H 37 cm.

En större och en mindre ljuskrona av trä skänktes av kyrkovärden Didrik Larsson, Österlings, den 1 januari 1857 (inv 1858), troligen nr 6 och 7.

Ljusstakar. — 1. Ett par av mässing för vardera ett ljus. 1600-talstyp, anskaffade omkring 1900. H 46,5. På altaret. — 2. Ett par av mässing för vardera tre ljus. På foten inskription: »Till Stånga kyrka av Sofia och Albrecht Lindegren 1903.» H 35,5. — 3. Ett par av mässing för tre ljus. Liknar föregående. H 35. På predikstolen. — 4. Av mässing med plats för 7 ljus. Inköpt 1904. H 56. På altaret. — 5. Av tenn, bestående av cirkulär fotplatta och rund ståndare. H 14, fotens D 15, H 3,5. Modern. — 6. Av tenn, enkel. H 15,5. Modern.

Textilier

Antependier: — 1. Av röd sammet med silvergaloner och silverfrans. Enligt vis 1908 tillkommet efter

1902. Gåva av syföreningen. L 222, H 145. — 2. Av rött ylle vävt i röllakansteknik med framställning av gudslammet. Komponerat av Sofia Widén och tillverkat 1930 på Licium.⁵³ — 3. Av vitt ylle, prytt med broderat kristusmonogram i gult och orange, samt band med broderad dekor. På fodret broderat «Cedergren & Eriksson, Visby». Anskaffat 1967. — 4. Dessutom fragmentariskt tryckt tyg, som kan ha brukats som antependium.⁵⁴ Nu återstår fyra fragment, nämligen ett större stycke, två remsor som bildar delar av en nederkant, samt ett mindre fragment på vänster sida. Nedre kanten prydd med vita linnetofsar (fig 164). Bottentyget är av vitt linne med blocktryck i svart. Mönstret synes ha gjorts med tre olika block: — a. En yvig ranka med olika djur, lejon, gripar, hundar, vilka bildat bärd längs över- och underkanten (fig 165). Format ca 15 × 45. — b. Parställda fåglar och en stad med mur och portar, B ca 23, H ca 30. — c. Bred bärd med rosetter, som omramat partiet med mönstret nr 2. B 6. Tygtrycket senmedeltida, Tyskland eller ev

Fig 164. Fragment av antependium (?) av vitt linne med blocktryck i svart, senmedeltida. Foto ATA.

Fragment of antependium (?), white linen with black block-print, late medieval.

Sverige. Antependiets ursprungliga minimimått L 105, H 70.

1896 var dessa fragment fästade över en röd broderad dyna, som detta år deponerades i GF (inv nr B 1141). I samband med att dynan 1911 konserverades på dåvarande Pietas (nuvarande Riksantikvarieämbetets textilkonservering; Pnr 110), lossades det tryckta tyget delvis. Vid en senare undersökning 1950 lösgjordes tyget och monterades på väv (Pnr 2820).

Mässhakar: — 1. Av brun, ursprungligen röd, sammet. På ryggsidan mittbård av tredubbel genombruten silvergalon, på framsidan enkel mittbård av samma galon, som också löper runt kanten. 1700-talet, möjligen identisk med den röda mässhake, som inköptes 1712 (inv 1713). — H 112. — 2. Av linne, ena sidan vit, den andra röd. Cedergren & Eriksson, Visby. Inköpt 1958 för gåvomedel.

Kalkkläden och predikstolskläden: — 1. Av brun sammet, kantad med en smal genombruten silvergalon. 1800-talets början (?). Kan möjligen ursprung-

ligen ha använts som kalkduk.⁵⁵ L 59, B 53. — 2. Av rött kläde med palmkvistar broderade i silvertråd med paljetter. 1800-talets slut. B 39. — 3. Av grönsvart sammet med namnet Jahve omgivet av triangel och strålar, allt i silverbroderi. 1800-talet. B 38,5. — 4. Av röd sammet med kors av silvergaloner och gula i silke broderade palmkvistar. Omkr 1900. B 42. — 5. Av röd sidendamast mönstrad med musicerande änglar, med fem broderade stjärnor i vitt och guld samt med frans i rött och guld. På fodret märkt: »S. W. Licium 1939.» Komponerat av Sofia Widén. B 43, L med frans 41. Gåva av Kyrkliga syföreningen 1940. — 6. Av grönt mönstrat linne med vitt broderat kors. Enligt inskrift på fodret utfört av Cedergren & Eriksson, Visby. B 42, L 48. Gåva 1959 av fru Teresia Nilsson, Maldes.

Dynor: — 1. Kvadratisk översida av röd gäsögonvävnad (fig 167) med dekor av ursprungligen förgyllda läderremсор fastsydda med langettsöm. I mitten ett ringkors, mellan detta och kantens mittpartier fyra cirklar vardera innehållande två

Fig 165. Lejon och parställda fåglar, detalj av fig 164. Foto ATA.

Lion and birds in pairs, detail from fig 164.

mindre cirklar. Parallellt med kanterna en bård med flätsöm. Den återstående ytan är täckt med strålar i läggsöm med glesa langettstyng. Kantlängd 48 cm. Denna översida tillhör den dyna som 1896 deponerades i GF (inv nr B 1141). Stopningen är borttagen och översidan monterad på lärft. Broderiet har daterats mycket olika, till 1100-talet (Roosval), senmedeltiden (Branting-Lindblom) och till 1800-talets senare hälft (Geijer) samt till 1300-talet (Franzén).⁵⁶ — 2. Översida till bänkdyna i flamskvävnad med viggmönster i flera färger (fig 166). Varp lin eller hampa, ca 28 trådar per 1 cm, inslag av ullgarn. Undersida av läder. Foder av ovalkad grå vadmal. Vid vävnadens ena kortsida är fast-

sytt ett fragment av samma sort. Vådbredd 42 cm. När flamskvävnaden sytts fast vid lädret har 6 cm av väven vikts in på varje sida. L 115, B 27–32. Bänkdynan har sannolikt prytt den medeltida dubbelbänken (se nedan), ev redan på 1500-talet, då flamskvävnaden visar ålderdomliga drag.⁵⁷ Den hittades 1929 på sakristians vind. Sedan 1945 deponerad i GF (inv nr Dep C 1406 1:a). — 3. Som föregående. Flamskvävnadens största L 30, vadmalsfodrets L 120, läderunderlaget fragmentariskt. Dep 1945 i GF (inv nr Dep C 1406).⁵⁸ — 4. Lång remsa av liknande flamskvävnad, fastsydd vid fragment av läderstycke. L 85, B 18, lädrets B 11. I sakristian. — 5. Stycke av flamskvävnad, som

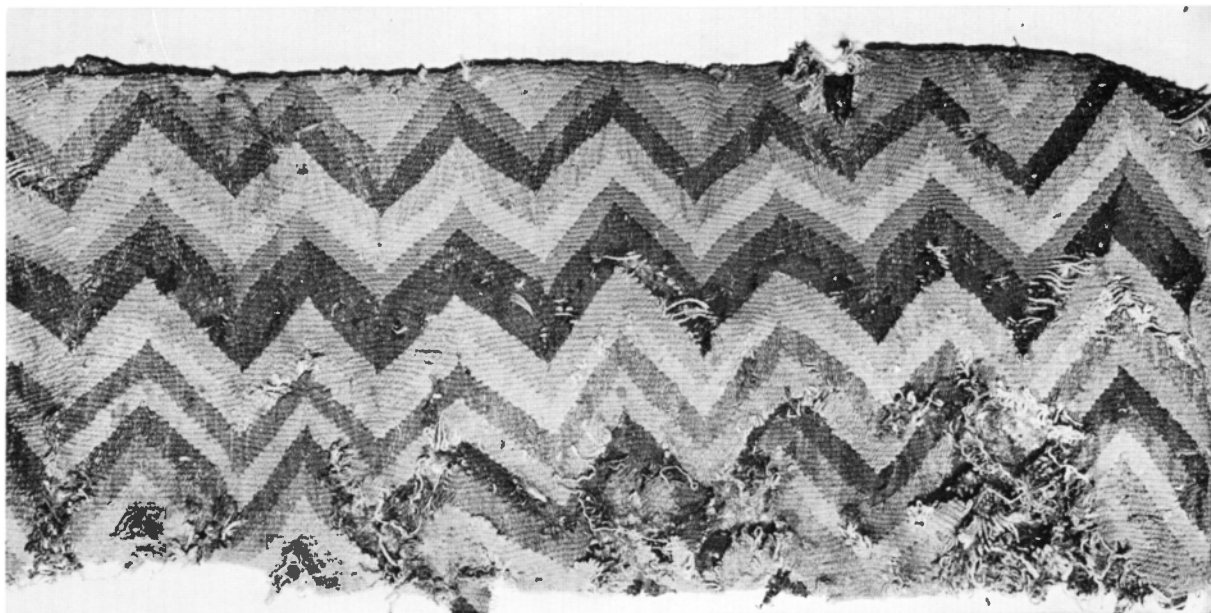

Fig 166. Översida till bänkdyna i flamskvävnad med viggmönster i flera färger. Foto 1966.

Upper side of bench cushion in Flemish weave with wedge pattern in several colours.

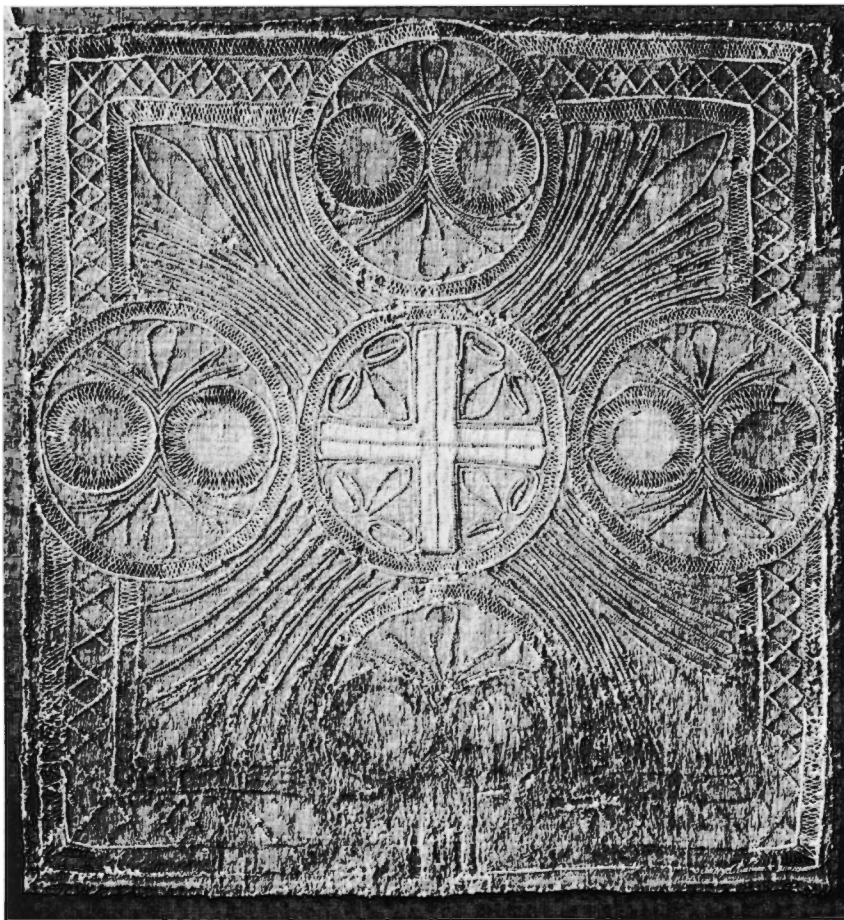
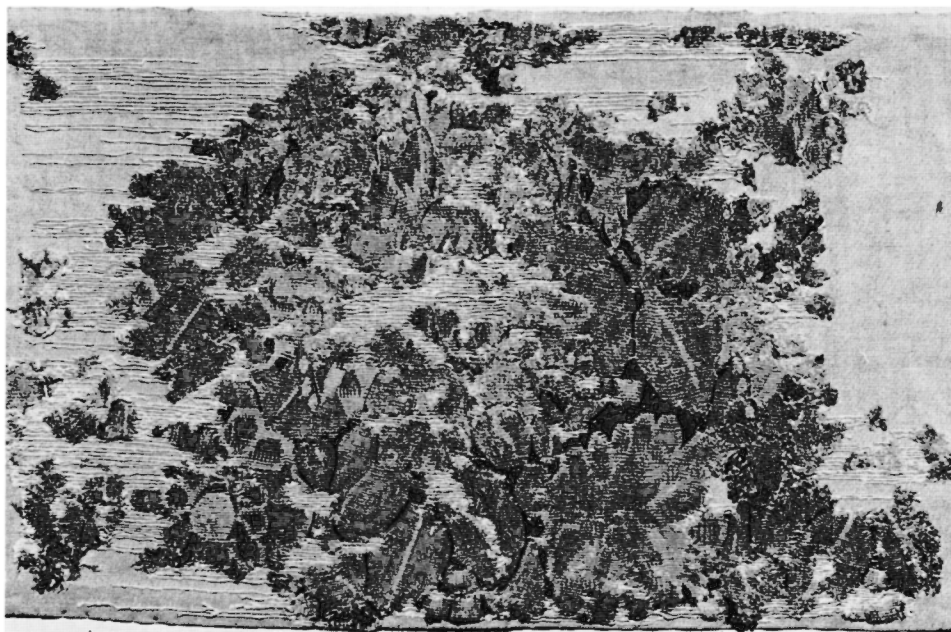

Fig 167. Översida till dyna av röd gåsögonvävnad med dekor av ursprungligen förgyllda läderremmar, 1300-talet (?). Foto ATA

Upper side of cushion of goose-eye weave with decoration of originally gilt leather straps, 14th century (?).

Fig 168. Bänkdyna i flamskvävnad med blommönster i flera färger. Foto ATA.

Bench cushion in Flemish weave with flower pattern in several colours.

legat i kudde för kyrkogångspallen. L 59, B 40. Dep 1945 i GF (inv nr Dep C 1406 1:b). — 6. Bänkdyna i flamskvävnad (fig 168). Mönster med stora röda blommor, mellan dem mindre blå och gula blommor samt ett bladverk i två gröna färger med en rödaktig mittnerv i varje blad. Bottenfärg svart-brun, mycket ofullständigt bevarad. Ingen stadkant finnes. Avklippt från en bredare vävnad. L 68, B 44. Upptäcktes 1929 som en del av stoppningen i en dyna på sakristievinden. I GF (inv nr dep C 1406: 2). Konserverad på Pietas och monterad på grå väv.⁵⁹ (P nr 2678).

Håvar, ett par, av brun sammet med genombrutna guldgaloner. Brunmålade, svarvade skaft med klocka. L 142, holkens L 22. Enligt räk från 1826.

Kormatta framför altaret i röllakansteknik, färger matt grågrönt, gråblått och ljusbrunt, ej frans. Invävda bokstäver »G H M B» (Gotlands Hemslöjd, Monica Bertilsson). L 245, B 126.

Försvunna textilier

En korkåpa upptages i inventarierna fr o m 1582. Enligt ett tillägg i 1713 års inventarium brukades den som duk på sakristibordet. Så var fallet ännu 1858. Kåpan såldes senare samma år på auktion.

1582 fanns »en Gyldensticks messe hagell», kyrkans enda, troligen identisk med den gamla mässhake, som 1717 skänktes till Kräklingbo kyrka.

1835 anskaffades för första gången en prästkappa på kyrkans bekostnad (räk).

Möbler

Kista av ek (fig 169), det platta locket sekundärt kompletterat med plankor av furu. Framsidan är rektangulär, skuren i låg relief. Rektangulärt mittfält med fem spetsgavlar, krönte av parvisa treflikiga blad. I gavelfälten drakliknande djur. Mittfältet flankeras av rektangulära fält med vingade drakar. Lockets bräder parallella med kistans kortsidor, ekplankorna prydda med snidade fåror. 1300-talet.⁶⁰ Lockets L 137, B 72,5, kistan (utom locket) L 136, B 70, H 76, Dj 57. I GF (inv nr B 329).

Kista av furu med kupigt lock och fyra järnbeslag. 1807 såldes en kista, som skadats vid kyrkstölden detta år (räk). Enligt räk 1817 lagades låset på »kyrkokistan», troligen den nuvarande, som torde anskaffats 1807 eller strax därefter. Förvaras nu på sakristians vind. L 106, B 50, H 47.

Medeltida bänk (fig 170–172) av svarvad, snidad och ristad ek och furu med dubbla säten och central-

ställt ryggstöd.⁶¹ Denna sk dubbelbänk är uppbyggd av en stomme med utfackningar. Stommen består av stolpar, ryggbräda, sarg och slåar, som sammanfogats genom att tappas i varandra. Utfackningarna utgörs av tavlor bildade av par av växelvis vertikala och horisontella svarvade stavar. Stolparna står i mitten och i varsin ände av ryggstödet samt i bänkens ytterhörn. Stolparna är mönstrade med svarvränder i form av ringar, vilka tillsammans bildar olika breda band på stolparnas jämntjocka del. Ryggbrädan är en symmetriskt utformad och dekorerad bräda, som är högst vid mittstolpen. Den är dekorerad på båda sidor med två rader dubbla halvcirkelbågar, som ristats i träytan. Sittbrädan är utförd av hela plankor och har troligen täckts av lösa sittdynor.

Mellan hörnstolparna är runt bänken anbringad en sarg, som håller samman bänkstommen och bär sittbrädan. Sargbrädan är intappad i hörnstolparna, men genomgående urtag finns endast i ryggstolparna, där sargen fortsätter tvärs genom stolpen. Sargrygg- och karmbräderna samt slåarna fästs efter itappningen med trädubbar.

Mellan stolparna är nedtill slåar anbringade, vilka på långsidorna vilar med hela sin längd mot golvet. Trycket från sittbrädan fördelas på slåarna genom en rad kolonnettformade stöd. Sargen över stöden är på ena långsidan ursågad i en rad tryckta kölbågar.

Det karakteristiska för möbler av denna typ är de utfackningar eller fyllningar, som stommen uppbär i rygg och sidor.⁶² Dessa fyllningar sammansätts av element, tavlor eller brickor, som uppbyggs av stående och liggande, svarvade och ringristade jämntjocka stavar, som staplats i ett visst flätverksimiterande mönster. Monteringen har börjat inifrån, och i det färdiga mönstret står och ligger stavar i varv på varv, där varje varv låser det närmast innanför liggande. I ett varv är varje stav två stavdiametrar längre än motsvarande i närmast innanför liggande varv och låter stavarnas ringristade och slåta partier ställas mot varandra i bestämt mönster.

I bänkens ryggstöd har monteringen av stavfälten börjat med ett dubbelt bågmotiv i mitten. Motivet bildas av två löst inlagda, men genom skålning i ytterkanten fastlåsta bågar burna av små kägelformade kolonnettstöd. I bågaras mitt har en liten

svarvad docka stått (jfr bänk från Vallstena kyrka, SHM inv nr 12979).

Bänken är rätt väl bevarad, dock saknas några fyllningar i ryggfältet. Det är den enda sk dubbelbänk av denna utformning som finns bevarad i sitt ursprungliga skick. Rester av dubbelbänkar finns emellertid kvar från Tofta, Etelhem, Väte och Hejdebys kyrkor.⁶³ — Mått: sitsens H 52, L 316–322, B 99–102, hörnstolpar H 103–105, ryggstolpar H 135, 138, mittstolpe H 151.

Jämförande studier av rekonstruktioner av dubbelbänkar och kyrkoplaner från olika byggnadskeden visar att bänkar av denna karaktär kan ha stått mitt i långhuset och i kyrkans längdriktning. Bänken är svår att datera, men med tanke på nys berörda placering bör den ha varit avsedd för det romanska långhuset och således tillverkad före 1300-talets mitt. Förvaras nu i SHM.

Stol av svarvat trä (fig 173), till sin uppbyggnad lik den medeltida dubbelbänken i SHM (jfr ovan). Den är emellertid ombyggd i sen tid, enligt inskrift 1895, med åtskilliga tillägg, t ex armstöden och ryggstycket med pärlstavar. Utan tvivel ingår dock i stolen delar av en ursprunglig, medeltida stol, t ex stolparna, som är svarvade till samma form som dubbelbänkens stolpar. De har även urtag för itappning av rygg- och sidoslåar samt hål för fästdubbar. Stolparna är mönstrade med svarvränder i form av ringar. Ryggstolparna kröns av svarvade dockor.

Stolen avsmalnar mot ryggen. Fasningen av den främre sargbrädan kan tyda på att skillnaden mellan stolens främre och bakre bredd varit mindre i det ursprungliga tillståndet. I sådant utförande skulle den påminna om medeltida stolar från kyrkorna i Vallstena (SHM), Endre (GF), Lärbro, Norrlanda (GF) och Burs (GF). — Mått: Sitsens H 49, främre B 70, bakre B 50, ryggstolparnas H 104. I sakristian.

2 st stolar av furu, målade i svart och brunt, läderklädd sits. H 88, sitsens H 47. I sakristian.

Stol av furu, avsedd att användas i predikstolen. H 106, sitthöjd 76. Trasig. 1700- eller 1800-tal. Sakristievinden.

Pallar. — 1.2 stav trä med kontursågade ben, klädda med röd sammet. H 22. I skåp i sakristian. — 2.2 st av trä med fyra svarvade ben, broderade på klädseln den ena med lammet med segerfanan mot röd grund, den andra med rosor mot olika nyanser av grönt,

Fig 169. Kista av ek med snidad framsida, 1300-talet. Foto 1967.

Oak chest with carved front, 14th century.

båda med fransar runtom. H 29. Den sistnämnda för altaret, den andra i sakristian.

Brudstol av furu (fig 174). Rygg med fyra vertikala slåar och kontursågade bräder. Färg blågrå. Sittsens framkant L 91, bredd 42, sitthöjd 53, H 113. 1700-talet.

Ornerad bräda (fig 175, 176) av furu med enkel ornering av ristade cirklar och halvcirklar. I senare tid använd som knäfallsbräda i kyrkbänk. L 243, B (största) 16. Å sakristievinden. Medeltida.⁶⁴

Kollektskrin av furu med björkfaner, rektangulärt lock, två gångjärn med beslag, lås och handtag. Skrinet har dubbel botten. Lådan mellan bottarna kan dragas ut, sedan ena skringaveln dragits upp. Det övre rummet har varit avdelat i flera fack. Botten är av omålat trä; lock och kanter är rödmålade. I den lösa lådans botten är fastklistrat ett papper med sex profetbilder, enligt inskr. »Amos»,

»Hagg.» (ai), »Zachar.» (ia) och »Obadia»; två inskrifter oläsliga. I lådans lock rektangulärt stick (H 8, B 10) med satyrer, omgivet av fyra cirkelrunda stick (D 4) inom ram. Överst t h hammare på städ; kring ramen »*Flagis micat magis*» och talet 77, under detta man i 1700-talsdräkt mellan hus och träd; kring ramen »*Germanus humanus*» (den germanska människan) och talet 78. Bilderna t v övertäckta av svart färg. Skrinets L 28, B 12,5, H 10,5. 1700-talet.⁶⁵ I GF (inv nr B 541). Torde vara identiskt med det »Skrin med lås och hängslar til Kyrkians Pgr», som inköptes 1752 (räk).

Bokpulpet av snidat och förgyllt trä med slipad och polerad marmorskiva. L 46, B 29, H (största) 24, (minsta) 15. Enligt visitationsprotokoll 1874 gåva av garvaren C Hedvall, Strömme, omkring 1870. På altaret.

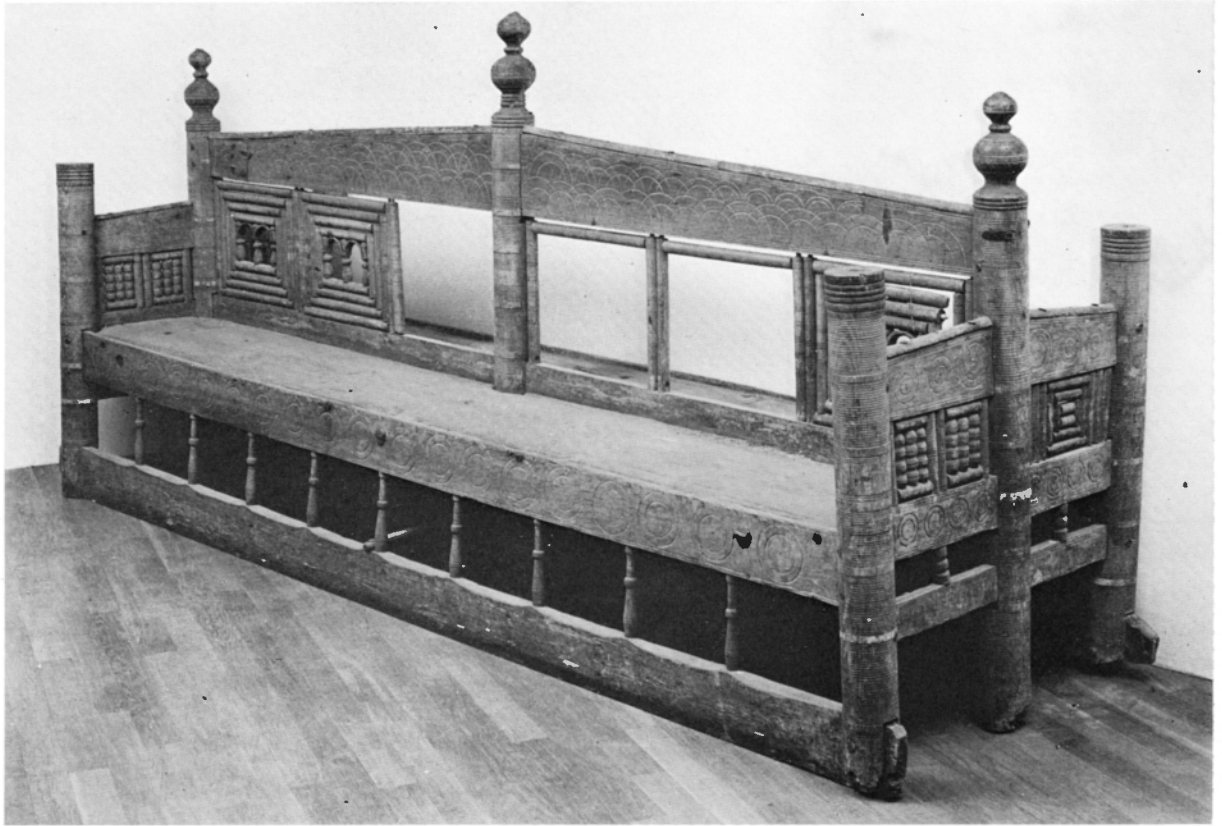

Fig 170. Medeltida dubbelbänk av svarvad, snidad och ristad ek. Nu i SHM. Foto 1968.

Medieval double-bench in turned and carved oak, now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

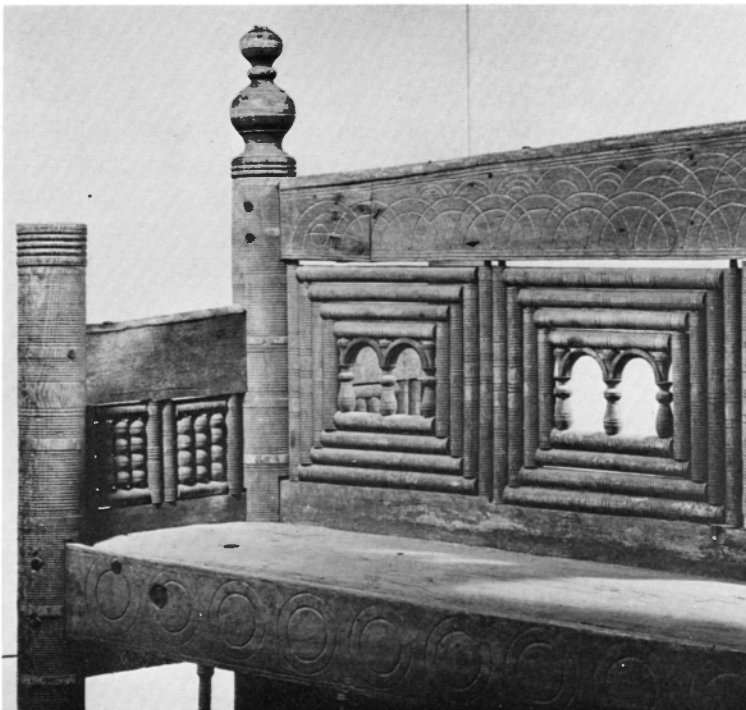

Fig 171. Detalj av fig 170. Foto 1968.

Detail from fig 170.

Fig 172. Detalj av fig 170. Foto 1968.

Detail from fig 170.

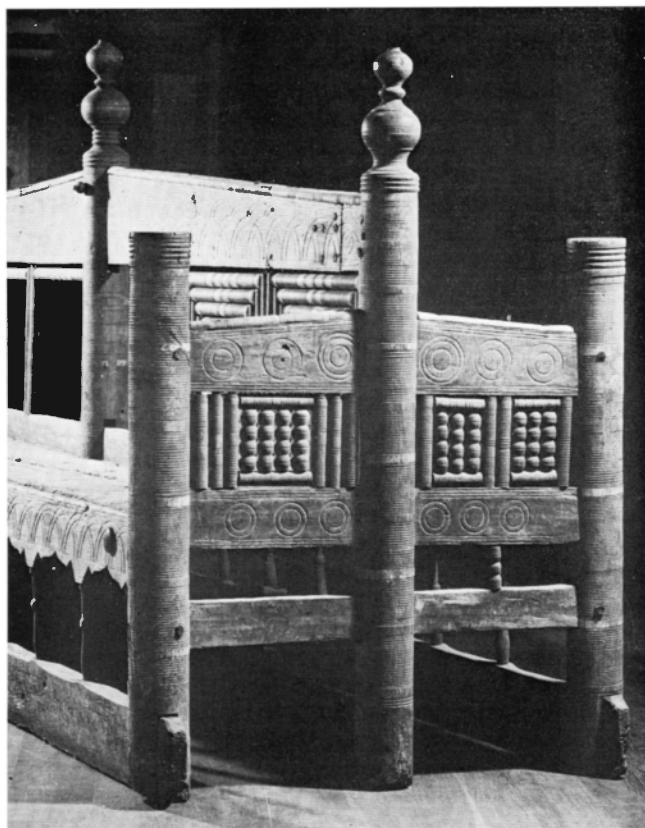

Fig 173 (nedan t v). Stol av svarvat och snidat trä, delvis medeltida. Foto 1966.

Chair, turned and carved wood, partly medieval.

Fig 174 (nedan t h). Brudstol av furu, 1700-talet. Foto 1966.

Bridal chair, pinewood, 18th century.

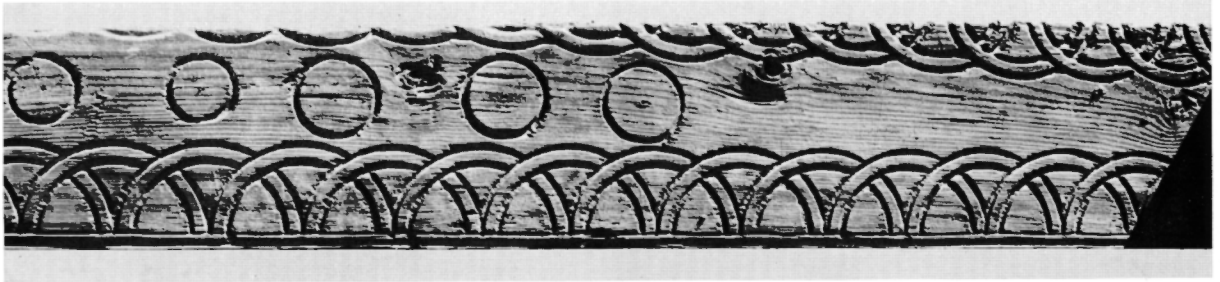
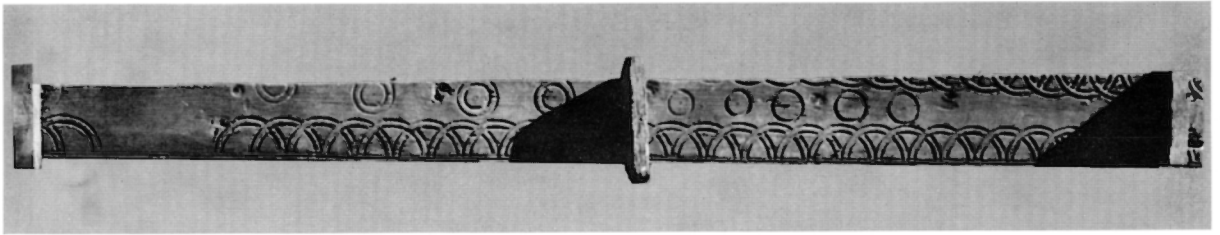

Fig 175–176. Bräda med geometrisk ornering, medeltida. Sekundärt använd som fotbräda i bänkinredning. Foto 1967.

Board with geometric ornamentation, medieval. Used secondarily as foot-board in pews.

Fig 177. Rökelsekar av malm, 1200-talet. Nu i SHM. Foto 1968.

Censer, bronze, 13th century, now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Övriga inventarier

Rökelsekar av malm (fig 177), runt, genombrutet lock med tornliknande upphöjning krönt av fågel. Kring mynningskanten prydd med geometriska ornament. 1200-talet. — H 25. Nu i SHM (inv nr 23849:1).

Fattigstock av svarvat trä (fig 178), överst försedd med lucka av järnplåt med penninghål samt beslag, brunmålad. 1700-talet. — H 105. Placerad på södra sidan vid främre bänkkvarterets bakre bänkskärm. — 1. Hedengranstavla⁶⁶ utförd med anledning av Karl XI:s begravning 1697. I svart listram. L 90, B 69. Defekt. — 2. Gustaf III:s tal till ständerna 1772. Ramlist med profilerat överstycke, urspr krönt av guldkrona. Färger: gult, rött, blått. L (bevarad) 87, urspr L 95, B 57. Defekt. — 3. Karl XIII:s tal till ständerna 1809. I svart listram. L 60, B 50. Defekt. — 4. Karl XIV Johans tal till ständerna 1817. Blåmålad ramlist, överstycket saknas. L 58, B 44. Endast fragment av texten återstår. — 5. Porträtt av Karl XIV Johan, gravyr av C D Forsell efter målning av F Gérard, i svart listram, L 83, B 68. Inköpt 1832 (räk) Endast glas och ram återstår. Samtliga förvaras på sakristians vind.

Votivskepp av trä, fullriggare med master och rår (fig 179). Färger: rött, svart, vitt, grönt. L 90, H 75. Enligt uppgift i inventariet 1942 skänkt av en gammal sjöman, Petter Malin, på 1800-talet. Rengjort och lagat 1963 (konserveringsrapport i ATA).

Gravstenar

— 1. Av grå kalksten (Lindström 184). Mitt på stenen kalk med oblat. Text i minuskler parallellt med kanterna (fig 180). Orden åtskilda av punktpar: »Anno domini mcdxciii in vigilia omnium sanctorum obiit dominus petrus hegwaldi curatus huius ecclesie natus in burs orate pro eo» (=Herrens år 1494 på allhelgonaaftonen (31.10) avled Herr Petrus Hegwalds, kyrkoherde vid denna kyrka, född i Burs, bedjen för honom). L (största synliga) 200, B 115. I korgolvet söder om altaret, delvis under absidmuren. — 2. Av grå sandsten. Inskription: »Her under denne sten ligger | begrafven den salig man Tomas | botel son botvalds som döde a.../ Anno 1665 och forventer med alle | tro christne en gledlig | opstan.../

Fig 178. Fattigstock av svarvat trä, 1700-talet. Foto 1966.

Poor-box of turned wood, 18th century.

oc det evge lifvet ...te | oc...amen». L 150, B 102. I korgolvet. — 3. Av grå kalksten. Inskription parallellt med kanterna; utmed den ena kortsidan två textrader. Inskriptionen endast delvis läslig. Man urskiljer bl a »Napn: Botvi:» och »Anno 165...». I korgolvet norr om föregående. — 4. Av grå sandsten. Parallellt med sidorna två ristade linjer, i hörnen hjärtan. Texten bortnött. L 192, B 115. I korgolvet, mitt för altaret. — 5. Av grå sandsten. Spår av inskription. L 130, B 85. I korgolvet norr om altaret. — 6. Av grå kalksten. Parallellt med kanterna två ristade linjer. Tre hörn avslagna, ingen text synlig. L 215, B 130. Vid södra långhusportalen. — 7. Av grå sandsten. Spår av inskriftsbård och hörncirklar. L 180, B 118, Tj 15. Spräckt. Ligger som trappsten vid södra långhusportalen.

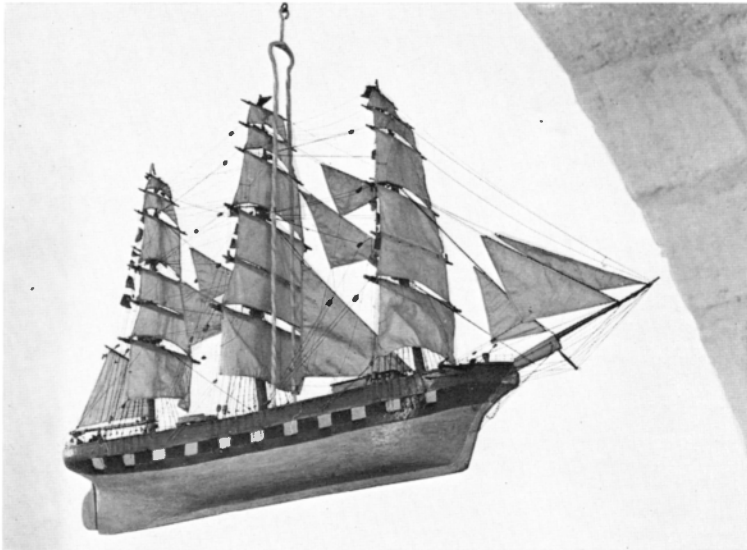

Fig 179. Votivskepp, fullriggare, 1800-talet.
Foto 1968.

Votive ship, full-rigger, 19th century.

Fig 180. Gravsten över kyrkoherden Petrus Hegwalds, död 1494. Efter teckning av C G Hilfeling 1800, KB.

Grave monument in memory of Rector Petrus Hegwalds †1494. After a drawing by C G Hilfeling, 1800.

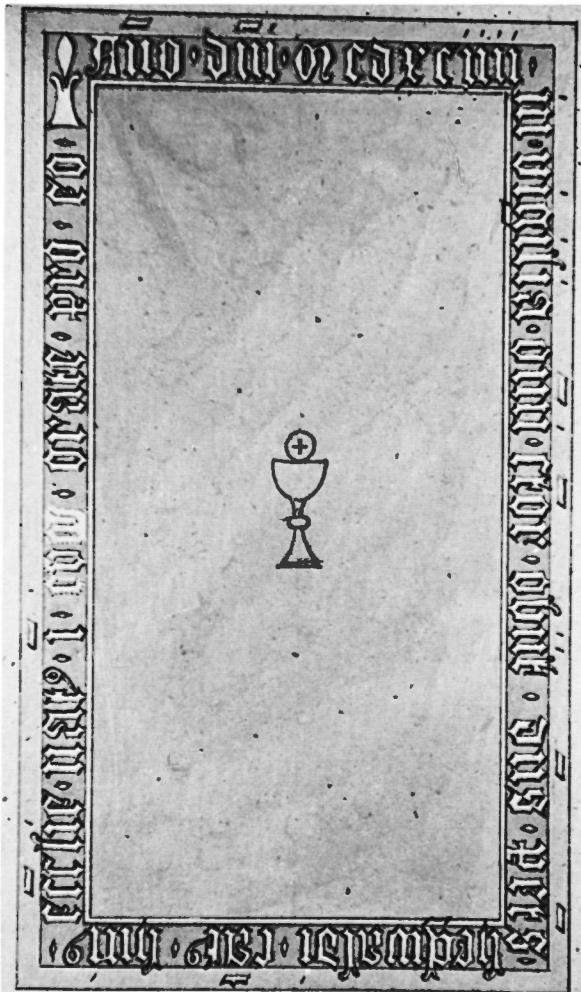

Fig 181. Fragment av bildsten med ornamentik i relief, sida A (G 86). Foto ATA.

Fragment of picture-stone with ornament in relief (G 86).

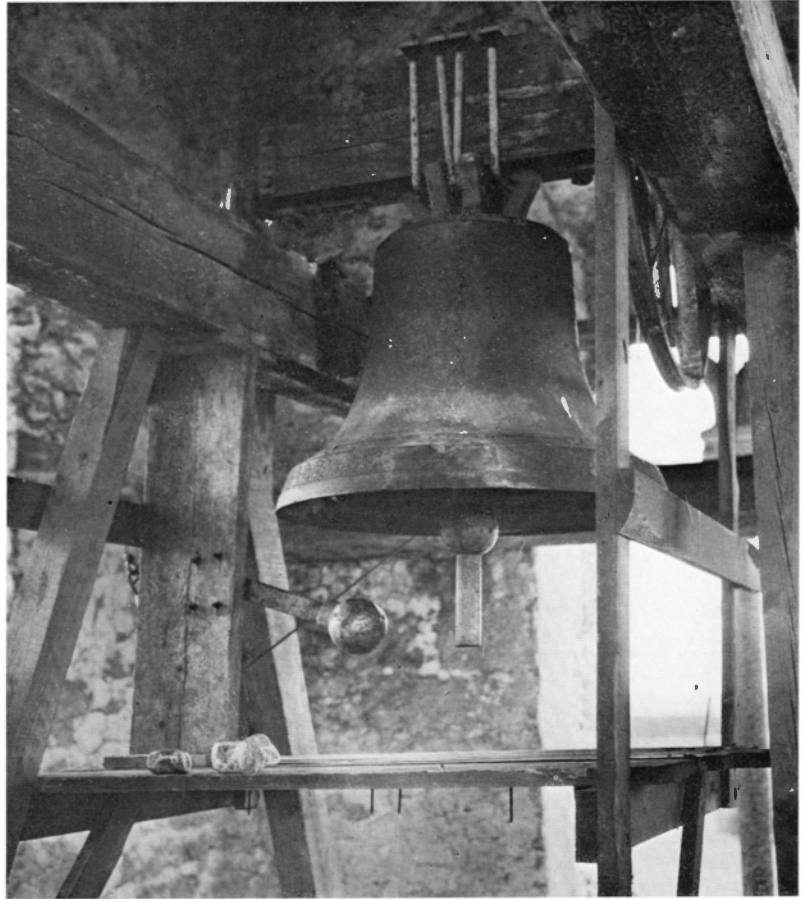

Fig 182. Fragment av bildsten med ornamentik i relief, sida B (G 86). Foto ATA.

Fragment of picture-stone with ornament in relief (G 86).

Fig 183. Kyrkans klocka gjuten 1768 av Magnus Bergstedt i Karlskrona. Foto 1966.

Bell of church, cast 1768 by Magnus Bergstedt in Karlskrona.

Bildstenar

Två fragmentariska bildstenar med brottstycken av inskriptioner (fig 181, 182). — 1. (G 86). Av ljusgrå sandsten med ornament i relief. L 58, B 37, Tj 10,5. Påträffades 1863 i muren vid norra korfönstret. — 2. (G 87). Av mörkgrå, grovkornig kalksten med figurer i relief. L 19, B 10, Tj 6. Har funnits i kyrkan åtminstone sedan 1919.⁶⁷

Klocka

Kyrkans enda klocka har sin plats i tornet. Den har två inskrifter, delvis förstörda av kimning. De utplånade delarna, nedan återgivna inom parentes, har kompletterats efter inventariet 1830, som dock ej ger bokstavstrogen avskrift. Inskrift på klockans norra sida: MIN CHRISTEN GOD WAR DROPE BLOD / MÅ I THIN ÅDROR RÖRAS / TILL

KIRKIO GÅNG TILL BÖN OCH SÅNG / (NÄR LJUDET MIT MÅN HÖRAS.) På södra sidan: KIÖRCKOHERDEN MATIAS LUTTEMAN / TILLIKA MED KIÖRCKOWÄRD OCH SEXMÄN / LARS TOMASON HÄNGVIDE / PETTER PETERSON UNGBÅTELS / (BÅTEL NILSON LIFFRIDE / BÅTEL JACOBSON SMITSARFVE / NILS NILSON OCH WILHELM OLOFSON BOGS / PER JACOBSON MALDES. / SKOLMÄSTAREN OLOF TOME-SON. / ANNO 1768.) Mått: D 86, H 81,5, utan karm H 62.

En klocka köptes i slutet av 1500-talet från Lau kyrka. Sista betalningen erlades 1596 (inv). Klockan omgöts dels den 26.9.1650, dels 1768 i Karlskrona av Magnus Bergstedt.⁶⁸

Noter

1. *Lindström II*, s 61.
2. *Lindström II*, s 34, jfr SD, ny ser 2, s 509
3. *Lindström II*, s 492
4. *Scriptores rerum suecicarum medii aevi*, III:2, s 293.
5. *E Hellquist*, Svensk etymologisk ordbok, 1939, s 1102 och där anförd litteratur. — *N G Stahre*, Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård. Akad avh. Lund 1952.
6. Inledningen har utarbetats av f arkivariern, fil dr *Herbert Gustavson* till vilken utgivarna riktar ett varmt tack.
7. *A Westholm*, Gotländska kyrkogårdsfynd från brytningstiden mellan hedendom och kristendom, i: *Fornvännen* 1926, s 104 f.
8. Rapport om utgrävningen samt fyndförteckning förvaras i ATA.
9. *P A Säve*, Förklaringar till planscher, 1851, ATA.
10. *Gustaf Emil Nicolaus Pettersson*, byggnadsråd, f i *Visby* 1855, d 1933, elev vid Tekniska högskolan 1876–80, e o arkitekt vid ÖIÄ 1882.
11. »Ytan är spetsuggen och primitivt sönderlagen.» Konserveringsrapport av *E Olsson* 3/9 1963, ATA.
12. Enligt ovannämnda rapport av *E Olsson* är kapitälbandet inskjutet i väggen ca 25 cm. Möjligen var avsikten att Herodesfiguren skulle vara synlig jäms med kroppens inre kontur, den inre sidan är rähuggen. Gipsavgjutning förvaras i sakristian (fig 104).
13. *J Roosval*, Kirchen, s 197.
14. *E Lagerlöf*, De gotiska portalerna i Hablingbo, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966, s 31 f.
15. Konserveringsrapport av *E Olsson* 3/9 1963, ATA, med utförlig redogörelse för de åtgärder som företogs även vad exteriören beträffar. Se även *P Norrby*, Skulptureernas kyrka i Stånga, i: De hundra kyrkornas ö, Visby 1963, s 131.
16. Likarealn finns även på södra långhusdörren i Hemse (55,12 cm) samt en från Havdhem nu i NordM (55,4 cm). *S O Jansson*, Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt, i: *Nordisk Kultur XXX*, Sthlm 1936, s 44. — *Densamme*, Måttordbok, Sthlm 1950, s 43. Se även *Kulturhist lex 10*, sp 552, likare.
17. Den fönsterlösa norra fasaden är utmärkande för den gotländska kyrkoarkitekturen under 1200-talets senare hälft och 1300-talet. Den södra fasaden accentueras starkt genom stora portaler och fönsteröppningar.
18. Enligt obekräftad uppgift skall kyrkan och prästgården ha brunnit under 1400-talet, varefter kyrkans långhustak sänktes till den trubbiga vinkel det hade fram till restaureringen 1929–30. *A Kronqvist*, Stånga kyrkas återinvigning, i: *Julhälsningar*, Visby 1930, s 100.
19. De gotländska kyrktornen torde ofta ha tjänstgjort som tillflyktsort och förvaringsplats under medeltiden. — *J Roosval*, Gotlandskyrkor och kastaler i det medeltida försvarets tjänst, i: *Julhälsningar*, Visby 1941, s 80. — *A Tuulse*, Hossmo, en försvarskyrka med östtorn, VHAA handlingar, Antikvariska ser 2, Sthlm 1955, s 162.
20. Denna typ av tornhuv, ofta förekommande på Gotland. Synes ha hämtat sina förebilder i Westfalen.
21. Stenhuggarmärken är vanliga i Gotlandskyrkorna, särskilt i de byggnadsdelar, som tillkommit under 1300-talet (jfr *Martebo*, SvK Go I s 57, fig 52).
22. Nischernas placering i långhusets norra mur är synnerligen ovanlig i den gotländska kyrkoarkitekturen. Möjligen kan den förklaras därav att ett extra altare ursprungligen haft sin plats här.
23. Undersökningen utfördes av arkitekt *Sven Brandel* och slutfördes av prosten *Adrian Kronqvist*. Uppmåtningsritning förvaras i ATA.
24. *J Roosval*, Kirchen s 193 f.
25. *E Lagerlöf*, De gotiska portalerna i Hablingbo, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966, s 31 f.
26. Många forskare har debatterat detta viktiga problem och kommit med olika förslag till lösningar. Se härom *J Roosval*, Kirchen s 197, *E Lundberg I* s 577. *B Söderberg*, Reflexioner kring Stånga kyrkas sydfasad, i: *Fornvännen* 1960, s 41. *P Norrby*, Skulptureernas kyrka i Stånga, i: De hundra kyrkornas ö, Visby 1963, s 131 f.
27. Inte endast de stora katedralerna utan också mindre kyrkobyggnader försågs ej sällan med en rikt utformad västfasad, så t ex klosterkyrkan i Schulpforta i närheten av Naumburg. — *F* und *H Möbius*, Sakrale Baukunst, Mittelalterliche Kirchen zwischen Werra und Oder, Würzburg-Wien 1964, s 220, Pl 89.
28. De gotländska kyrkorna är nästan undantagslöst »södervända», dvs de har de största portalerna och fönstren på södra sidan. En sådan betoning av sydfasaden är ej vanlig i andra konstområden, men förekommer i enskilda fall. I Westfalen, som under medeltiden hade stort inflytande på Gotland, finner man ett likartat förhållande i några betydande monument, t ex i domen i Paderborn, vars sydfasad pryttts med stensulptur. — Detta har påpekats för förf av professor *Armin Tuulse*, som varmt tackas för givande diskussioner i ämnet.
29. *Per Ulrik Stenhammar*, arkitekt, f 1829, d 1875. Lärare vid Konstakademien 1866, arkitekt i ÖIÄ. Har ritat flera kyrkor, bl a Ersta kapell i Stockholm.
30. Professor *C G Brunius*, som besökte kyrkan före och efter ombyggnaden hade vissa invändningar att komma med. »Ehuruväl vi liksom hvarje sakkunnig i våra dagar höge-

- ligen nitälska för bibehållande af forntida konstverks egendomliga anordning, tillåta vi oss likväl att härvidlag göra en liten anmärkning. Vi ha uti det föregående visat, att skeppet och tornet äro hållna i spetsbågs- men koret och utsprånget i rundbågsstil, och att de således icke stå rätt tillsammans med hvarandra. Vi ha äfven visat, att man vid skeppets och tornets uppförande troligtvis ämnat i en framtid ombygga koret och utsprånget, så att det hela skulle åtminstone i alla dess hufvuddelar få ett harmoniskt förhållande. Det tyckes således, som det embetsverk, hvilket ombestyr rikets kyrkliga byggnadsföretag, bort vid ifrågavarande ombyggnad påtänka en dylik likställighet mellan helgedomens alla partier. Deremot kan visserligen den erinran göras, att det kan svårligen vetas, huru man för vid pass femhundra år sedan ärnat efter korets och utsprångets rifning tillbygga kyrkan. För enhvar, den der studerat medeltidens högre byggnadskonst och känner dess skaplyne på Gotland, är det dock ganska lätt att i berörda afseende lemna en temligen säker upplysning.» (*Brunius III*, s 119).
31. Hagioskop (av grek *hagios* = helig och *Skopein* = se). Se härom *A Tuulse*, Bönekamrar och Hagioskop, i: Konst-historiska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966, s 11 f.
 32. *Erik Johan Fant*, f 1889, d 1955, arkitekt i BSt. F ledde restaureringen av ett stort antal kyrkor, bl a av Storkyrkan, Johannes och Katarina kyrkor i Stockholm samt av många betydande landskyrkor, varibland åtskilliga gotländska kyrkor. Bland hans nybyggnader märks krematoriet på Stockholm södra begravningsplats.
 33. Skrivelse till Raå från landsantikvarien i Visby, *Gunnar Svahnström*, 4/7 1963. Förvaras i ATA.
 34. *Johan Lutteman*, f 1641, kyrkoherde i Burs och Stånga 1682, kontraktsprost 1705, d 1712. *Erasmus Lutteman*, f 1671, kyrkoherde i Burs och Stånga 1712, d 1738. Son till företrädaren. — *Nyberg*, s 434.
Lars Jacobsson, Bogs, f 1662, d 1740, kyrkvärd, g 1697 m *Anna Håkansdotter*, f 1672, d 1743. *Jacob Larsson*, Bogs, f 1699, d 1744, son till de föregående, kyrkvärd, g 1721 m *Walborg Nilsdotter*, f 1702, d 1774. — (Burs A I:2, ViLA).
 35. *R Steffen*, Stenhuggarverket på Gotland under 1600-talet, i: G Arkiv 1935, s 1–20.
 36. *Hans Larsson*, f 1697, kyrkovärd och nämndeman, d 1765 på Bogs gård. G 1720 m *Elisabet Larsdotter*. »Ligger begrafwen framför Korset åt Predikstolen.» — Uppgifterna har lämnats av rektor *Paul Norrby*, till vilken framföres ett varmt tack.
 37. af *Ugglass*, Träskulptur, s 285 f, fig 65. — *W-H Deus*, Scheibenkreuze in Soest, auf Gotland und anderswo, Soest 1967, s 35 f.
 38. *J Roosval*, Triumfkrucifixet i Stånga, i: G Arkiv 1930, s 3–25.
 39. *Christian Fedder*, snickare av tysk härkomst, verksam på Gotland under 1700-talets förra hälft. Har utom i Stånga utfört predikstolar för Gothems (1709) och Källunge kyrkor. Han följer i sina arbeten »hamburger- och lübeckerskåpens samt danzigerkistornas arkitektoniska schema.» — *E Lundmark*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Handkataloger II, s 20.
 40. *Johan Hernel*, träsnidare och målare från Växjö, verksam på Gotland under 1700-talets förra hälft, bl a i grannsocknarna Etelhem och Lye, SvK Go V s 149. *E Lundmark* a a s 21.
 41. Skriftstol (= biktstol) använd av prästen vid »enskild skrift». I vissa landsändar, framför allt i de landskap som hört under Danmark, var skriftstolen i bruk till långt in på 1800-talet. I Danmark och Norge finns många skriftstolar bevarade.
 42. I protokollet från visitationen 1739 heter det, att en läk-tare nyligen uppförts. Kvitto från *Johan Hernel* för målning av läktaren, daterat november 1740.
 43. Orgelns disposition: Principal 8, Salicional 8, Bourdon 8, Flûte harmonique 8, Gamba 8, Flûte octaviante 4, Octava 4, Borduna 16. Gamba 8 och Bourdon 8 insatta 1910. Uppgiften om donator i inventarieökningen 1864–1874. Som tack för den skänkta orgeln inrättade församlingen en bänk omedelbart öster om mittpelaren i långhuset för Åkerman och hans hustru. Bänken bortogs i samband med restaureringen 1929–30. — *S J:son Petersohn*, Det Åkermanska Österlings i Stånga socken på Gotland, Norrköping 1944, s 14 f.
 44. *Lars Niclas Åkerman*, f 1811, död 1879, kronolänsman, ägare av Österlings i Stånga. — *Nyberg* s 668.
 45. Enligt legenden assisterades Maria av två kvinnor som bestyrkte hennes jungfrulighet. Kvinnorna avbildas ofta badande det nyfödda barnet.
 46. Legendan om Staffan, vilken endast bevarats i visans form i England och i Norden, har lånat sitt stoff från fyra olika gestalter nämligen Stefanus, ärkemartyren och den förnämste av de sju diakonerna, vilken stenades till döds; Staffan Stalledränk, kung Herodes tjänare som blev hästarnas skyddspatron; Staffan, Hälsinglands och Gästriklands apostel, som 1060 sändes till Sverige av ärkebiskop Adalbert som missionär, samt slutligen Helge bror Staffan, en munk från Gudsbergs kloster i Dalarna Jfr *F Dahlby*, De heliga tecknens hemlighet, Sthlm 1963, s 165 f och där angiven litteratur.
 47. Under flykten till Egypten passerade den heliga familjen en bonde som höll på att beså sin åker. Maria bad honom svara förföljarna på frågan när flyktingarna passerat: När jag sådde detta vete. Under natten växte säden upp och mognade och när Herodes soldater kom och fick höra bondens svar, gav de upp förföljandet som lönlöst.
 48. *J Roosval*, Steinmeister, Taf XIV. R anger i bildtexten att de två sittande figurerna skulle vara helgon med språkband.
 49. *J Roosval*, Steinmeister, s 65 f.
 50. Om dopfontens ursprungliga placering i Gotlandskyrkorna har nyligen (VT 1968) framlagts en kandidat-upsats vid Konsthistoriska institutionen i Stockholm av fil kand *Fredrik Fåhraeus*. Se även *J Roosval*, Om fun-

- tarnes plats i kyrkan och deras betydelse för uppfattningen av den kyrkliga arkitekturens innehåll, i: Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier II, s 40–44. Der richtige Platz der Taufsteine in der Kirche, s 184–185.
51. *H Kjellin*, Ornerade mässingsfat (dopfat), i: Äldre kyrklig konst i Skåne, Lund 1914, s 234 f.
 52. *Sigurd Wilhelm Gustafsson*, f i Visby 1820, prvgd 1845, vicepastor i Öja 1855. Komminister i Mästerby 1860. G 1859 m *Maria Magdalen Nyströmer*. (*Lemke*).
 53. Avbildat i »Licum», illustrerad broschyr 1930, s 5. — *Sofia Widén*, textilkonstnärinna, f 1900, död 1961. Har bl a utfört ett antal biskopskåpor samt textilier för flera domkyrkor.
 54. *A Geijer*, Stånga kyrkas medeltida antependium? G Arkiv 22, Visby 1950, s 48–51, pl 19, 20:2. — Jfr tryckt linneduk (antependium(?)) från Norderöns kyrka i Jämtland, beskriven i *I Henschen*, Tygtryck i Sverige I. Före 1700. Nordiska museets handlingar 14, Sthlm 1942, s 87 f.
 55. I det exemplar av snabbinventeringsprotokollet som förvaras i Burs kyrkoarkiv, har attribueringen »antependium(?)» av pastor försetts med tillägget »för predikstolen». Av vinfläckarna att döma har tygstycket även använts som kalkkläde — corporale. Se *B Stolt*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Stockholm 1964, s 103. Tygstycket kan vara identiskt med den »altarduk av chokladbrunt sammet», som nämnes i inventarium 1896.
 56. *A Geijer*, a a. *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, Sthlm 1925, s 12. *A Branting & A Lindblom I*, s 58 not 2. Statens historiska museums textiltutställning 1929, katalog, Sthlm 1929, s 237, med datering »1400-talet?». Mönstret har varit förlaga för en modern bänkdyna för korbänken i Burs, komponerad 1933. Ovan s 65. Antikvarie A M Franzén, som granskat textilbeskrivningen och bidragit med värdefulla kompletteringar, förbereder en uppsats i Fornvännen om detta broderi.
 57. *G Rodhe*, Stånga-dynorna samt teknik och mönster i de gotländska flamskvävnaderna. G Arkiv 3, Visby 1931, s 26–36. *K Steffen*, Bänkböna och flamskväv på Gotland. Ibid s 4–25.
 58. Färgfoto i G Arkiv 3, Visby 1931, vid s 26.
 59. *G Rodhe*, a a s 34.
 60. *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, Sthlm 1928, s 76 f. Jfr *O von Falke*, Deutsche Möbel des Mittelalters, Stuttgart 1924, s XXIV och s 43 f.
 61. Beskrivningen har hämtats ur *Sven Bergs* och *Bengt Lindblads* arbete: Inventering och undersökning av romanska kyrkmöbler, vilket är under utarbetande. Fotografier och rekonstruktioner förvaras i Konsthögskolans arkiv. Utgivarna framför ett varmt tack till de båda författarna för deras stora tillmötesgående.
 62. *H Hildebrand*, Sveriges medeltid III, s 363 f.
 63. *W Karlsson*, Studier i Sveriges medeltida möbler, Lund 1928, s 26 f och där anförd litteratur. — Se även: Reallexikon der Deutschen Kunstgeschichte III, Chorgestühle; *T Kielland*, Kunsthandtverket i Middelalderen, Möbelkunsten, Oslo 1929; *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkatalog I, Sthlm 1925; *I Henschen* och *S Blomberg*, Svenskt möbellexikon, bd 3, s 215.
 64. Den ornerade brädan påträffades på sakristians vind sommaren 1964 av direktör *Hans von Heijne*, Bromma.
 65. *E Lundmark*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Handkataloger II, Sthlm 1925, s 67.
 66. *Ambrosius Hedengran*, kanslist i Kungl Maj:ts kansli, tecknare och kopparstickare. F 1660 i Hedemora, död 1741 i Stockholm. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, *Eric Geringius* och *Claude Haton*. Dessa tavlor utfördes till minne av hundraårsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande.
 67. *S Lindqvist*, Gotlands Bildsteine I, s 58 och II, s 112. — *S B F Jansson-E Wessén*, Sveriges runinskrifter 11: Gotlands runinskrifter I, Sthlm 1962, s 131, 132, II pl 32, 33.
 68. *Magnus Bergstedt*, klockgjutare i Karlskrona, verksam 1760–1772. — *L M Holmbäck*, Klockor och klockringning, Sthlm 1951. Jfr dens, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö, Visby 1959, s 59. Bergstedts räkning daterad 19.7 1768. *Matthias Lutteman*, f 1707, kyrkoherde i Burs och Stånga 1739, död 1774. — *Lemke*, s 366.
- Enligt 1959 års ämbetsberättelse äger kinning rum i Stånga på jul- påsk- och pingstaftonen samt vid biskopsbesök.

Källor och litteratur

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

RA: ED:s konsejakter 1863 10/4, 1893 21/4, 1905 22/12. — KB: *Wallins Analecta* I, s 99, 104. II, s 1437; *Hilfelings Journal* 1800, s 144. — ATA: Inv 1830; *P A Säve*, Atlas till Berättelse 1850, pl 65 (alnlikare med inskrift), 1851, pl 29 (långhusets södra portal, teckningen utförd 1848); *P A Säve*, Berättelse 1864, s 213 f (tuschteckning av kyrkan från sydost, scener på dopfontens cuppa, krucifixpedestalen, den medeltida dubbelbänken samt runstensfragment); handlingar rörande tornets renovering 1907; PM angående sydportalen av *E Eckhoff* 1911; rörande värmeledning 1913; Snabbinventering av *Samuel Hedlund* 1923; handlingar rörande yttre och inre restaurering 1929, bl a långhustaket höjning och krucifixets återuppställning i triumfbågen; rapport om utgrävning i långhuset av *S Brandel* 1929; handlingar rörande tornhuvens reparation 1952; handlingar rörande yttre och inre restaurering 1962–63 efter förslag av *O Karth*; konserveringsrapport av *E Olsson* 3/9 1963; Fotografier och andra avbildningar före och efter restaureringarna 1929–30 och 1962–63. — BSt: 1 bl ritning till nya dörrar samt vindfång av *N Pettersson* 1893, omarbetade av *G Pettersson*; 1 bl plan, sektion och fasader av *N Pettersson*; 2 bl till restaurering av tornluggarna och nytt tak på långhuset av *N Pettersson* 1905 (höjningen av taket godkändes ej); 1 bl förslag till värmekammare och skorsten 1911; 1 bl förslag till ny kyrkogård av *E Nilsson* 1923; ½ bl förslag till restaurering av *E Fant* 1928; ½ bl ritning till ny takstolskonstruktion (gammalt virke användes utom å angivna delar) samt till triumfkrucifixets upphängning och altarskrank av *E Fant* 1928; ½ bl förslag till ändring och utökning av värmeledningen av *C A Hellström* 1929; ½ bl förslag till krucifixets uppsättande av *E Fant* 1929; 2 bl förslag till åskledaranläggning av Gotlands läns Brandstodsörening 1952; 2 bl förslag till belysningsinstallation av Gotlands kraftverk 1954; 7 bl förslag till yttre och inre restaurering av *O Karth* 1962; Handlingar rörande ovan nämnda åtgärder samt några fotografier.

KYRKANS ARKIVALIER

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: räk huvudbok 1750–1781 (L Ia:1), 1802–1839 (Burs L Ia:5), räk special 1801–1879 (L Ib:1), st prot 1807–1852 (K I:1), vis prot 1582–1737 (Burs N 1), 1682–1686 (Burs C 1), 1737–1799 (Burs N 2). — Yngre arkivalier förvaras i pastoratets arkiv i Burs prästgård, bl a: räk huvudbok

1839–1888 (L Ia:5), 1889–1962 (L Ia:6), räk special 1880–1941 (L Ib:2), st prot 1853–1869 (K I:2). — Visby domkapitels arkiv i ViLA: Spegels inventarium 1680–1682 (D II:1), Inventariebok för södra tredingen 1594 (D II:3), inv 1689–1936 (F III:1–5), Prästmöteshandlingar 1764–1928 (F IV:1–7).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Anderson W*, Die Kirche Stånga auf der Insel Gotland restauriert, i: Die Denkmalpflege 1931.
- Bolling B*, Gotländska släkten Lyth, Sthlm 1947.
- Brunius C G*, Gotlands konsthistoria 1–3, Lund 1864–66.
- Dahlby F*, De heliga tecknens hemlighet, Sthlm 1963.
- von Falke O*, Deutsche Möbel des Mittelalters, Stuttgart 1924.
- Geijer A*, Stånga kyrkas medeltida antependium?, i: G Arkiv 1950.
- Heales A*, The churches of Gottland, London 1888.
- Hellqvist E*, Svensk etymologisk ordbok, Lund 1939.
- Henschen I*, Tygtryck i Sverige I. Före 1700. Nordiska museets handlingar 14, Sthlm 1942, s 87 f.
- Henschen I* och *Blomberg S*, Svenskt möbellexikon, bd 3.
- Hildebrand H*, Sveriges medeltid 1–3, Sthlm 1879–1903.
- Holmbäck L M*, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö, Visby 1959.
- Jansson SBF* och *Wessén E*, Sveriges Runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter I, Sthlm 1962.
- Jansson S O*, Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt, i: Nordisk Kultur XXX, Sthlm 1936.
- Karlson W*, Studier i Sveriges medeltida möbler, Lund 1928.
- Kielland T*, Kunsthandverket i Middelalderen, Möbelkunsten, Oslo 1929.
- Kjellin H*, Ornerade mässingsfat, i: Äldre kyrklig konst i Skåne, Lund 1914.
- Kronqvist A*, Stånga kyrkas återinvigning, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift, Visby 1930.
- Lagerlöf E*, De gotiska portalerna i Hablingbo, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966.
- Lagerlöf E* och *Svahnström G*, Gotlands kyrkor, en vägledning, Sthlm 1966.
- Laurin C J O* och *Schröder J H*, De paroecii Gothlandiae Burgs et Stånga, Upsala 1842.
- Lemke O W*, Visby stifts herdaminne, Örebro 1868. (*Lemke*).
- Lindqvist S*, Gotlands Bildsteine I och II, Sthlm 1941–42.
- Lindström G*, Anteckningar om Gotlands medeltid 1–2, Sthlm 1892–95. (*Lindström*).

FÖRKORTNINGAR

- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000–1400, Sthlm 1940. (*Lundberg*).
- Lundmark E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Handkataloger II, Sthlm 1925.
- Norrby P*, Skulpturens kyrka i Stånga, i: De hundra kyrkornas ö, 1963.
- Nyberg E*, Gotländsk släktbok, Norrköping 1910. (*Nyberg*).
- Petersohn J:son S*, Det Åkermanska Österlings i Stånga socken på Gotland, Norrköping 1944, s 14 f.
- Rodhe G*, Stånga-dynorna samt teknik och mönster i de gotländska flamskvävnaderna, i: G Arkiv 1931.
- Roosval J*, Den gotländske ciceronen, 2 uppl, Sthlm 1950.
- Roosval J*, Die Kirchen Gotlands, Sthlm 1911. (*Roosval, Kirchen*).
- Roosval J*, Die Steinmeister Gottlands, Sthlm 1918. (*Roosval Steinmeister*).
- Roosval J*, Gotlandskyrkor och kastaler i det medeltida försvarets tjänst, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift, 1941.
- Roosval J*, Triumfkrucefixet i Stånga, i: G Arkiv 1930.
- Stahre N G*, Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn i Stockholms skärgård. Lund 1952.
- Steffen K*, Bänkbomad och flamskväv på Gotland, i: G Arkiv 1931, s 26 f.
- Stolt B*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964.
- Strelow H N*, Cronica Guthilandorum, Den Guthilandiske Cronica, Kbhffn 1633. (*Strelow*).
- Sveriges Kyrkor*, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA, Sthlm 1912–
- Söderberg B G*, Reflexioner kring Stånga kyrkas sydfasad, i: Fornvännen 1960.
- Tuulse A*, Bönekamrar och hagoskop, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966.
- Tuulse A*, Hossmo, en försvarskyrka med östtorn, VHAA handlingar, Antikvariska serien 2, Sthlm 1955.
- af Ugglas C*, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott, Sthlm 1915. (*af Ugglas, Träskulptur*).
- Westholm A*, Gotländska kyrkogårdsfynd från brytningstiden mellan hedendom och kristendom, i: Fornvännen 1926.

Förkortningar

ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.		
BSt	K Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.		
Ed	handlingar Ecklesiastikdepartementets konselj-akter i RA. Stockholm.		
G	Gotlands runinskrifter, se Jansson S B F och Wessen E		
GA	Gotlands Allehanda.		
G Arkiv	Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvännen, Visby.		
GF	Gotlands Fornsal, Visby.		
Go	Gotlänningen.		
inv	Inventarieförteckning.		
Inv 1830	en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.	st prot	sockenstämmoprotokoll.
KB	Kungliga Biblioteket, Stockholm.	SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA, Stockholm 1912–
PÅ	Pastorsämbetet.	ViLA	Visby landsarkiv.
RA	Riksarkivet, Stockholm.	VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.	vis prot	visitationsprotokoll.
räk	räkenskaper.	ÖIÄ	Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Stockholm.
SD	Svenskt diplomatarium 1–6 (t o m år 1355) och (ny ser) 1–4 (åren 1401–20). Sthlm 1829–1959.		
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.		
Snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.		

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hs	Hälsingland	Vr	Värmland
Hr	Härjedalen	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrboten		

Summary

Like most of the rural churches of Gotland, Stånga Church has a long and complicated history. The first church on the site was probably a timber one, but no traces of it have been found. The baptismal font dating from the latter half of the twelfth century suggests, however, that there was a church at Stånga before the original Romanesque chancel was built in the early years of the thirteenth century. Finds in the churchyard are evidence that the site was undoubtedly used after the people there had been converted to Christianity, when a wooden church was erected in the immediate vicinity of the burial ground. This probably occurred in the twelfth century.

The Romanesque church at Stånga was an almost square chancel with an apse, of about the same appearance as the present chancel, which was erected during a rebuilding of the church in 1864–65. The now demolished nave was rectangular, 11.8 m long and 6.8 m wide. The foundations of this nave were found during a restoration of the church in 1929 (fig 136). This original church also had a small tower, which was pulled down in the middle of the thirteenth century when the erection of the present tower was begun. Thus very little of the Romanesque church remains today above ground level. On the evidence of the design of the chancel portal, this part of the Romanesque church can be dated to the first half of the thirteenth century.

Contrary to the situation in most other Gotland churches, the eastern part of the Romanesque church of Stånga has been preserved. Otherwise, almost without exception, the

chancel was replaced by a larger Gothic chancel, after which the other parts were rebuilt. The explanation may possibly be that the Romanesque tower, on account of subsidence, or for other reasons, threatened to collapse, and this part of the building had therefore to be demolished. Then the nave had to be lengthened to become united with the new, much larger tower. This probably took place in the middle of the thirteenth century.

By the middle of the fourteenth century the parish was ready for a new building campaign. The nave was found to be too small, and was therefore demolished, and a high, four-vault nave with a monumental south portal (the present one) was built in its place. At the same time the tower was heightened considerably and equipped with tall, richly designed sound holes opening to all points of the compass. The building workshop employed by the parish for this great work was the finest on Gotland at that time. Hitherto it has been designated »Egypticus», but was probably a large workshop with both builders and stone carvers, possibly also masters who executed murals and stained glass.

Something remarkable seems to have occurred in conjunction with the erection of the great, new Gothic building. This is especially noticeable if the south portal is studied. In its present condition it gives a curious impression (fig 100). Parts of the capitals are concealed in the wall, the gable had to be enlarged to make space for the large sculptural group, gargoyles are situated at each side of the portal, and a unique relief with large figures is built into the south front immediately east of the entrance (figs 110–115). It is probable that work had to be discontinued earlier than had been expected and emergency measures, which still characterize the portal, had to be taken. It is impossible to say now whether this interruption was due to lack of funds, the death of the master, war (1361) or other causes.

It has been assumed that the large reliefs east of the portal were intended for another, larger church, and that they came to Stånga by a coincidence. It seems most natural, however, that the reliefs were really meant for Stånga Church, that is, if one assumes another situation than the present, unnatural, one. Some important components of the portal, in addition to the sculptures flanking the doorway, were clearly intended to be placed elsewhere in the building. This is true of the now partly demolished gargoyles flanking the portal, level with the capitals. They were undoubtedly meant for the tower. It is feasible that the large reliefs were originally meant for the tower, too; if so, they would have been placed on the west front immediately above the portal. At the time it was a common custom to decorate a west front in this way on the Continent and in England, and in view of the lively communications between Gotland and these regions it would not be surprising if the same principles of decoration were applied.

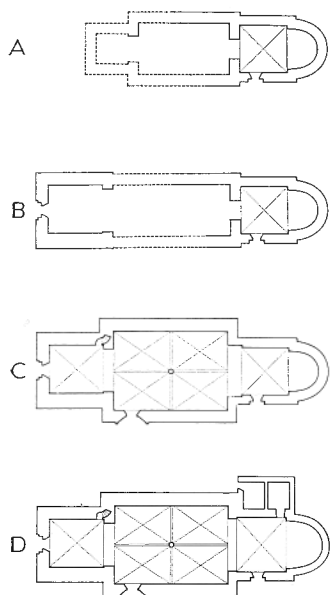

Fig 184. Kyrkans planutveckling, 1 : 1000.

Development of plan of church.

SUMMARY

It is quite clear, and has long been known that this frieze is incomplete. Other scenes were planned but, for unknown reasons, not executed. Thus the nucleus of the composition is missing—namely Christ on the Cross—to which some of the upper figures should belong. Two of the reliefs now placed by the Deposition, John mourning and one of the thieves, were undoubtedly intended for the scene with Christ on the Cross. The thief's face is turned upwards, and it would probably have been turned towards the figure of Christ. This relief may thus have originally been intended for its present situation. John, on the other hand, is, in contemporaneous art, almost exclusively placed on the left hand side of Christ, while the Virgin is on the right. If the relief was meant originally for a Golgotha scene, it should have been on the other side of the Cross, while Mary should have been in the place now occupied by John. To achieve symmetry, the relief suite should also have been complemented with two or three scenes, probably representing the Passion of Christ, and crowned by the large Resurrection, now on the gable of the portal (fig 137).

The rebuilding of the church in 1864–65, which was concerned with the chancel and the vestry, had been prepared for a long time. Alarming fissures appeared in the vaulting, due probably to subsidence, observed earlier. As long ago as 1688, it was recorded that “the vault above the altar” had been repaired, which probably meant that the cracks had become so serious that reinforcements had to be made. Not until the 1850's, when it was realized that the chancel vaulting might collapse, was the problem tackled seriously. In 1856 the foundations were reinforced in the hope that cracking would cease. This measure proved insufficient, however. More drastic measures were needed, and the parish consulted experts, who were asked to make proposals for an extensive restoration. It was suggested in 1857 that four buttresses should be built to support the apse and that the chancel should be covered with shingles to reduce pressure on the walls. Another proposal, made in 1862, was that the walls of the chancel should be tied together with steel rods between the north and south walls and the east and west walls, “for the whole Chancel building was also leaning away from the Nave”. The parishioners thought, quite rightly, that these measures would spoil the appearance of the church and rejected the proposals.

Instead it was decided that the chancel and apse, and the vestry were to be demolished and replaced by new buildings,

“of the same shape, plan and height”. This was done during the years 1864–65.

FURNISHINGS

The church has a number of medieval objects of great interest. The first of these is the large rood, now (since 1930) in its old place in the rood arch (fig 142). The cross stands on a beam (reconstruction from 1930) on an original carved and painted pedestal (fig 144), which also served as a poor-box. The whole rood, etc., was made about 1250, and thus belonged to the Romanesque church. It is attributed to the workshop of the “Hejnum Master”, and is related to the large rood in Sanda Church.

No less remarkable is the well-preserved font with expressive reliefs on the bowl and foot (figs 151–161). Vividly depicted scenes illustrate episodes from the childhood of Christ and the legend of St Stephen. One scene depicts the legend of the broiled cock which flew up crowing *Kristus natus est*, to the astonishment of King Herod (fig 154). The font in Stånga church is one of the finest works of the master who, from an inscription in Etelhem Church, has been given the pseudonym “Hegvald”; he was active towards the end of the twelfth century.

A unique piece of medieval furniture, now in the Museum of National Antiquities, Stockholm, is from Stånga Church. It is a turned and carved double bench (figs 170–172), i. e. a bench with double seats and a central back, the only one in Scandinavia in almost original condition. Characteristic of this type of furniture are the fillings of the back and sides, built up of horizontal and vertical turned and carved staves. As far as can be judged, the bench was originally in the Romanesque nave, and must therefore have been made before the middle of the fourteenth century, when the Gothic nave was built.

Among the post-Reformation furnishings is a sandstone reredos (fig 139), made in 1690 and painted in 1728. The centre field contains a fifteenth century crucifix, probably from a triptych (fig 140). The reredos belongs to a large group of sandstone reredoses, made in a monumental mason's workshop at Burgsvik, south Gotland, during the second half of the seventeenth century.

The splendid pulpit (figs 146–148) was, according to an inscription, made by the well-known church joiner Christian Fedder (of German extraction) in 1723 and painted by Johan Hernell in 1726.

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Akebäck, band I: 5, volym 35
Ala, band IV: 4, volym 84
Alskog, band V: 2, volym 118
Anga, band IV: 4, volym 84
Ardre, band IV: 5, volym 97
Atlingbo, band III, volym 54
Bara, band IV: 1, volym 61
Barlingbo, band I: 4, volym 33
Björke, band I: 5, volym 35
Boge, band II, volym 42
Bro, band I: 3, volym 31
Bunge, band II, volym 42
Burs, band VI: 1, volym 115
Buttle, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Bäl, band II, volym 42
Dalhem, band IV: 2, volym 66
Ekeby, band I: 4, volym 33
Elinghem, band II, volym 42
Endre, band I: 4, volym 33
Eskelhem, band III, volym 54
Etelhem, band V: 1, volym 105
Fleringe, band II, volym 42
Fole, band I: 3, volym 31
Follingbo, band I: 5, volym 35
Fröjel, band III, volym 54
Fårö, band II, volym 42
Gammalgarn, band IV: 5, volym 97
Gann, band II, volym 42
Ganthen, band IV: 2, volym 66
Gnisvärds kap, band III, volym 54
Gothem, band IV: 1, volym 61; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Gotska sandöns kap, band II, volym 42
Guldrupe, band IV: 3, volym 68
Gunfuauns kap, band IV: 5, volym 97
Halls kap, band II, volym 42
Halla, band IV: 2, volym 66
Hangvar, band II, volym 42
Hejde, band III, volym 54
Hejdeby, band I: 4, volym 33
Hejnum, band II, volym 42
Helgomannens kap, band II, volym 42
Hellvi, band II, volym 42
Hogrän, band III, volym 54
Hörsne, band IV: 1, volym 61
Klinte, band III, volym 54
Kräklingbo, band IV: 4, volym 84
Källunge, band II, volym 42
Lokrume, band I: 3, volym 31
Lummelunda, band I: 1, volym 3
Lye, band V: 1, volym 105
Lärbro, band II, volym 42
Martebo, band I: 1, volym 3
Mästerby, band III, volym 54
Norrlanda, band IV: 1, volym 61
Othem, band II, volym 42
Roma sockenkyrka, band I: 5, volym 35
Rute, band II, volym 42
Sanda, band III, volym 54
S Olofsholms kap, band II, volym 42
S Äulas kap, band II, volym 42
Sjonhem, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Stenkumla, band III, volym 54
Stenkyrka, band I: 1, volym 3
Stånga, band VI: 2, volym 125
Tingstäde, band I: 2, volym 21
Tofta, band III, volym 54
Träkumla, band III, volym 54
Vall, band III, volym 54
Vallstena, band II, volym 42
Viklau, band IV: 3, volym 68
Vänge, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Västergarn, band III, volym 54
Västerhejde, band III, volym 54
Västkinde, band I: 3, volym 31
Väte, band III, volym 54
Östergarn, band IV: 5, volym 97

UNDER UTARBETNING: Alva, Fardhem, Garde, Hemse, Lau, När.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 125

GOTLAND

Band VI, häfte 2

Burs ting

KARTOGRAFISKA INSTITUTET

Almqvist & Wiksell

Pris 25 kr